

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ ДРУКАРСТВА

СТРЕЛЬБИЦЬКА САНА МИКОЛАЇВНА

УДК 329. 1: 94 (477.83/86)

**ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ТА НАУКОВО-ПУБЛІЦИСТИЧНА
ДІЯЛЬНІСТЬ МИКОЛИ ГАНКЕВИЧА
(1867 – 1931 рр.)**

07.00.01 – історія України

**Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук**

Науковий керівник
Пасічник Михайло Степанович
доктор історичних наук, професор

Львів – 2015

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	3
ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	12
1.1. Стан наукової розробки проблеми.....	12
1.2. Джерельна база	18
1.3. Методологія дослідження	21
РОЗДІЛ 2. ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ М. ГАНКЕВИЧА ЯК ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОГО ДІЯЧА	26
2.1. Позиція М. Ганкевича в умовах політичного розгортання робітничого руху.....	26
2.2. Початок громадсько-політичної діяльності	53
РОЗДІЛ 3. МІСЦЕ І РОЛЬ М. ГАНКЕВИЧА У ВСТАНОВЛЕННІ УСДП КРАЮ.....	71
3.1. М. Ганкевич – керівник УСДП..	71
3.2. Політичний діяч у виборчих процесах Галичини	109
3.3. Політична активність М. Ганкевича в роки Першої світової війни та періоду ЗУНР.....	119
3.4. Діяльність М. Ганкевича на початковому етапі відродження Другої Речі Посполитої.....	136
РОЗДІЛ 4. М. ГАНКЕВИЧ – ПУБЛІЦИСТ І ТЕОРЕТИК ФЕМІНІЗМУ Й СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТІЇ В ГАЛИЧИНІ	150
4.1. Проблеми фемінізму у творчості публіциста.....	150
4.2. Засади соціал-демократичного руху та їх тлумачення у праці М. Ганкевича.....	160
ВИСНОВКИ.....	179
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	182

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ГУР – Головна Українська Рада

ЗУНР – Західно-українська Народна Республіка

ЗУР – Загальна Українська Рада

ППС – Польська соціалістична партія

ППСД – Польська партія соціал-демократична

ППСДГС – Польська соціал-демократична партія Галичини і Сілезії

РУП – Революційна українська партія

РУРП – Русько-українська радикальна партія

СВУ – Союз Визволення України

СДРПА – Соціал-демократична робітничка партія Австрії

УНДП – Українська національно-демократична партія

УСДП – Українська соціал-демократична партія

УСДРП – Українська соціал-демократична робітничка партія

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасний розвиток історичної науки в Україні ознаменувався новими підходами до оцінок історичного минулого як у контексті вивчення теоретичних історіософських побудов і схем, окреслення плюралістичного ставлення до розкриття та оцінок подієвої історії, так і новими завданнями щодо необхідності розширення просопографічних досліджень. Одним із важливих завдань сучасної історичної науки є вивчення життєвого шляху, творчої спадщини, практичної діяльності численного кола видатних українців. Нині історики передусім звертаються до вивчення тих осіб, які були організаторами і безпосередніми учасниками національно-визвольного руху, діяльність яких в силу ідеологічних стереотипів попередньої історичної радянської тоталітарної системи на українських землях замовчувалася або фальшувалася, а подекуди взагалі була вилучена із наукового та суспільно-політичного вжитку.

До числа таких діячів належить Микола Ганкевич (1867–1931) – знаний український соціал-демократичний політичний діяч, організатор і керівник національного профспілкового руху, очільник українського та польського робітництва в Галичині, журналіст.

Його діяльність розпочалася на рубежі 1880–1890-х рр., у період, коли відбувалося організаційне оформлення робітничого руху та започатковано діяльність соціалістичних гуртків у Галичині. М. Ганкевич виступив і як теоретик ідей європейської соціал-демократії, подаючи низку оглядів до часопису “Народ” про соціалістичний і робітничий рух в Галичині. У 1890-х рр. М. Ганкевич у праці з І. Франком, М. Павликом, В. Будзиновським прилучився до створення першої модерної партії у Галичині – Русько-Української радикальної партії. Намагаючись поєднати ідеї радикалізму із засадами європейської соціал-

демократії, у 1897 р. він розпочав видавництво часопису для українських робітників “Robitnyk”, утвердивши марксистську платформу бачення соціальних та національних перспектив розвитку українців і поляків Галичини.

В історію Галичини М. Ганкевич увійшов і як теоретик та ідеолог австромарксизму в українській соціал-демократії.

Після формального формування польської соціал-демократії у Галичині у 1892 р. утворилася Польська соціал-демократична партія Галичини, яка згодом поширила свою діяльність ще й на сілезький регіон. М. Ганкевич працював у структурах цієї партії у Львові, а з часом очолив польську соціал-демократичну організацію в столиці Галичини. Активна діяльність М. Ганкевича у гроні польських соціал-демократів продовжувалася до початку Першої світової війни.

Протягом 1897–1899 рр. відбулося виокремлення національних соціал-демократичних структур із загальноавстрійської соціал-демократичної партії. М. Ганкевич спільно з Ю. Бачинським, С. Вітиком, І. Возняком створили окрему Українську соціал-демократичну партію Галичини, яка організаційно оформилася у 1899 р. Політик зосередився на роботі партійної преси та редагував центральні органи партії – газету “Воля” (1900–1907 рр.), “Земля і Воля” (1907–1912 рр.). Водночас М. Ганкевич не полишав співробітництва і з радикальними структурами: з 1903 р. став офіційним видавцем часопису РУРП “Селянин”. Проте журналістська діяльність М. Ганкевича концентрувалася, головним чином, на друкованих партійних органах УСДП – газетах “Воля” та “Земля і Воля”, співзасновником яких він був.

У період Першої світової війни М. Ганкевич увійшов до складу Головної Української Ради у Львові, перебуваючи у статусі заступника голови. Коли українські політичні структури переїхали до Відня, у зв'язку з входженням російських військ до Львова, він став віце-президентом новоутвореної Загальної Української Ради. Перебував на цій посаді в 1915–1918 рр.

Підтримував контакти із наддніпрянськими національними силами, зокрема Союзом Визволення України, будучи його представником у Болгарії та Румунії.

У період Західно-Української Народної Республіки та польсько-української війни 1918–1919 рр. М. Ганкевич намагався примирити національне протистояння, пропонуючи нереальні ідеї порозуміння між ворогуючими українськими та польськими силами. Така позиція М. Ганкевича неоднозначно сприймалася галицьким політикумом, адже він був членом Української Національної Ради.

Політичні цінності, якими керувався у своїй діяльності М. Ганкевич, не втратили своєї привабливості і у наші дні. Це органічне поєднання соціальних і національних ідеалів у формуванні цілей політичної боротьби, опора у досягненні практичних завдань на широкі верстви населення через організацію багатолюдних віч, демонстрацій, страйків, постійна робота над піднесенням інтелектуально-культурного рівня українського робітництва та інтелігенції, виховання національного робітництва в дусі поваги до інших народів, солідарності з робітниками інших країн тощо.

Разом з тим, вивчення діяльності М. Ганкевича є передумовою комплексного висвітлення становища західноукраїнських земель у складі Австро-Угорщини в кінці XIX – на початку XX ст., аналіз його праці розкриває багатоманітні форми українського національно-культурного життя в Галичині, цінності ідеї соборності України у свідомості народних мас, глибоке вивчення історії українських, а також польських і єврейських партій Галичини.

Із створенням Другої Речі Посполитої, М. Ганкевич намагався відновити соціал-демократичні структури. На початку 1920-х рр. він виступив проти переходу УСДП на комуністичну платформу, за що був виключений із партії у 1923 р. разом з В. Старосольським, Л. Ганкевичем, П. Буняком, І. Квасницею. Згодом відновив свою роботу в Польській соціалістичній партії, де здійснював спроби примирення польських соціалістів із УСДП. У міжвоєнний період

М. Ганкевич концентрував свою увагу на громадських питаннях та займався публіцистичною діяльністю.

В українську історію М. Ганкевич увійшов як активний прихильник боротьби за національну свободу і соціальну справедливість, відомий український політичний і профспілковий діяч, ідеолог австромарксизму в українській соціал-демократії, прихильник польсько-українського порозуміння.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Напрямок дисертаційного дослідження є складовою частиною державних і міжвузівських наукових програм з історії України. Вивчення обраної теми передбачено планами наукової роботи Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, зокрема її Львівським відділенням та кафедри українознавства, документознавства та інформаційної діяльності Української академії друкарства.

Мета дисертаційного дослідження полягає у комплексному науковому аналізі та з'ясуванні змісту і напрямів суспільно-політичної, громадської та публіцистичної діяльності М. Ганкевича в Галичині. Для реалізації цієї мети необхідно виконати наступні **завдання**:

- дослідити ступінь наукової розробки проблеми та опрацювати джерельну базу дослідження;
- узагальнити відомі й ввести в науковий обіг малоз'ясовані сторінки біографії діяча;
- оцінити вклад М. Ганкевича у розвиток національного радикального та демократичного руху та його діяльність у польській та українській соціал-демократичних організаціях;
- показати участь політика у розвитку профспілкового руху Галичини та проаналізувати його практичну діяльність у “Касі хорих”;
- визначити роль М. Ганкевича як лідера УСДП у суспільно-політичному житті краю досліджуваного періоду.

Об'єктом дослідження є життя та різнобічна діяльність М. Ганкевича в контексті суспільно-політичних процесів Галичини наприкінці ХІХ ст. – в першій третині ХХ ст.

Предмет роботи – з'ясування основних напрямів та змісту громадсько-політичної та науково-публіцистичної діяльності М. Ганкевича, його ролі в становленні й розвитку соціал-демократичного руху в Галичині на тлі історичного процесу зазначеного періоду.

Хронологічні рамки дисертаційного дослідження охоплюють період кінця ХІХ ст. – першої третини ХХ ст., тобто час, на який припадає життєвий шлях, політична, громадська, профспілкова та публіцистична діяльність М. Ганкевича.

Територіальні межі дослідження визначені місцем проживання та праці М. Ганкевича упродовж життя. Головним чином це територія Галичини, інші міста Європи, де він проживав в окремі періоди життя.

Методологічна основа дисертації З метою комплексного та системного викладу матеріалу запропонованої теми в основу покладені теоретичні положення (О. Жерноклеєва, І. Райківського, І. Чорновола, О. Хіміка, В. Качмара, М. Богачевська-Хом'як, О. Маланчук-Рибак, І. Бегея, О. Босака та ін.), наукові принципи (історизму, наукового та об'єктивного підходу до висвітлення теми), загальнонаукові методи: синтез, аналіз, індукція, дедукція; сучасні концептуальні підходи (міждисциплінарний, структурний, структурно-системний, плюралістичний). Використано також методи: проблемно-хронологічний, порівняльний, систематизації та класифікації документальних матеріалів.

Особливу увагу приділено методам проблемно-хронологічному, порівняльному, систематизації та класифікації документальних матеріалів.

У роботі визначено науковий інструментарій запропонованої теми (громадсько-політична та науково-публіцистична діяльність).

Наукова новизна праці визначається тим, що в ній **вперше** в українській історіографії на основі залучення до наукового обігу нових комплексів джерел та літератури:

- створено узагальнююче дослідження про життєвий шлях, суспільно-політичну діяльність М. Ганкевича, спрямовану на організацію робітничого руху в Галичині кінця XIX – початку XX ст., творення Української соціал-демократичної партії Галичини, профспілкових товариств, проведення мітингів та віч, оформлення сучасної європейської концепції соціал-демократизму;

- проаналізовано історіографію проблеми, вивчено та залучено до наукового обігу маловідомі та неопрацьовані архівні джерела, що зберігаються в архівосховищах Києва, Львова, Івано-Франківська;

- визначено внесок М. Ганкевича у теоретичне вироблення принципів діяльності соціал-демократичних організацій і груп у Галичині, співіснування і співдію польських та українських соціалістичних груп і товариств;

- вироблено концептуальне бачення галицькими соціал-демократами таких загальносвітових проблем: гендерного (жіночого) руху кінця XIX – початку XX ст. в Європі та в Галичині; ставлення європейської соціал-демократії загалом, і австрійської, зокрема, до Першої світової війни; галицьких соціал-демократів до Росії та національно-визвольних і партійно-політичних процесів у Наддніпрянщині.

Поглиблено аналіз діяльності М. Ганкевича як співорганізатора національного, робітничого й профспілкового рухів, співзасновника і першого голову Української соціал-демократичної партії, заступника голови Головної Української Ради (1914–1915), віце-президента ЗУР (1915–1918) і члена законодавчого органу Західно-Української Народної Республіки – Української Національної Ради.

Вдосконалено фактологічну базу життєвого та творчого шляху діяча.

Доведено вагоме місце М. Ганкевича в галицькому політикумі на зламі XIX–XX ст., висвітлено демократичні та національні доміанти в діяльності українських соціал-демократів краю;

Теоретичне значення дисертації зумовлене нагромадженням історичних знань, які ілюструють громадсько-політичну та науково-публіцистичну діяльність М. Ганкевича; вироблення ним засад роботи галицької соціал-демократії як польської, так і української; ставлення політика до стержневих віх та подій національної історії; внесок М. Ганкевича у вироблення теоретичних засад соціал-демократичного руху.

Практична цінність отриманих результатів та основних ідей дисертаційного дослідження полягає у тому, що вони можуть бути застосовані у таких сферах:

- 1) науковій – для подальших наукових досліджень державних, політичних, військових процесів в Україні гуманітарними науками;
- 2) державотворчій – для ефективного впровадження державної політики в Україні та примирення опозицій на основі глибокого знання історичного минулого;
- 3) навчально-методичній – можуть використовуватися для глибшого вивчення цієї та суміжної проблеми у підготовці загальних та спеціальних курсів з історії України, написанні підручників та навчальних посібників для вищих і середніх навчальних закладів, наукових праць із зазначеної тематики.

Апробація результатів дослідження. Робота апробована шляхом її обговорення на засіданнях кафедри українознавства, документознавства та інформаційної діяльності Української академії друкарства; щорічних звітних конференціях професорсько-викладацького складу наукових працівників і аспірантів Української академії друкарства (2012–2015 рр.); на міжнародній конференції “Європейський союз Польща–Україна: суспільно-політичний, соціально-економічний та управлінський аспект співпраці” (Львів–Брюховичі,

23 жовтня 2011 р.); у міжнародній науково-практичній конференції “Сучасний стан і перспективи розвитку держави і права” (Львів, 27–28 червня 2014 р.).

Публікації. Основні результати дисертаційної роботи опубліковані у 7 наукових статтях, з них 4 у фахових виданнях України, які внесені до наукометричних баз даних, 1 – у закордонному фаховому виданні, 2 – матеріали конференцій.

Структура дисертації подана за проблемно-хронологічним принципом, відповідає меті та розв’язанню завдань дослідження. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел (433 найменування). Загальний обсяг дисертації складає 221 с. (основний текст роботи – 181 с).

РОЗДІЛ І

ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Стан наукової розробки проблеми

У розділі здійснено аналіз наукової історичної літератури з даної проблематики, висвітлено використані для написання дисертаційної роботи джерельні матеріали, представлено методологічні засади дослідження.

Комплексне вивчення суспільно-політичної, профспілкової та науково-публіцистичної діяльності М. Ганкевича в кінці ХІХ – першій третині ХХ ст. вимагає опрацювання численної кількості фахової літератури. Аналіз історіографії дав змогу окреслити ступінь розробленості досліджуваної проблематики, врахувати попередні розробки та визначити їх наукову цінність. Звернення до персоналій та визначення їх ролі та значення у формуванні модерної української нації є актуальним з огляду на пріоритети сучасної історичної науки України, а ґрунтовне вивчення їх творчості, об'єктивна оцінка та впровадження найкращих надбань дозволять імплементувати нагромаджений досвід у новій парадигмі історичних досліджень ХХІ ст.

Вивчення соціал-демократичного руху в Галичині, а в його контексті і діяльності М. Ганкевича в українській, радянській, польській історіографії має давню традицію. Найперше окремі сторони соціал-демократичного руху в Галичині висвітлювали його учасники В. Левинський [132], М. Ганкевич [50-56; 228; 229], С. Вітик [223–225], Ю. Бачинський [193–195], Я. Остапчук, Т. Мелень, Л. Ганкевич [94; 95] та інші діячі.

Окремі аспекти суспільно-політичної ситуації кінця ХІХ – початку ХХ ст. та соціалістичного руху знаходимо у роботі С. Барана, яка була присвячена національно-демократичній партії [190].

Творці західноукраїнської історіографії міжвоєнного періоду, які досліджували український соціал-демократизм кінця XIX – початку XX ст. в довоєнні часи належали до УСДП або інших українських партій.

Найбільш вагомі праці написали В. Темницький [169–171; 374–376], М. Стахів [362–364], В. Будзиновський [72; 209; 210], І. Квасниця [128; 271], В. Левинський [132], С. Данилович [64], Ю. Бачинський, а також відомі загальні роботи про український рух К. Левицького [288–293], М. Грушевського [236–239], М. Павлика [148–154; 226–338], І. Франка [180; 378–384].

Радянська історіографія у післявоєнні роки порушувала питання історії УСДП в дослідженнях з історії соціально-економічного становища, економічної і політичної боротьби західноукраїнських робітників і селян в австрійський період. У 1950-х – 1960-х рр. праці на ці теми опублікували І. Довгаль [241], В. Осечинський [332; 333], М. Кравець [274–276], П. Свежинський [357], В. Макаєв [301], І. Компанієць [278], К. Каковський [268], Є. Яцкевич, Г. Ковальчак, С. Злупко [260; 261] та ін.

Окремі з названих авторів однозначно оцінювали галицьких соціал-демократів та їх партію як організацію опортуністичну, діяльність якої наносила шкоду робітничому рухові та всім трудящим (І. Довгаль, В. Осечинський, К. Каковський), інші ж висвітлювали історію соціал-демократичного руху в подієвому аспекті, уникаючи його оцінок. Радянські історики І. Довгаль [241], І. Богодист [197] та ін. намагалися показати суспільно-політичні виступи у Галичині виключно в контексті впливу на регіон Росії і революційних подій, які там відбувалися, зокрема революції 1905 – 1907 рр. Вони перебільшували російський вплив на соціальну активність галицького робітництва на мітинги чи страйки у Львові, інших галицьких містах намагалися наводити приклади про висловлювання галичанами відкритої солідарності з російськими революційними силами.

Аналіз суспільно-політичних процесів останньої третини XIX ст. опирався на роботи, присвячені висвітленню соціально-економічного становища як Галичини в цілому, так і окремих верств – робітників та селянства. Цей радянський історіографічний блок творили праці П. В. Свежинського [357], Є. А. Яцкевича [395]. Окремий розділ, який ілюстрував фінансово-господарський стан у краї знаходимо в роботі І. Компанійця [278]. Хоча роботи опиралися на обмежену кількість австрійських статистичних джерел, ідеологічно вони повинні були слугувати загальній радянській концепції, яка розглядала Галичину як “колоніальну” чи “напівколоніальну” частину Австрійської імперії.

Не зробила особливого вкладу в дослідження діяльності галицьких соціалістів і соціал-демократів і українська історіографія 1970-х – 1980-х рр., в якій конкретні питання соціал-демократичного руху теж виступали як складова суспільно-політичного розвитку краю в цілому. Правда в працях цього періоду відчутним є відступ авторів від деяких догматичних штампів радянської історіографії в оцінці українського соціал-демократизму (наприклад, у С. Макарчука) [302].

Окрему історіографічну групу складають роботи вчених української діаспори. Це колективна робота “Історичні постаті Галичини XIX – XX ст.” [266], праці І. Кедрина [271; 272], І. Сохоцького [360], І. Лисяка-Рудницького [294] та ін. Особливо цінними є оцінки західними дослідниками радикального руху, соціалістичної течії, ставлення церкви та духовенства до діяльності галицьких соціал-демократів та ін. (І. Лисяк-Рудницький, Дж.-П. Химка [385], О. Субтельний [365] та ін.

Необхідно відзначити роботу “Історичні постаті Галичини XIX – XX ст.” [266], яка є найбільш повним діаспорним просопографічним дослідженням.

Об’єктивне ж висвітлення історії соціал-демократії та діяльності М. Ганкевича стало можливим тільки в умовах незалежної України. Саме в 1990-х рр. були написані роботи, які визначили ключові віхи історії Галичини

як австрійського періоду М. Кугутяк [280; 281], так і періоду Другої Речі Посполитої – О. Красівський [279], Я. Грицак [233-235], О. Сухий [366371], К. Кондратюк [277], В. Верига [222] та інші, в яких після тривалого періоду фальсифікацій та замовчування знаходимо об'єктивно виважені оцінки як окремих акцій і заходів, що їх організувала УСДП, так і ролі її політичних лідерів та партії в цілому.

Боротьбу УСДП за вирішення основних питань суспільно-політичного життя Галичини кінця XIX – початку XX ст. висвітлюють праця В. Качмара “За український університет у Львові” [269] та робота О. Маланчук-Рибак, присвячена жіночому руху в Галичині [306]. Суспільно-політичні процеси у Галичині кінця XIX – першої половини XX ст. висвітлюються у монографії А. Кліша, яка присвячена аналізу життя та діяльності К. Студинського [273].

В останні роки написані роботи, які присвячені галицькій просопографії, де знайшли відображення окремі сюжети із діяльності М. Ганкевича: це праці Я. Грицака [234], О. Жерноклеєва [245-260; 429], в тому числі і у співавторстві з І. Райківським [246; 250; 259], І. Чорновола [389], О. Хімяк [386] та ін.

У сучасній історіографії з'явилися роботи, які присвячені національному сектору лівого руху, як в часи Австро-Угорщини, так і в період міжвоєнної Польщі. Вирізняється наукова праця І. Беґея “Юліан Бачинський: соціал-демократ і державник” [196]. Автор детально проаналізував розвідку Ю. Бачинського “Україна irredenta” та визначив її місце в теорії та практиці національних прагнень українців кінця XIX – початку XX ст. У роботі знайшли висвітлення питання генези поглядів українських соціал-демократів на суспільство, державу та владу, обґрунтування ними необхідності й неминучості відродження соборної Української держави, подано характеристику місця і ролі партії у суспільно-політичному житті України. І. Беґей також розглядає питання галицького радянофільства, яке було характерним для 1920-их рр. У роботі концептуально представлені національні та міжнаціональні питання, які теоретично та практично вирішувалися національними соціал-демократами.

Сучасною науковою синтезою української соціал-демократії в Галичині є книга О. Босака “Українські соціал-демократи в суспільно-політичному русі Галичини (кінець XIX – початок XX ст.)” [205]. Науковець розкриває зародження та показує практичну діяльність соціал-демократів, опираючись на аналіз соціально-економічного та політичного становища передовсім українського населення в краї, висвітлює робітничий рух та його прив’язаність до політичних структур. О. Босак показує роль УСДП в активізації робітничого і селянського руху в краї, розкриває подієву історію початку XX ст. у Галичині та місце в ній національних соціал-демократів. У виданні цілісно представлена українська соціал-демократія Галичини кінця XIX – початку XX ст. та розкрито її вплив на увесь спектр суспільно-політичного руху в регіоні.

Дисертаційна робота опирається також на здобутки національної просопографії, зокрема на вивчення таких галицьких політичних та громадських діячів, як М. Галушчинський [307; 308; 350], К. Студинський [273], А. Чайковський [313], К. Левицький [217-219], С. Вітик [200; 204; 248; 339; 340–346], М. Лозинський [368; 369], Т. Окуневський [313; 314]. В історіографії відзначено аналітичні можливості науково-публіцистичної спадщини М. Ганкевича [343, с. 69].

Тема діяльності українських радикалів та соціал-демократів вивчалася і польськими дослідниками. Зокрема, варшавський історик В. Найдус вважала, що українці першими в Галичині створили модерну партію – Русько-Українську радикальну партію, і, лише згодом, це вдалося полякам (йдеться про утворення Польської соціал-демократичної партії Галичини – С.С.) [330].

У наукових пошуках польської дослідниці В. Найдус можна прослідкувати декілька етапів. Зокрема, у 1950-х рр. вона була в “полоні” впливу російської революції 1905–1907 рр. на Галичину, що демонструвала тоді уся радянська історіографія [330]. Науковець аналізувала соціально-економічне становище польських та українських робітничих і селянських верств, рельєфно представляла соціальні виступи, передовсім страйки. Саме В. Найдус зауважила, що робітники Галичини складали лише 5,1 % загально-австрійського робітництва, а в своїх виступах були найбільш активними і послідовними (переважна більшість страйків у Галичині в 1905–1907 рр. закінчилися перемогою страйкарів). Окремі положення, висловлені О. Найдус,

навіть у цей період йшли всупереч радянським стереотипам: “буржуазія прагнула до знищення найбільш нестерпних пережитків в економічному житті країни”. Радянська позиція полягала ж у тому, що польська і українська буржуазія не стільки виступала проти Габсбургів і поміщицького засилля, скільки підтримувала їх в усіх найважливіших питаннях внутрішньої та зовнішньої політики [415, с. 13].

О. Найдус вивчала і політичну партійну палітру Галичини на початку XX ст., пов'язуючи її з аналізом стану економіки провінції, становищем робітників та селянства, соціальними виступами. Водночас польська авторка відстоювала тезу про слабку участь українських соціал-демократів у міських робітничих середовищах [416].

Інший польський автор Ю. Бушко проаналізував виборчу реформу до сейму в Галичині. Хоча у 1907 р. було введено загальне виборче право до австрійського парламенту, уряд залишив недоторканною існуючу куріальну систему виборів до сейму [401; 404], яка не була здійснена до кінця існування Австро-Угорщини.

Велике значення для загальної інтерпретації суспільно-політичних змін у Галичині кінця XIX – початку XX ст. та діяльності українських політичних сил мають роботи К. Гжибовського [409], З. Фраса [407], Е. Горнової [411] та ін. Особливе місце займають праці краківського дослідника М. Сліви [420], присвячені соціалістичному рухові. Суспільний рух у Галичині кінця XIX – початку XX ст. знайшов оцінки і в роботах загального плану (В. Серчик) [419] та ін.

Зміна методологічних підходів до висвітлення історії українського соціал-демократичного руху на різних історичних етапах була властива і для польської історіографії [397; 405; 408; 414].

Однак, обрана тема є малодослідженою. Дослідники, головним чином, зосереджувалися на вивченні суспільно-політичних процесів у Галичині другої половини XIX – першої третини XX ст., натомість постаті М. Ганкевича приділялося недостатньо уваги. Аналіз історіографічного комплексу засвідчує, що тема вивчалася лише спорадично, а це, у свою чергу, обумовлює необхідність детального й комплексного її вивчення.

1. 2. Джерельна база

Джерельну базу дисертації склали оригінальні неопубліковані та опубліковані матеріали, які можна поділити на декілька груп:

- першу складають матеріали із державних архівів України: документи офіційного характеру, органів державної влади, матеріали тогочасних громадських та політичних організацій, листування, рукописні матеріали;
- другу групу представляють опубліковані збірники документів;
- третя: науково-публіцистична спадщина М. Ганкевича;
- четверта – українська і польська періодика.

На жаль, окремого особистого фонду М. Ганкевича не створено, тому матеріали про нього розпорошено у низці інших фондів. Зокрема, використано особові фонди відомих громадсько-політичних та партійних діячів Галичини, які містяться у Центральному державному історичному архіві України у м. Львові. Серед них ф. 372 “Володимира Охримовича (1870–1931)”, який містить листи Ю. Бачинського, В. Будзиновського, В. Стефаника та М. Ганкевича. Важливий джерельний матеріал із вказаного архіву почерпнуто із фондів: 205 “Прокурор апеляційного суду м. Львів”, 344 “Українське національно-демократичне об’єднання (УНДО) м. Львів”, 392 “Українська парламентська репрезентація, м. Варшава”.

Ф. 683 “Юліана Бачинського (1870–[1940])” зберігає цінні матеріали, рукописні праці про взаємини української і польської соціал-демократії, листування з М. Драгомановим, кореспонденцію В. Бачинського, М. Ганкевича, В. Гнатюка, М. Павлика.

Із фондозбірок Державного архіву Львівської області опрацьовано ф. 350 “Дирекція поліції у Львові (1802–1918 рр.)”. За характером це документи, які розкривають загальну суспільно-політичну ситуацію в Галичині; перебіг виборчих кампаній, окремі законодавчі акти, які регулювали ставлення влади до радикалів та соціалістів.

У Державному архіві Івано-Франківської області вивчено матеріали, що зберігаються у ф. 68 “Станіславівське воєводське управління державної поліції, м.

Станіславів”, ф. 69 “Станіславівське повітове управління державної поліції, м. Станіславів”, ф. 77 “Городенківське повітове управління державної поліції”. Окремі документи репрезентовано із Центрального державного архіву громадських об’єднань України у Києві.

Дисертація також опирається на опубліковані джерела. В основному це видання радянського періоду, які пов’язані з лівими рухами. Це збірники документів: “З історії революційного руху у Львові”, “Проти фашизму та війни. Антифашистський конгрес діячів культури у Львові 1936 р.”, “Історія Львова в документах і матеріалах”. Оскільки вони опубліковані в радянський період, то містять переважно тенденційно підібрані відомості.

Важливими джерелами є документи, які пов’язані з діяльністю радикальної партії, УСДП та ППСД. У першу чергу, це матеріали з’їздів, конференцій, виступи партійних діячів, програмні документи: Українська суспільно-політична думка в XX столітті. Документи і матеріали [за ред. Т. Гунчак, Р. Солчаник]. Сучасність, 1993; Звіт Партійної Конференції Української Соціал-Демократичної Партії Зах. Обл. УНР, яка відбулася дня 28 і 29 березня 1919 р. в Станіславові. – Дрогобич, 1919; Пояснене програми русько-української радикальної партії написав др. Северин Данилович. – Львів: Накл. ред. “Громадського голосу”, 1897. У них міститься також інформація про внутрішньопартійні процеси, позиції фракцій, відносини між партіями.

Вивчення соціально-економічних аспектів розвитку Галичини стало можливим завдяки використанню опублікованих документів із статистичного збірника “Podręcznik statystyki Galicji”.

Опрацьовані основні науково-публіцистичні праці М. Ганкевича: “Соціалістичний Інтернаціонал і Війна”, “Про жіночу неволю в історичнім розвою”, “З перед двадцяти літ: початки української соціал-демократії в Галичині”, “Болгарська преса й українська справа”, “Niepodległość Polski” та ін.

Грунтовним джерелом нашого дослідження стали матеріали періодики: партійний орган Русько-Української радикальної партії – газета “Громадський голос”, а

також видання УСДП – “Борба”, “Воля”, “Земля і Воля”, “Вперед”, “Червоний прапор”, окремі з яких редагував М. Ганкевич.

Крім радикальних та соціал-демократичних видань опрацьовано також пресу інших політичних напрямів. Серед них “Діло”, “Руслан”, “Свобода”, а також видання політичних сил на еміграції – часописи “Нова доба”, “Український прапор”, “Українська робітничка газета”.

Тематика періодичних матеріалів дуже різноманітна і відображає становище Галичини досліджуваного періоду, розгортання робітничого руху, зародження галицького соціал-демократизму, ситуацію в радикальній партії, виникнення УСДП, її діяльність, складні взаємини з ППСД, наростання кризових явищ та їх подолання.

Для аналізу особливостей українського й польського соціал-демократичного руху загалом і у цьому зв’язку діяльності М. Ганкевича, опрацьовано такі польські видання як “Naprzód” і “Głos Robotniczy”.

Визначення методологічних засад дослідження зумовлене складністю задекларованої наукової проблеми, яка пов’язана з вивченням постаті М. Ганкевича на тлі розвитку суспільно-політичних процесів Галичини кінця XIX – першої третини XX ст., формуванням та розвитком радикальної та соціал-демократичної течій у краї.

Окреслення теоретико-методологічних засад дисертації впливає із сукупності наукових принципів та методів пізнання, зумовлених основними тенденціями наукових пошуків у сучасній українській історіографії.

Досягнення окреслених завдань вимагає методологічного осмислення і узагальнення результатів дослідження, тому домінантним є принцип історизму, націлений на реконструкцію подій та явищ у хронологічній послідовності, динаміці й взаємозв’язку. Використано принцип об’єктивності з метою неупередженого підходу до історичної дійсності.

Обрані принципи і методи історичного пізнання дали змогу всебічно дослідити діяльність М. Ганкевича, у контексті суспільно-політичних процесів Галичини кінця XIX ст. – першої третини XX ст., розширити фактологічну та поглибити аналітичну складові наукового пошуку.

1.3. Методологія дослідження

Професійне застосування різних методів та їх комбінацій при проведенні наукового дослідження обумовлене правильністю постановки проблеми і вибором відповідних підходів, які становлять методологію дослідження. Визначення методологічних елементів зумовлене складністю задекларованої наукової проблеми, яка пов'язана з вивченням постаті М. Ганкевича на фоні розгортання суспільно-політичних процесів Галичини кінця XIX – першої третини XX ст., формуванням та розвитку радикальної та соціал-демократичної течії в краї.

Формування теоретично-методологічних засад дисертації впливає із сукупності наукових принципів та методів пізнання, зумовлених тенденцією наукових пошуків у сучасній українській історіографії. Основні методологічні підходи в досягненні мети та реалізації поставлених дослідницьких завдань ґрунтуються на кращих світових зразках.

З метою комплексного та системного викладу матеріалу запропонованої теми покладені в основу теоретичні положення (О. Жерноклеєва, І. Райківського, І. Чорновола, О. Хіміка, В. Качмара, О. Маланчук-Рибак, І. Бегея, О. Босака та ін.), наукові принципи (історизму, наукового та об'єктивного підходу до висвітлення теми.), загальнонаукові (синтез, аналіз, індукція, дедукція), сучасні концептуальні підходи (міждисциплінарний, структурний, структурно-системний, плюралістичний).

Досягнення окреслених завдань вимагає методологічного осмислення і узагальнення результатів дослідження, тому домінантним є принцип історизму, націлений на реконструкцію подій та явищ у хронологічній послідовності, динаміці і взаємозв'язку. Використання тільки перевіреної інформації з окресленої проблеми відповідає принципу науковості, який також сприяв уникненню спрощеності, кон'юктурності в оцінці діяльності українських соціал-демократів Галичини, як певної частини австрійської соціал-демократії,

в аналізі їх місця в політичній системі провінції та держави, зв'язках та впливу на них лідерів і низових членів Польської соціал-демократичної партії.

Принцип об'єктивності полягає у неупередженому підході до дійсності, її пізнання і практичного перетворення. Керуючись цим принципом, ми сприймали кожне джерело як об'єктивну реальність, яка містить наукові факти.

Використання різноманітних носіїв історичної інформації, їх аналіз, співставлення, визначення ступеня об'єктивності відповідає вимогам принципу комплексності джерел.

Водночас, у науковому дослідженні використано державні та поліцейні матеріали, які розкривають зміст здійснення нагляду за діями соціал-демократичного напрямку, за проведенням ними зібрань та віч, участі у маніфестаціях та щодо проведення ними щоденної практичної діяльності. Залучено також інформаційні повідомлення тогочасних періодичних видань.

Всебічне розкриття задекларованої тези поєднанням необхідних для наукового пошуку принципів з різних галузей знань, як-от: політологія, політекономія, соціологія – забезпечується використанням принципу методологічного плюралізму. Дотримання цього принципу сприяє встановленню причинно-наслідкового зв'язку діяльності усієї сукупності політичних структур та партій у Галичині, відношення адміністрації до діяльності партій та окремих партійних лідерів.

У комплексі з науковими принципами поєднуються методи, які визначаються метою, завданнями, джерельною базою, наявною методологічною основою соціально-гуманітарного пізнання. Розв'язуючи конкретні дослідницькі завдання, ми використали три групи методів: світоглядні, загальнонаукові та спеціально-наукові.

До першої групи належить метод діалектичного вивчення історичного процесу, який дає змогу розглядати визначену проблематику в русі, розвитку і суперечностях.

Поряд з діалектичним у нашому дослідженні активно використовуються синергетичний метод (від грец. *Sinergetikos* – спільний, узгоджено діючий). Синергетика не детермінована чітко визначеною сукупністю методологічних принципів та понять. Вона виходить за межі однозначного, загальноприйнятого поняття “політична система”, а базується на властивостях – взаємопроникнення, відкритості, самоорганізації, випадковості, наявності асиметричних структур, нерегулярності зв’язків і функціональної нестабільності. Застосовуючи міждисциплінарні дослідження, синергетичний метод передбачає багатоваріантність, альтернативність вибору шляхів суспільно-політичного розвитку. Зокрема, цей метод сприяє розумінню проблеми взаємовідносин політичних партій як різних національних так і соціальних приналежностей. Метод дозволяє прослідкувати також корегованість державних структур із існуючою партійною системою. Водночас він є актуальним і для просопографічних досліджень.

Загальнонаукова група методів охоплює такі: аналізу та синтезу (документів, джерел), індукції та дедукції (забезпечують можливість переходу від поодиноких історичних фактів до загальних положень і навпаки), узагальнення (у висновкових формулюваннях), систематизації (передбачає правильне упорядкування зібраної інформації на підтвердження конкретної гіпотези), структурно-системний (дозволяє виділити об’єкт дослідження та вивчити його в межах раціонального пізнання, забезпечує цілісність та логічну упорядкованість наукових міркувань).

Практичне історичне пізнання охоплює конкретні способи дослідження соціальних явищ. Тому у ході наукових студій ми використовували спеціальні наукові методи. Серед них, зокрема, проблемно-хронологічний, який вплинув на визначення побудови дослідження. Його дотримання дозволило виокремити, з великого масиву аналізованих, суспільно-політичні й соціально-економічні процеси, логічно осмислити їх проблемні аспекти, з’ясувати еволюцію

політичних партій лівого спрямування – радикальної, соціал-демократичної впродовж періоду від кінця XIX – до 1939 р.

Проблемно-хронологічний метод сприяв належному висвітленню основних етапів діяльності українських соціал-демократів від початку діяльності перших соціалістичних гуртків на зламі 1870-х – 1880-х рр. до формування модерної структури із визначеними соціальними та національними завданнями.

Історико-порівняльний метод дає змогу розкрити спорідненість функціональних зв'язків, соціальних явищ, досягнути минуле в єдності та індивідуальності, а також знайти зв'язок та основу історичних явищ. Завдяки цьому методу, зіставляючи історичні події, явища, нам вдалося прослідкувати та розкрити зміст діяльності М. Ганкевича, визначити його відношення до стержневих проблем суспільно-політичного життя Галичини кінця XIX – першої третини XX ст., висвітлити його відношення до польських соціал-демократів та намагання сконсолідувати польську та українську національні ідеї.

Доповнюють фактичним матеріалом дисертаційне дослідження окремі статистичні дані щодо соціально-економічного становища українців Галичини в останній третині XIX ст. Цей матеріал дає змогу поєднати соціальний стан населення із першими формами соціалістичних протестів у регіоні, як зрештою, із соціалістичним рухом в Європі.

Для повної його інтерпретації застосовуємо структурно-функціональний та синтетично-аналітичний методи. У результаті, увиразнюємо загальні міркування конкретними відомостями, демонструємо їх взаємодію, поглиблюємо розуміння сутності релігійних процесів.

Осмислення історичних процесів і явищ вимагає комплексної оцінки, що супроводжується застосуванням новітніх наукових критеріїв у порівняльно-аналітичному співвідношенні із тогочасним значенням, розумінням і сприйняттям суспільством фактів та подій.

Відзначимо, що в дисертаційній роботі послуговуємося лише такими термінами й поняттями, які, відображаючи окремі аспекти досліджуваних процесів, тяжіють до наукової однозначності. У цьому контексті доречно уточнити використання нами термінів: “радикали”, “соціалісти”, “соціал-демократи”, “каса хорих”, “культурно-національна автономія”.

Використання широкої методологічної основи дослідження забезпечує досягнення поставленої мети, дає можливість всебічно проаналізувати проблему, розширити фактологічну й аналітичну складову наукового пошуку. Застосування різноманітних сучасних методологічних підходів дозволяє максимально уникнути суб’єктивних оцінок і забезпечує наукову достовірність результатів дослідження, доповнює фактографічним матеріалом задекларовану проблематику.

РОЗДІЛ 2

ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ М. ГАНКЕВИЧА ЯК ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОГО ДІЯЧА

2.1. Позиція М. Ганкевича в умовах політичного розгортання робітничого руху

Розвиток соціалістичного руху в Галичині опирався на соціальну базу, яка була обумовлена відставанням провінції як в рамках Австро-Угорської монархії, так і Європи в цілому. Соціально-економічний розвиток Галичини тривалий час гальмувався залишками кріпосницьких відносин, які існували ще до середини XIX ст. Навіть після скасування панщини, у 1848 р. дідичі (поміщики) і орендатори панських маєтків захопили майже всі ліси, пасовища і сіножаті, за користування якими селяни змушені були або відробляти, або сплачувати значні для них кошти [316, с. 412].

В умовах що склалися, селяни Галичини спочатку намагалися знайти захист від поміщицького свавілля в австрійському суді. Вони подавали десятки скарг у зв'язку з посиленням визиску навіть після проведення реформи. Але, як правило, суд завжди вирішував справи на користь поміщиків. Це видно з даних, які наводить Іван Франко: “з 32 тис. процесів, які виникли між селянами і поміщиками із-за сервітутів, селяни програли 30 тис. процесів” [383, с. 206].

Аналізуючи ці події, І. Франко писав, що вони “тисячами програвали процеси, а потім ходили до Львова, і до Відня, а коли все це не помагало, бунтувалися, сиділи по криміналах, кидалися на жовнірські багнети, цілими місяцями годували по селах вояків і помалу сходили на жебраків. Сервітутова справа пожерла мільйони народного добра, підрубала на довгий час сим корінь

народного добробуту, заперла селянству на довгі літа дорогу до господарського розвою” [383, с. 212].

Ведучи боротьбу за ліси і пасовиська, селяни в багатьох випадках одночасно виступали за повернення землі, відібраної поміщиками після реформи 1848 р.

Зміни проходили і в середовищі самих поміщиків (дідичів). Відбувалося розорення дрібних власників і концентрація виробництва в руках невеликої кількості власників великих латифундій, занепад деяких старих аристократичних родів і поява поміщиків-вихідців із нових верств, в тому числі з буржуазії. Це були характерні риси нових відносин, які склалися у галицькому селі в останній третині XIX ст. [173]. На кінець XIX ст. усіх дідичів у Галичині було 4493. Але серед них виявилося 1046 таких, які мали землі по 25 моргів [248, с. 12]. Вони склали 23, 28 % усіх дідичів. Цю групу, а також 345 “табулярних власників”, які володіли до 100 моргами, відносять скоріше до селянського землеволодіння, бо вони за розмірами землі, а значить і характером ведення господарства, безумовно скоріше нагадували селянські господарства, ніж власне поміщицькі [278, с. 31].

Іван Франко так характеризував ці процеси: “Можна сказати напевно, що від р. 1848 уся галицька велика власність із виємком кільканадцяти хіба старих родових гнізд магнатських (Тарнавських, Потоцьких, Сапегів, Лянцкоронських, Дідушицьких, Чарторийських та ін.), щонайменше раз, а часом і кілька разів змінювала власника. Багато навіть тих старих, великих родових гнізд упало” [180, с. 61].

Дослідник І. Коломієць, зазначав, що селянське господарство в Галичині занепадало. Цей процес відбувався у різних видах: шляхом продажу маєтків цілком, передачі їх в оренду на тривалий термін або шляхом парцеляції маєтків і продажу їх дрібними ділянками.

Свого часу І. Франко, також вивчав цей процес, зазначаючи, що у 1893 р. в Галичині налічувалося 2112 поміщицьких маєтків (43, 5 % усіх маєтків), які

були продані або здавалися в оренду. Специфікою процесу було й те, що немало земель перейшло до рук єврейських власників. За даними І. Франка, у Галичині вже в 1872 р. було 159 поміщиків євреїв, які володіли 370 маєтками із земельною площею 272 тис. моргів, що становило 4, 71 % усієї поміщицької землі [180, с. 41–42].

У 1890 р. кількість поміщиків євреїв зросла до 587. Їм належало більше 13 % поміщицьких земель. У деяких повітах євреї-власники захопили більшу частину поміщицького землеволодіння (стрийський повіт – 63, 7 %, Долинський повіт – 84, 6 %). Євреї також становили майже половину орендарів поміщицьких маєтків [102].

Зміни які відбулися у поміщицькому землеволодінні у другій половині ХІХ ст. зовсім не означали, що його питома вага зменшилася в цілому. На початку ХХ ст. в усій Галичині 4 тис. поміщикам належало 2 млн 400 тис. га. Головна частина поміщицьких володінь знаходилася у Східній Галичині, де з 5, 2 млн га їм належало більше 2 млн га (близько 40 %). У цей час як 650 тис. селянських господарств мали лише 3 млн га [412, с. 15], а 1 млн 650 тис. сільського населення були безземельними [96].

Інколи сільські общини, як зазначав І. Франко, самі купували поміщицькі маєтки: в 1886 р. вони купили 60 поміщицьких маєтків [180, с. 62]. Були й такі випадки, що дрібні господарства робили відчайдушні спроби врятувати свою самостійність, вдаючись до купівлі маленьких ділянок. Однак, купуючи парцелі, селяни змушені були переплачувати набагато більше вартості цих ділянок [180, с. 63].

Про економічну відсталість сільського господарства Галичини свідчить його низька технічна оснащеність. Більшість розорених і напіврозорених селян, володіючи лише незначними клаптиками землі, не могла вести правильного обробітку землі за допомогою добрив і сільськогосподарських машин.

Про низький економічний стан Галичини свідчив і стан зовнішньої торгівлі: із Галичини в інші провінції Австро-Угорщини і за кордон вивозились

нафта, ліс, сіль, худоба, озокерит, домашня птиця, а ввозилися промислові товари: металеві вироби, машини, текстильні вироби тощо [278, с. 43]. На економічний стан регіону впливало і те, що майже вся нафта експортувалася з Галичини в необробленому вигляді, натомість ввозилися очищені нафтові продукти. Аналогічна ситуація була і з лісом, який вивозився на меблеві фабрики, які працювали за межами Галичини.

Розвиток промисловості у Галичині відбувався повільно, водночас майже повністю була відсутня велика індустрія, незначною була кількість фабрично-заводських підприємств. Найбільш розвинутими галузями промисловості у Східній Галичині були легка, харчова, деревообробна, нафтова, озокеритна.

З галузей харчової промисловості найбільш поширеними були спирто-горілчана і мукомельна. Напередодні Першої світової війни, видобуток нафти, який досягнув у 1909 р. найбільш високого рівня, значно скоротився.

Якщо в 1897 р. підприємств по видобутку озокериту в Бориславі було 23, то в 1913 р. діючих залишилося тільки два. Скорочення обсягу виробництва було пов'язано насамперед з конкуренцією більш розвинутих у промисловому відношенні австрійських провінцій або інших розвинутіших держав.

Для з'ясування соціальної основи на якій будували свою діяльність українські соціалісти та соціал-демократи в Галичині, особливе значення має визначення числа фабрично-заводських закладів та кількості робітників зайнятих на них.

Статистичні дані за 1902 р. свідчать, що в Галичині було 149 441 дрібних підприємств з 226 050 робітниками, 3966 середніх з 45 757 робітниками і 251 великих – з 38 662 робітниками [198, с. 18]. Однак, при проведенні промислового перепису 1902 р. в число “промислових” були включені заклади, які нічого спільного не мали з промисловою діяльністю, а тим більше з фабрично-заводськими підприємствами – різні види торгівлі, готелі, “мандрівні промисли” і т. ін.

Тому більш точною вважаємо статистику, яка була проведена у 1910 р. [262, с. 116–117]. 1675 підприємств (від 1 до 10 робітників) слід віднести до кустарно-ремісничих. Сюди також варто віднести приблизно половину з 432 підприємств, що мали від 11 до 20 робітників. У результаті цього вийде, що у Східній Галичині на 1910 р. існувало близько 600 промислових закладів фабрично-заводського типу, які мали приблизно 40 тис. робітників [278, с. 45]. До цього числа слід додати промислових робітників, які працювали на залізниці та інших державних підприємствах [197, с. 10].

Основна кількість галицького робітництва була зосереджена в нафтовій промисловості, (у 1886 р. там працювало 2 317, а в 1911 р. – 7 432 осіб) [227, с. 15–17], близько 4–5 тис. фабрично-заводських робітників зосереджувалося у Львові (разом з ремісниками їх було 22 тис.), зокрема, на цегельних, керамічних, скляних, будівельних та інших підприємствах [412, с. 88]. У Станіславові усіх робітників було 2, 7 тис., у Стрию – 3 тис., у Тернополі – 1 тис., у Коломії – 1, 6 тис. [405, с. 216–217].

Робітництво у Східній Галичині було строкатим за національним складом: поляки – 56 %, євреї – 24 %, українці – 18 %, німці й вірмени – 2 % [275, с. 124].

Набагато більше, ніж на фабрично-заводських підприємствах, було зайнято працюючих у закладах ремісничого типу. До них належали насамперед заклади легкої і харчової промисловості. У Галичині підприємств по виробництву одягу налічувалося 18 405, а робітників на них було зайнято 36 486, тобто в середньому припадало по 2 особи на одне підприємство. Такого ж типу були промислові заклади з обробітку шкіри, волосся, пір'я (1000 підприємств з 2 787 робітниками), із виготовлення харчових продуктів (15 340 підприємств з 40 632 робітниками) тощо [278, с. 47].

Модернізаційні процеси у Галичині на початку ХХ ст. були пов'язані з роботою банків, помітне проникнення яких відбувалося в усі сфери економіки. Тут працювало 10 відділів австро-угорського державного банку, 14 відділів

віденських і празьких банків. Крім них, існували місцеві банки, величину прибутків яких можна з'ясувати на прикладі “Промислового банку”, що у 1911 р. мав 10 млн. крон акціонерного капіталу, одержав 715 тис. крон прибутку і видав 6 % дивідендів. Прибуток цього банку складав 7, 1 % основного капіталу. Однак, банки Галичини становили незначну частку банківського капіталу Австрії. У 1911 р. капітал банків Галичини складав тільки 3, 3 % загального капіталу всіх австрійських акціонерних банків [394, с. 56–57].

Найбільш конкурентним економічним середовищем в Галичині став нафтовидобуток. Лише у 1905–1906 рр. виникли понад 50 акціонерних компаній по видобутку нафти. Найбільшими з них були “Галицько-Карпатське товариство” з капіталом 16 млн. крон, компанія “Сходниця” (“Східниця”) з капіталом 10 млн крон, компанія “Галичина” з капіталом 6 млн. крон [227, с. 16–17].

Уже на початку ХХ ст. виникає цілий ряд англійських компаній, що займалися видобутком і продажем галицької нафти. У Тустановичах розгорнуло діяльність “Англо-австрійське товариство” Гаулфейлде і Годгсона [7, арк. 1–18], у Львові виникла нафтова акціонерна компанія “Англійське нафтове товариство Сходниця”, яке отримало право розвідувати нафтові джерела, видобувати нафту, будувати промислові й непромислові об'єкти, рафінувати нафту, проводити різні торгові операції, пов'язані як з видобутком нафти, так і з її реалізацією на ринку [7, арк. 1–13].

Напередодні Першої світової війни особливу активність розгорнули німецькі банки, які у 1913 р. добились згоди нафтопромисловців на створення нафтового синдикату, що сконцентрував у своїх руках значну частину торгівлі нафтовою продукцією [227, с. 17].

Певні економічні позиції у Галичині займали і українські підприємці. Зокрема, у нафтовій промисловості була створена у Львові спілка “УНАС”, компанія “Підойма” у Дрогобичі та ін. У Львові значним підприємцем був

І. Левинський, який займався виробництвом цементу, бетону, кахлів та інших будівельних матеріалів. Там працювало 800 робітників [412, с. 59].

Особливо важливими для економічної активності українців були кредитні товариства (перше виникло у Тисмениці (1873), друге в Комарно (1876), третє – у Зборові (1882). Згодом, у 1892–1895 рр. утворилося “Товариство взаємного кредиту “Дністер””. Організації швидко зростали: якщо у 1904 р. таких товариств було 84, то у 1905 р. – 105. Обороти капіталу товариства “Дністер” складав понад 5,3 млн крон [104].

У 1898 р. виник “Крайовий союз кредитовий”, який об’єднував декілька кредитних установ (засновником був К. Левицький). Найбільшим торговим кооперативом стала “Народна Торгівля”, яка мала філії у Тернополі, Станіславові, Перемишлі, склади – у Дрогобичі, Коломиї та ін. містах. З інших кооперативів виділявся “Кредитовий союз господарсько-молочарський”, який виник у Стрию в 1907 р. шляхом об’єднання кооперативів.

Особливу роль відігравало товариство “Сільський господар” (виникло у 1899 р. в Олеську, а в 1905 р. перенесло свою діяльність до Львова). Товариство отримувало субсидії від австрійського уряду. Займалося в основному збутом худоби, м’яса, молока та ін. [102].

В останній третині XIX ст. у Галичині відбувається ріст організованого робітничого руху, який був наслідком складного соціально-економічного і політичного становища населення. Водночас, із розвитком демократичного руху розпочинається діяльність перших соціалістичних гуртків.

Виникають і перші українські робітничі товариства (у Львові діяли лише польські ремісничі товариства “Скала” і “Гв’язда”). У 1883 р. група львівських ремісників, організованих О. Нагірним, розпочали роботу з метою створення товариства, яке б привернуло ремісничу молодь до української справи. У 1884 р. статут товариства (підготували О. Огоновський, В. Нагірний, К. Левицький та ін.) було внесено до намісництва, а невдовзі відбулися установчі збори, на яких заснували товариство ремісників “Зоря” [331, с. 34]. Організація займалася

підтриманням товариського життя між українськими ремісниками, освітньою і матеріальною допомогою, відкриттям читалень і бібліотек, заснуванням бюро праці для безробітних, фаховим навчанням ремісничої молоді [66, с. 3].

Поширення соціал-демократичних ідей на галицькому ґрунті розпочалося ще в кінці 70-х – на початку 80-х рр. XIX ст. Воно було пов'язане з іменами українських і польських діячів Б. Червінського, І. Франка, Й. Данилюка, М. Павлика, Л. Інлендера [392, с. 17].

Революційно-визвольні виступи населення західноукраїнських земель кінця XIX ст. перебували у безпосередньому зв'язку із європейськими подіями, які спричинили організаційне оформлення національних соціал-демократичних організацій. Проте у Галичині була своя специфіка. Українці звертали свої погляди на основний масив етнічних земель, який перебував у складі Росії. Під впливом суспільно-політичних змін у Росії, вони вважали, що демократичні зрушення настануть і для українців Наддніпрянщини. Тому, галичани орієнтувалися на революційні протести у Росії, слідкували за газетними та журнальними публікаціями про російський визвольний рух в галицькій та зарубіжній пресі, що поширювалась у Львові та інших містах і селах краю.

Перші повідомлення про російські революційні події подавались редакційною групою робітничої газети “Prasa”, де співпрацювали І. Франко, М. Павлик, А. Маньковський, Б. Червенський. Починаючи з 1880 р., газета друкувала статті та повідомлення про страйки та інші форми боротьби російських робітників.

У березневому номері 1880 р. газета писала: “Вже чути розкоти грому перед бурею, що наближається: народні заколоти, напади на чиновників, один з яких мав висадити в повітря всю царську родину” – ось провісники тієї страшної бурі” [184]. Ця ж газета повідомляла галичан про страту народовольців Желябова, Кибальчича, Рисакова, Перовської у 1881 р. У статті вказувалось: “Очі всіх звернені до Росії, де готуються великі події” [185]. А в 1882 р. у газеті встановилась окрема рубрика “Хроніка робітничого руху”, де

описувались страйк на Кренгольмській мануфактурі, селянські заворушення в Подільській губернії, студентські виступи в Харкові.

У цілому, слід зазначити, – зацікавлення Росією було обумовлено й тим, що галицькі політичні партії будували власні програми “з оглядкою” на схід: русофіли від 1860-х рр. стали активніше орієнтуватися на “панруський” простір, народовці шукали зв’язків із українцями Наддніпрянщини, будуючи перспективний український етнічний простір.

У рамках контактів галицької інтелігенції з наддніпрянцями особлива роль належала М. Драгоманову. Після прийняття антиукраїнських законів у Російській імперії – 1863 р. Валуєвського циркуляру, у 1876 р. – Емського указу, стало зрозуміло, що царизм створює для української справи нестерпні умови. Тому представники наддніпрянських “Громад” М. Зібер, С. Подолинський, а передовсім, М. Драгоманов, пов’язували українську перспективу з Галичиною.

Початок політизації українського руху і кристалізація ідеї політичної самостійності України відбувалися за умов, коли українське питання в Галичині було чинником першорядного політичного значення.

Це виявлялось у трьох площинах: загальнодержавній, як прагнення австро-угорських правлячих кіл використати українське питання у протистоянні з Росією, уникнути радикалізації українського руху, перетворити його в деструктивну силу; міжнаціональних відносинах у краї, оскільки піднесення українського руху робило неминучою зміну системи відносин із поляками; загальноукраїнській, бо перспективною ставала реалізація ідеї перетворення Галичини в “український П’ємонт”.

Міжнародна ситуація сприяла постановці української проблеми на європейському рівні. Балканська криза загострила відносини Австро-Угорщини та Німеччини з Росією. Україна почала розглядатися як можливий терен війни. У вересні 1886 р. Галичину відвідав цісар, влітку 1887 р. – наступник престолу Рудольф, який заявив, що українці є “давнім культурним народом”. Значний

розголос мала інспірована німецьким канцлером О.Бісмарком стаття “Росія в Європі”, де висловлювалась ідея відновлення Київського королівства під протекторатом Габсбургів.

Ідея утворення Київського королівства викликала резонанс з боку австрійських, німецьких, російських, українських та польських кіл. Австро-угорський уряд серйозно зацікавився українським рухом у Наддніпрянській Україні, сподіваючись з його допомогою відірвати Україну від Росії. Ця ідея збіглася з прагненнями деяких провідників Київської громади (В. Антонович, Г. Кониський та ін.) схилити на бік української справи керівні кола Австро-Угорської монархії з метою здобуття нових національно-культурних прав для галицьких українців. Для цього треба було примирити українців і поляків у Галичині [360, с. 29].

Переговори з досягнення порозуміння почалися ще в середині 80-х рр. XIX ст. Вони велися таємно у вузькому колі осіб. Польську сторону репрезентував князь Адам Сапега. Українську – О. Барвінський, А. Вахнянин, К. Телішевський та ін., які вирішили вести галицьку політику в порозумінні з Київською громадою. Влітку 1888 р. було досягнуто угоди про видання місячника “Правда”, який мав стати органом “цілої України-Русі”, пропагувати “духовну єдність” українського народу, переділеного між двома державами, а водночас готувати суспільство до польсько-української згоди. Вона обстоювала тезу, що “будучина народу руського зв’язана з інтересами держави австрійської та з долею польського народу”. Подальше зближення перервалося через напруженість передвиборчої компанії 1889 р. до Галицького Сейму.

Зрештою, під тиском віденської та київської сторін угоди було досягнуто і 25 листопада 1890 р. оприлюднено. Офіційного тексту угоди не склали: вона трималася на чесному слові її ініціаторів.

Водночас, дослідник І. Чорновол зазначає, що в історичній літературі поширена думка, що з 1890 р. не існувало формальної угоди, тобто сторони не узгоджували будь-які конкретні пропозиції. Хоча такого документа ніхто не

підписував, переговори з намісником К. Бадені велися не навколо абстрактної ідеї угоди, а навколо конкретних пропозицій, які подавали українці (К. Телішевський та ін.) [389, с. 127].

Українці вимагали від польської адміністрації краю визнати самостійність української нації та більше дбати про її розвиток, із рівною прихильністю ставитися до двох народів у Галичині українського і польського, обіцяючи лояльне ставлення до Австро-Угорської монархії та династії Габсбургів. Угоду підтримали греко-католицький митрополит Сильвестр Сембратович і галицький намісник граф Казимир Бадені. Як запевняли обидві сторони, угода мала почати “нову еру” в українсько-польських відносинах [290, с. 169].

А втім, ця політика тривала недовго. Польська сторона не бажала йти на поступки, які дозволили б українському рухові поставити питання про поділ Галичини на українську і польську та домагатися автономних прав. На початку 1894 р. обидві сторони відмовилися від її продовження.

І все ж, попри провал, “нова ера” мала далекосяжні наслідки. Поволі реалізувалася програма, накреслена її ініціаторами. Вона передбачала: відкриття кафедри історії України у Львівському університеті, надання Товариству ім. Шевченка статусу наукового з перспективою перетворення його на українську Академію наук. Відкриття НТШ у Львові особливо підтримували наддніпрянські діячі В. Антонович, О. Кониський та ін. [390, с. 18].

Іншим вагомим наслідком польсько-української згоди стала прискорена структуризація українського політичного життя в Галичині. Почалося чітке розмежування політичних течій. Ще до проголошення “нової ери”, старі радикали – І. Франко, М. Павлик, О. Терлецький та ін. скликали на початку жовтня 1890 р. збори радикальної інтелігенції у Львові та проголосили створення РУРП [64, с. 3-5]. У радикальній партії виділявся окремий напрямок “молодих” радикалів, – за визначенням В. Будзиновського, – галицького політика і публіциста – “студентська група державників, котрі були

соціалістами-марксистами і українськими націоналами, і називали себе націонал-радикалами” [217, с. 7].

Радикали вміло скористалися наслідками “нової ери” для політичного самоутвердження на основі її критики, а її провал вивів їх на провідні позиції в українському русі. У середині 90-х рр. вони були на піднесенні, а в 1895 р. долучили до своєї програми вимогу політичної незалежності України.

У Доповненні до програми РУРП, прийнятому на IV з’їзді в 1895 р. зазначалось: “Стоячи на ґрунті наукового соціалізму і годячись на всі впливаючі з сього консеквенції – так на полі політичним, економічним і культурнім, – заявляє русько-українська партія радикальна, що здійснення усіх її ідеалів соціалістичних можливе при повній самостійності політичній русько-українського народу і повнім, необмеженим праві його: рішати самому у всіх справах його дотикаючих. Зокрема, в Австрії стремить вона до утворення окремої руської політичної території з руських частей Галичини і Буковини з якнайширшою автономією” [290, с. 284].

У лавах народовців відбувся розкол. Новокурсники – група, що гуртувалась навколо О. Барвінського, захищала продовження політики згоди з поляками. Згодом вони створили Християнсько-суспільну партію, яку підтримувало вище греко-католицьке духовенство. Більша частина народовців, очолена Ю. Романчуком, яку називали незалежними, займала виразну антипольську позицію. Така невизначеність народовців – від боротьби до співпраці з поляками, – підірвала авторитет й нівелювала їх вплив у старорусинській течії, що призвело до зміцнення москвофільських позицій.

Отже, “нова ера” спричинила розкол в українському русі, що негативно позначилося на результатах виборів до Галицького сейму 1895 р. Спроба ж скликати з’їзд представників усіх течій у березні 1894 р. для вироблення подальшої спільної позиції успіху не мала.

А втім, розкол мав і позитивні наслідки: на зламі XIX–XX ст. виникли політичні партії з чітко окресленими національно-державницькими програмами

(національна незалежність України, об'єднання всіх українських земель в єдиній державі), які взяли гору в українському русі. Старорусинство остаточно занепало.

Протягом 80-х років XIX ст. “Стара Громада” тісно співпрацювала з галицькими послідовниками М. Драгоманова, оскільки радикали прагнули тісного порозуміння з наддніпрянськими українцями, тоді як народовці – з москвофілами. Проте 1890 р. виявився знаковим: українські ліберали Наддніпрянщини та Галичини об'єдналися, натомість українські соціалісти, перебуваючи під впливом драгоманівського космополітизму, пішли самостійною дорогою. У даній ситуації їхні інтереси співпали з москвофільськими, тому в боротьбі з “ новою ерою ” вони об'єднали свої зусилля [379, с. 184].

Клаус Бахманн вважає, що у зв'язку з перевагою серед українського населення Галичини “людності селянської”, її національний рух розвивався не як у інших народів в кінці XIX ст.. “в напрямку демократії міщанської, а скоріше в напрямку аграрного соціалізму” (Свій висновок К. Бахманн вибудовує на основі національної статистики Східної Галичини за даними на 1910 р.: у Східній Галичині проживало 1.455 тис. поляків, 3.187 тис. українців (у тексті русинів – авт.) і близько 660 тис. євреїв, що створювало таку числову відповідність – 62:25:12. Однак українська людність проживала переважно у сільській місцевості) [89].

Вихід українського руху (як старорусинів, так і народовців) на широку політичну арену мав неминучим виявом впливу на нього модерних європейських політичних теорій, зокрема соціалізму. Нові віяння в Галичині зініціювала східноукраїнська інтелігенція, яка на той час була більш розвиненою в інтелектуальній площині. Цьому сприяла, зокрема, енергійна діяльність Михайла Драгоманова, який закликав молодь розширювати свій інтелектуальний обрій, знайомитися з кращими надбаннями європейської та російської культури, науки, йти далі старшого покоління, не лише словом, а й

ділом піднімати українське суспільство. На його заклики відгукнулася невелика група західноукраїнської молоді.

Наприкінці 1880-х – на початку 1890-х рр. у Галичині переважав, пропагований М. Драгомановим радикальний рух, що був на галицькому ґрунті відгоміним російсько-українського народницького соціалізму. Цей рух поєднував у собі як суспільно-культурницьку, так і політичну складові. Донині дискусійним залишається питання: яка домінанта переважала у цьому русі. Частина радикалів молодшого покоління, яких згодом назвали “молодими радикалами” розглядали І. Франка та М. Павлика, через яких здійснювався контакт М. Драгоманова з галицькими політичними силами, як “світоглядних теоретиків”, як таких, що “не могли влити живу бурхливу кров політичного змагання, розмах політичної боротьби” [366, с. 15] Натомість, інше крило “молоді люди з широко розвиненим політичним інстинктом заплodнюють радикальне культурництво чисто політичними ідеями” [366, с. 15]. Тобто, йшлося про те, що саме “молоді радикали” здатні перетворити драгоманівський культурницький рух у справжню політичну боротьбу.

Микола Ганкевич, Є. Левицький та інші “молоді радикали” почали друкувати на сторінках “Народу” політичні статті, які відрізнялися від тогочасної української політичної публіцистики тим, що пов’язують політичні та соціальні питання із станом економіки. Як зазначав В. Темницький “до галицьких відносин прикладають скальпель марксизму” [366, с. 15].

Хоча загалом ідеї, що проголошували радикали, не були сприйняті українським суспільством, вони привели до появи нових симпатиків соціалістичних ідей (М. Ганкевич, С. Козловський, К. Трильовський, В. Будзиновський, В. Охримович та ін.).

Розвиток соціал-демократичного руху в Галичині був зумовлений об’єктивними соціально-економічними та політичними причинами і впродовж усього досліджуваного періоду перебував під ідейним впливом європейського соціал-демократизму.

Протягом другої половини XIX – на початку XX ст. в Галичині помітно зросла роль міст як осередків промисловості, торгівлі, культури. До активного соціального і політичного життя долучилися широкі верстви галицького суспільства. У головних осередках промисловості вже до кінця XIX ст. сформуватися значні загони промислового робітництва як найчутливішого елемента до соціальної політики в державі. Ідейні концепції галицької соціал-демократії ґрунтувалися на власній соціально-економічній базі й розвивалися у зв'язку з притаманними їй внутрішніми закономірностями. Вони збігалися із загальними тенденціями розвитку соціал-демократичних ідей в усьому світі. В лоні українського соціал-демократизму майже від самого початку його організаційного оформлення було сформульовано лозунг державної самостійності України. У повсякденній практичній діяльності увага українських соціал-демократів була зосереджена на організації страйкової боротьби робітників і селян за поліпшення умов і оплати праці, за їхнє прилучення до масових акцій робітничої і селянської солідарності, до участі у вічах і демонстраціях, у виборчих кампаніях, у житті професійних спілок.

Радикали створили у жовтні 1890 р. першу українську політичну партію в Галичині – русько-українську радикальну партію (РУРП) [351, с. 6]. У гострій внутрішній полеміці між старими і молодими радикалами вперше в українському русі було висунуто й аргументовано постулат єдності українських земель і політичної самостійності України. Він містився у книзі Ю. Бачинського “Ukraina Irredenta” (1896 р.).

Попри наполегливу працю, через радикалізм, антиклерикалізм і соціалістичну ідеологію РУРП не дістала широкої підтримки в галицькому суспільстві, хоча в 1890-і рр. займала провідні позиції. Проти неї було налаштовано духовництво, яке заблокувало партії доступ до селянства. Соціалістичні ідеї не мали підтримки через нечисленність українського пролетаріату. Наприкінці 1899 р. партія переживала кризу.

Українські соціалісти організаційно фактично сформувалися у рамках Русько-Української радикальної партії в 1890 році. Це були, в основному, співробітники “Народу” – М. Ганкевич, С. Данилович, Р. Ярославич, Ю. Бачинський, Є. Левицький, В. Охримович та ін. Розміщував у тодішньому журналі “Народ” свої статті також польських соціаліст Гнат Дашинський.

Таким чином, український соціалістичний рух на початковому етапі оформився в радикальній партії, шукаючи ґрунту для своєї агітаційної та організаційної праці в селянських масах. Окремі із соціалістів, такі як В. Будзиновський у праці “Хлопська посілість” переконували, що українське галицьке селянство – це виключно пролетарський клас. Таким чином, згідно переконань В. Будзиновського РУРП прагнула зробити галицьке селянство носієм та авангардом соціалізму [210, с. 15].

Однак, ідейна гармонія у середовищі галицьких соціалістів тривала недовго. Дискусії проходили між ортодоксальними марксистами та соціалістами-народниками. У ході цього протистояння визначилися і самі напрями: на суто марксистських позиціях, як самі вони у цьому були переконані, перебували Микола Ганкевич, Юліан Бачинський і певний період Євген Левицький. Однак, у самій РУРП перемогли впливи М. Драгоманова і партія разом з своїм друкованим органом “Народ” стала щораз виразніше відходити марксизму. Як зазначають дослідники, такий відхід відбувався і в той час, коли головною програмною фразою було: “Стоячи на ґрунті наукового соціалізму” [139].

В умовах, коли соціалісти відходили від радикалів, це означало, що вони відходили і від своєї теоретично-класової опори – галицького селянства, представники марксистської частини партії почали шукати нову соціальну опору – такою опорою мав стати міський пролетаріат.

У нових політичних умовах М. Ганкевич першим розпочав працю в середовищі галицького робітництва. Він почав видавати газету “Robitnyk” (видавалася українською мовою, але латинським шрифтом). У вересні 1896 р.,

за ініціативою М. Ганкевича відбулися збори робітників українців у Львові. Саме на цих зборах було утворено організаційний комітет, який повинен був утворити в перспективі Українську соціал-демократичну партію (далі – УСДП).

Розбіжності в керівництві РУРП створили передумови для виникнення нових партій. Так, 1899 р. від неї відійшли прихильники марксизму. Вони заснували УСДП. Відомими її членами були М. Ганкевич, С. Вітик, Ю. Бачинський. Вона мала захищати інтереси українського робітництва, підтримуючи гасло політичної незалежності України. Через відсутність широкої соціальної бази УСДП була нечисленною, проте її лідери мали чималий вплив у краї. До того ж партія відігравала помітну роль у профспілковому русі. Ще одна особливість УСДП полягала в тому, що вона не мала фіксованого членства, як, зрештою, і вся австрійська соціал-демократія [263, с. 248].

Засадничою тезою М. Ганкевича стало положення: без політично-державного визволення українського народу не може бути соціально-економічного визволення українського працюючого люду.

Цю ідею соціального визволення М. Ганкевич поєднував з державною самостійністю України, яку розглядав на теоретичному і практичному рівнях, а згодом впровадив її до арсеналу політичних гасел соціалістичного інтернаціоналу. Ідея національно-державного будівництва була міцно прив'язана М. Ганкевичем до Наддніпрянської – Великої України.

Потужний галицький український національний рух повинен був знайти адекватну підтримку у Наддніпрянщині. В цих обставинах найвизначніші лідери самостійницько-державницького руху на Великій Україні в цю передвоєнну революційну добу стали українськими державниками-самостійниками і перебували якнайбільше під впливом української соціал-демократії [262, с. 6]. Саме українська соціал-демократична течія як в Галичині, так і на Наддніпрянщині, була першою і тривалий час одинокою між українськими політичними партіями, які поставили постулат державної

самостійності України на чолі своєї національно-політичної платформи і вели живу пропаганду цієї ідеї.

Становлення українських політичних партій у Галичині відбувалося в 1890-х рр., шляхом їх організаційного оформлення та визначення політичних пріоритетів. УСДП, яка інституціоналізувалася як українська секція загальноавстрійської СДРП, загалом органічно вписувалася у контекст федералізації австрійської соціал-демократії, яка характеризувалася розділенням цілої загальнодержавної партійної структури на її національні соціал-демократичні партії [21, арк. 20].

УСДП проголосила своїм головним програмним завданням побудову соціалістичного суспільства, за допомогою мирних, легальних методів боротьби. Керівництво структури декларувало пріоритетними для себе соціалістичні гасла, боротьбу за соціальні права народних мас.

У грудні 1899 р. частина радикалів, що дотримувалася націоналістичних поглядів (І. Франко та ін.), а також основна маса народовців на чолі з Є. Левицьким та В. Охримовичем, за посередництва М. Грушевського, фінансової підтримки з Наддніпрянщини утворили Українську національно-демократичну партію (далі – УНДП). Очолили партію М. Грушевський, Є. Левицький, В. Охримович, Д. Савчак, І. Франко.

Перший з'їзд партії відбувся 1900 р. У своїй програмі-максимум УНДП проголосила соборність України, “де б усі частини нашої нації об'єдналися в одну новочасну культурну державу”, і національну незалежність України. У програмі-мінімум ставилося завдання домогтися автономії краю в межах Австрії. В інших питаннях це була типово ліберальна партія, яка прагнула уникати соціальних колізій. Своєю поміркованістю і народовською тактикою вона завоювала прихильність більшої частини населення. Під її впливом знаходилися “Просвіта”, інші організації та установи.

У відозві Народного комітету УНДП до народу (5 січня 1900 р.) зазначалось: “...Ідеалом нашим повинна бути незалежна Русь-Україна, в якій

би всі частини нашої нації з'єдналися в одну новочасну культурну державу... Та поки осягнемо сей наш ідеал... мусимо на ґрунті теперішніх відносин і в рамках австрійської держави і змагати до витворення окремої національної провінції зі своєю окремою адміністрацією і своїм національним Соймом..."? [334, с. 8].

Крім названих партій, існували й інші. Так, 1896 р. з групи Барвінського–Вахнянина, що залишалася на позиції співпраці з поляками в дусі “нової ери”, постала, як уже зазначалося, Християнсько-суспільна партія. Її підтримувало вище духовництво. Будучи клерикально-консервативною партією, вона не знайшла підтримки навіть серед священиків.

Із зростанням організаційної та політичної сили українофілів у Галичині слабнув вплив русофілів, які здавали свої позиції як на організаційному, так і на політичному рівні.

Отже, в українському політичному русі Галичини початку ХХ ст. відбулась остаточна партійна структуризація і політична стабілізація: провідне місце в цій структурі зайняла УНДП, в опозиції до неї були РУРП і УСДП. Об'єднувало всі українські партії прагнення політичної самостійності України.

Після смерті М. Драгоманова, І. Франко звільнився від його ідейних впливів і перейшов на позиції самостійництва [331, с. 57]. Розрив із соціалістами був зумовлений тим, що він усвідомив: соціалізм не призведе до національного визволення України, бо під соціалістичними гаслами могутні нації можуть поглинути інші. Він казав, що “польські соціал-демократи є найтяжчі вороги», а російська соціал-демократія – набагато “тірший ворог, ніж російське самодержавство і російська цензура. Бо коли самодержавний тиск є тиском фізичним і... в'яже руки, то соціал-демократизм краде душі, напоює їх пустими і фальшивими доктринами і відвертає від праці на рідному ґрунті” [331, с. 58].

Перехід на самостійницькі позиції зумовив розрив І. Франка з радикалами. Він став одним із керівників Української національно-демократичної партії.

Ідеалом у суспільному житті І. Франко вважав вільну незалежну націю. Все, що провадиться поза нацією, є обманом або прикриттям для поневолення іншої нації. Для досягнення цієї мети не шкода ніяких жертв. Ці ідеї, що їх І. Франко почав сповідувати на зламі століть, стали домінуючими в Галичині. Ідеал незалежної держави згуртовував усі прошарки українського суспільства регіону.

Важливим здобутком розвитку національного руху в Наддніпрянщині та на західноукраїнських землях стало те, що він синхронізувався і розвивався як єдиний, незважаючи на всі відмінності менталітету населення і політичного становища земель. Взагалі досить важко зрозуміти, чому українці обабіч російсько-австрійського кордону вирішили, що вони становлять одну націю.

В історії модерних національних рухів достатньо прикладів, коли народи, маючи спільну етнічну основу, творили декілька націй – серби і хорвати, німці та австрійці та ін. Вирішальним значенням для цього була згода двох політичних еліт – наддніпрянської і західноукраїнської – творити спільну націю. Західні українці черпали з Наддніпрянщини інтелектуальний потенціал, наддніпрянці розбудовували в Галичині “український П’ємонт”. Проте цей процес був непростим, наражався на значні перешкоди, долав численні суперечності.

“Молодим” радикалам не вдалося реорганізувати радикальну партію у соціал-демократичну ні на VI, ні на VII партійних з’їздах. Внаслідок внутрішніх розходжень назрівав розкол всередині радикальної партії [175].

У цих умовах 17 вересня 1899 р. відбулася конференція молодих українських громадських діячів, які до цього співпрацювали з радикальною та “інтернаціональною” соціал-демократичною партіями. У ній взяли участь Р. Ярославич, М. Ганкевич, Ю. Бачинський, С. Вітик, І. Возняк, Степан і Петро

Новаківські, Я. Остапчук, А. Шмігельський. Конференція проголосила утворення Української соціал-демократичної партії Галичини і Буковини. На українському політичному горизонті Галичини УСДП стала третьою політичною партією після РУРП, що виникла у 1890 р. і після українського католицького союзу, утворено у 1896 р. Ряд діячів УСДП, що входили до союзу ППСД зберігали подвійне членство. До них належали, зокрема, лідери партії М. Ганкевич та С. Вітик. М. Ганкевича навіть називали “витвором перехідної епохи між типом “gente Rutenus” “natione Polonus” і українськими патріотами [374, с. 13].

З утворенням у 1899 р. УСДП Галичини і Буковини, а пізніше також окремої Єврейської соціал-демократичної партії, СДПГіС взяла собі назву Польська СДПГіС. На початку ХХ ст. у відносинах між УСДП і ППСД актуальними залишалися питання роботи серед міських і найманих сільських робітників, серед селянства, представництва галицького соціал-демократичного руху на загальноавстрійському і міжнародному рівні, зв'язку обох партій з профспілковим рухом, а також користування польською чи українською мовами в політичній діяльності серед українських робітників.

Постійну напругу у стосунках між двома партіями викликали антагоністичні національні орієнтації польських і українських соціал-демократів, зокрема в питанні державної приналежності Східної Галичини в майбутньому після досягнення незалежності Україною і Польщею. Незважаючи на те, що більшість у ППСД вважали Східну Галичину польським краєм як в минулому, так і в майбутньому окремі українські соціал-демократи, зокрема М. Ганкевич, С. Вітик, Т. Мелень, значно менше В. Темницький та інші, залишалися прихильниками співпраці з ППСД аж до Першої світової війни.

Молодша ж генерація провідних діячів українського соціал-демократизму в особі В. Левинського, П. Буняка, Л. Ганкевича, І. Квасниці, В. Старосольського та інших практично відійшла від участі в організаційному оформленні УСДП, а з 1907 р. виступили за повну незалежність УСДП від

ППСД, охоплення власними силами українського міського і сільського робітництва та зв'язок соціал-демократичної роботи із завданнями визволення українського народу. Саме представники молодшої генерації вважали, що УСДП відіграє роль “етнографічного додатку” ППСД, вбачаючи в цьому джерело полонізації українського робітництва [372, с. 274]. Тому не за горами були конфлікти в УСДП між “старшими” лідерами і “молодими” членами партії.

Розвиток соціал-демократичного руху в Галичині був обумовлений об'єктивними соціально-економічними та політичними причинами. Протягом другої половини XIX – на початку XX ст. в Галичині помітно зросла роль міст як осередків промисловості, торгівлі, культури. До активного соціального і політичного життя долучилися широкі верстви галицького суспільства. В головних осередках промисловості вже до кінця XIX ст. сформувалися значні загони промислового робітництва як найбільш чутливого елементу до соціальної політики в державі.

Аналіз соціально-економічних відносин і тенденцій суспільного розвитку дозволяє стверджувати, що ідейні концепції галицької соціал-демократії ґрунтувалися на власній матеріальній базі розвивалися за власними її внутрішніми закономірностями, які водночас збігалися з загальними тенденціями розвитку соціал-демократичних ідей в цілому світі.

У лоні українського соціал-демократизму майже від самого початку його організаційного оформлення було сформульовано лозунг державної самостійності України. Вперше він знайшов своє обґрунтування у праці Ю. Бачинського “Україна irredenta” [195]. Питання здобуття національної волі українського робітництва і всього народу займали важливе місце на сторінках партійних часописів УСДП “Воля” (1900–1907 рр.), “Земля і Воля” (1907–1914 рр.), “Вперед” (1909–1914 рр.).

У повсякденній практичній діяльності увага українських соціал-демократів була зосереджена на організації страйкової боротьби робітників і

селян за поліпшення умов і оплати праці, на прилученні людей праці до масових акцій робітничої і селянської солідарності, до участі у вічах і демонстраціях, до виборчих кампаній, до профспілкового руху.

Нова програма австрійської соціал-демократії, прийнята у 1901 р. засуджувала національне гноблення і проголошувала остаточне врегулювання національної і мовної проблем в напрямку рівноправ'я.

Початок XX ст. був періодом ідейно-політичного і організаційного зміцнення партії. Під впливом австрійської соціал-демократії домінуючими в УСДП стали ідейні концепції соціал-реформізму і парламентаризму. Партія орієнтувалася на мирні поетапні перетворення у суспільстві в напрямку до соціалізму, на легальні форми політичної діяльності. Як і вся соціал-демократія Австрії, УСДП поділяла стратегічні цілі й тактичні методи боротьби за соціалізм.

На основі робітничих гуртків 1870-х – 1880-х рр. у 1892 р. була створена Соціал-демократична партія Галичини і Сілезії. Хоча вона теоретично вважалася “інтернаціональною”, домінуюче становище у ній, як у керівництві, так і в низових організаціях займали поляки, а також євреї. Лідерами СДПГіС від часу заснування були Г. Дашинський, Г. Діаманд, Ю. Гудец, Ю. Обірек, Т. Регер, Я. Козакевич та інші. Членами партії були українці М. Ганкевич і С. Вітик. Протягом 1890-х рр. СДПГіС інтенсивно конфронтувала із РУРП.

У зв'язку із помітною активізацією молоді, яка не хотіла задовольнятися пасивною позицією або лише дозволеною діяльністю, назрівав конфлікт із старшою генерацією в РУРП. Тоді ж в австрійському соціал-демократичному русі розпочався процес розмежування і формування партій за національною ознакою.

Каталізатором соціалістичного руху в Галичині стало відзначення дня міжнародної солідарності трудящих – 1 травня. У 1901 р. воно відбувалося на Стрілецькій площі у Львові. Серед інших виступав і М. Ганкевич. Серед лозунгів був заклик: “Проч з царатом!”, який підтримали робітники. Газета

“Воля” зазначала: “Поліція заборонила віче в мареві російських людей. Робітники в своє велике свято не забули про російських товаришів. Не забули і про їх ката – царя...” [374].

Активізація діяльності соціал-демократів зростала напередодні відзначення 1 травня – дня міжнародної солідарності трудящих. Усі галицькі організації зверталися до повітових староств за дозволом на проведення заходів, які як-правило, включали: засідання в залі з порядком денним – восьмигодинний день праці та соціальне забезпечення в старості; загальне і рівне право голосування до Сейму, гміни; дозвіл на похід маніфестації вулицями міста чи містечка [375]. Інколи рішенням суду вилучалися першотравневі транспоранти (Станіславів, 27 квітня 1903 – 7 травня 1903 р.): “Хай живе перше Травня!”, “Дайте нам загальне і рівне право виборче!”, “Проч з мілітаризмом!” [376].

У переважній більшості лозунги були виконані польською мовою. У Львові також були національні лозунги українських і єврейських соціал-демократів.

Реакцією на події російської революції 1905 р. стало “Письмо українських селян радикалів із Галичини та Буковини до селян-послів Російської Державної Думи в Петербурзі” (1906 р.), підтримане й українськими соціал-демократами та Миколою Ганкевичем. Зокрема, у зверненні зазначалося: “Ми не сховаємо перед Вами, брати-селяни того, що наш національний і людський політичний ідеал, – українська всенародна республіка. Але ми тямимо добре, що до тої цілі нам іще дуже далеко, і через те ми певні, що Російські Українці вдовольнилися би надовго національною автономією Російської України, як і ми вдовольнилися би надовго такою-ж нашою автономією в Австрії (Лист-звернення було подано 1 травня 1906 р.) [377, с. 5].

На початку XX ст. соціал-демократи активно працювали з селянством, оскільки через слабкість не незначну чисельність робітництва у Галичині, вони орієнтувалися також на жителів українських сіл.

Зокрема, таким регіоном була Збаражчина, де діяли громадські активісти Антін Шмигельський (с. Залужжя коло Збаража), та земельний власник Яцко Остапчук, майбутній соціал-демократичний посол до австрійського парламенту. Соціалістична пропаганда проводилася в Новому Селі, Гущанках, Добромірці, Вищих Луб'янках, Розношинцях, Шилах та ін. [378, с. 60]. Особливо непокоїла владу діяльність Я. Остапчука. По селах Збаражчини поширювалася така поговорка: “Мусить то бути “хтось”, кому залежить на тім, аби тов. Остапчук сидів вдома, аби не бушував по селах” [378, с. 62].

Соціал-демократичні організації стосувалися і селянського страйку 1902 р. на Західному Поділлі (територія сучасної центральної і південної Тернопільщини – С. С.). У розпал жнив місцеві селяни, висунувши економічні вимоги до поміщиків, які ті не задовольнили, припинили збір врожаю. В умовах що склалися, у спішному порядку привозились селяни із Центральної Польщі (та. зв. “мазури”), які повинні були виконувати сільськогосподарські роботи. Однак, місцеві селяни перешкоджали праці новоприбулих робітників.

У цьому ж 1902 р. розпочалися судові процеси проти соціал-демократичних активістів та окремих селян: звинувачувалися Бойко Петро, Крупим Никола, Єднак Іван та ін. за участь у страйку сільськогосподарських робітників та побиття штрейкбрехерів [30, арк. 119]. Звинувачувався Булат Петро та ін. за організацію страйку сільськогосподарських робітників в селі Жніброди Бучацького повіту (2 серпня 1902 р.) [31, арк. 112]. Були обвинуваченими також група жителів села Куйдинів за розгін з роботи у поміщика селян з села Бариш (5 серпня 1902 – 3 листопада 1902 р.) [32, арк. 116].

Значний громадський резонанс викликав розстріл селян в Лядськім Бучацького повіту у березні 1906 р. (Було вбито Анну Смуток – 43 роки, Ілька

Шумела – 27 років, Михайла Безтільного – 55 роки; смертельно поранено Проця Шумегу – 70 років, Федька Недільського, Домініка Павловського) [97].

Особливе місце в діяльності соціал-демократів на селі займала газета “Двірська служба”. В основному, видання було націлене на інформацію про соціально-економічний стан селянства. Водночас, порушувалися теоретичні питання, на зразок: “Що то : суспільні класи, боротьба клас, буржуазія, пролетаріат, капіталізм, соціал-демократична організація і ін. Газету видавали у Станіславові [41, арк. 1323].

Соціал-демократична преса найбільше піддавалася цензурі, окремі номери цілком вилучалися. Наприклад, у Станіславові в листопаді 1903 р. неодноразово конфісковували видання газети “Nowyny”, яка інформувала про вбивство жандармом Антоном Захом 17-річного юнака Якова Бруннера [37; 38; 39]. Стаття називалася “Стан війни в Станіславі” [40, арк. 3036]. Протягом наступного 1904 р. газету декілька разів закривали [41, арк. 1193].

Улітку 1904 р. соціал-демократи організували великий робітничий страйк у Бориславі, в якому взяло участь близько 8 тис. осіб. Були вироблені вимоги страйкуючих, які торкалися усіх сторін життя працюючих: 1) 8-годинний робочий день; 2) покращення умов праці; 3) постачання питтєвої води; 4) надання дешевої кухні; 5) парної; 6) добрих магазинів; 7) лікарні; 8) “каси слабих на місці”; 9) правильної оплати праці [146]. Влада розцінювала виступ як загрозу своєму існуванню, тому стягнула до Борислава 7 батальйонів війська (близько 2, 5 тис. осіб) [146].

УСДП намагалася координувати робітничі виступи, переважно страйки, які активізувалися у 1911 р. Протягом 1911 р. відбулося 50 страйків, які охопили 600 підприємств. Загальне число страйкарів досягнуло 8 381 осіб [358, с. 239]. Найбільш масовими були виступи шахтарів буровугільних шахт в Снятинському повіті, робітників озокеритних шахт Борислава, будівельників Львова, Станіславова, Стрия, Сянока, Ярослава, робітників тютюнової фабрики у Винниках [244, с. 36].

Окремі соціал-демократи мали відношення до транспортування нелегальної літератури в Росію (газета “Голос соціал-демократії” за 1910 р.; газети “Соціал-демократ”, “Дневник социал-демократа” і ін.) [391].

Окрім цього, вздовж австрійсько-російського кордону по річці Збруч, транспорт проходив через Платирівський пост Дубнівського повіту Волинської губернії [392].

Таким чином, розвиток соціал-демократичного руху у Галичині в останній третині XIX – на початку XX ст. опирався на соціальну та політичну активність широких українських суспільних верств. У цей період сформувалися головні політичні партії краю – Русько-Українська радикальна партія, Українська соціал-демократична партія, Українська національно-демократична партія. Український суспільно-політичний рух розвивався під впливом робітничих та селянських страйків, широкого вічевого руху, відзначення місцевим робітництвом дня 1 травня, мітингами солідарності з українцями підросійської України та ін.

2.2. Початок політичної діяльності М. Ганкевича

Микола Ганкевич народився 16 травня 1867 р. у м. Снятин (тепер Івано-Франківська область) у сім'ї священника. Ще у старших класах, коли був членом лівого крила таємного молодіжного гуртка Тернопільської гімназії, він зацікавився політикою, особливо соціалістичними ідеями. Після закінчення Тернопільської гімназії, навчався у Львівському університеті, спочатку на філософському, а згодом на юридичному факультеті.

Микола Ганкевич відіграв значну роль у розвитку суспільної активності українців Галичини кінця XIX – початку XX ст. Сучасники відзначали його роль в історії “освітньо-культурного руху серед працюючих мас”, який першим пішов працювати у національні робітничі середовища з ідеями соціально-класового усвідомлення, проповідуючи соціально-економічне визволення “українського працюючого люду”, організовуючи пролетарські маси до щоденної боротьби за його життєві, класові та національні інтереси [263, с. 5].

Світогляд М. Ганкевича формувався у Тернопільській гімназії, де він став членом учнівського гуртка. Такі гуртки у гімназіях були традиційними: вже у 1870-х рр. молодь зорганізовувалася з метою самоосвіти.

В історичній літературі традиційно називають ці гуртки таємними, оскільки молодь ставила перед собою завдання читання книжок та дискусії на теми, які були заборонені у гімназіях. Це були роботи, які торкалися історичних, соціологічних, культурно-історичних, природничих і філософських тем. Передовсім забороненими були “політична лектура” та “дарвіністська школа”, а в культурно-історичній ділянці “всякі прояви вільної думки та об'єктивного критицизму” [352, с. 12].

Таким чином, забороненими вважалися усі роботи, які виходили за програму навчання. У літературі домінує думка, що навчання в гімназії в основному носило консервативно-клерикальний характер.

Таємний гурток гімназистів у Тернополі був одним з найдавніших в Галичині, а тому його члени підтримували контакти у 1880-х – 1890-х рр. з

гімназистами Станіславова, Коломиї, Бережан, Золочева і ін. українських середніх шкіл, де також утворювалися організації молоді [352, с. 12]. Власне уже у 1880-х рр. М. Ганкевич налагодив контакти між тернопільськими та львівськими гімназистами, діяльність яких, головним чином, стосувалася розповсюдження соціалістичної літератури [385, с. 188].

У часи навчання в Тернополі, М. Ганкевич захоплено студіював історію. Його улюбленою темою стає вивчення революційних рухів, він готував і читав своїм ровесникам реферати про Англійську революцію середини XVIII ст. і її лідера Олівера Кромвеля, про Велику Французьку революцію кінця XVIII ст., про Паризьку комуни, про епоху Хмельниччини на українських землях тощо.

Саме на гімназійній лаві він познайомився із соціалістичними європейськими течіями “Комуністичним Маніфестом” К. Маркса і Ф. Енгельса, студіював дарвіністську літературу, вивчав твори європейської науки про розвиток людської культури.

У переліку європейських авторів стояли К. Маркс, Ф. Енгельс, Бебель, Бокль, Дренер, Г. Спенсер, І. Кант. Саме ці автори склали фундамент світогляду М. Ганкевича, про що він згадував у автобіографічному нарисі [165].

Новий етап формування суспільно-політичних поглядів М. Ганкевича був пов’язаний із Львівським університетом. Розпочав навчання на філософському факультеті, де під керівництвом професора О. Огоновського вивчав україністику.

Навчаючись у Львівському університеті, він увійшов до лівого угруповання студентів, які еволюціонували в бік марксизму і соціал-демократичних ідей. Група сформувалася навколо українського соціалістичного журналу “Товариш”, до редакції якого входили І. Франко, М. Павлик, В. Будзиновський, О. Маковей, С. Козловський та ін. [385, с. 188].

Суспільні погляди М. Ганкевича формувались тоді, коли в РУРП змагалися три течії: продрагоманівські ортодокси, марксисты і націонал-радикали. Складність стосунків радикалів з їхніми найближчими ідейними

союзниками – Польською соціал-демократичною партією Галичини і Сілезії (ППСДГС) та австрійською соціал-демократією, – як і внутрішні чвари, прискорили процес відмежування марксистів від радикалів.

У кінці XIX ст. пресовий орган українських соціал-демократів був зайнятий пропагандою, головним чином, двох ідей: державної незалежності України та соціалізму. Тодішня українська молодь, що гуртувалася навколо “Молодої України” цілком знаходилася під ідейним впливом української соціал-демократії, найвизначнішим лідером якої став саме М. Ганкевич.

Наступним етапом університетських студій стало вивчення соціології. Саме в університетський період він особливу увагу почав звертати на соціальні аспекти і не лише в історії, але і в літературі.

Підсумком його студентської наукової праці стала робота “Неволя української жінки в піснях”. Поява роботи присвяченої жіночій долі була пов’язана із загально-демократичною тенденцією у тодішній Галичині – увагою до феміністичних гендерних студій, які ув’язувались із пошуками загальних процесів демократизації суспільства і становища в ньому жінки.

Соратник М. Ганкевича – В. Темницький стверджував, що вже підготовлену Миколою книжку skonфіскувала львівська прокуратура [373, с. 14]. В університеті М. Ганкевич належав до кола молоді, яких називали раціоналістами і вільнодумцями.

Згодом, М. Ганкевич перейшов на навчання на правничий факультет Львівського університету. Серед дослідників є різні версії таких дій політика: одні пов’язують це з арештами студентів на філософському факультеті, інші з прагматичними підходами – “правничі студії запевнювали в майбутньому більшу свободу рухів, ніж професорський фах” [373, с. 14].

У міському академічному середовищі Львова навколо М. Ганкевича сформувався гурток молоді, захоплений тією ж самою ідеєю: працювати і боротися за те, “щоби український робучий люд здіймив в гору щасливу вольну грудь” [373, с. 14 – 15]. Найближчим для Миколи був його товариш із шкільної

парти Євген Левицький, згодом він заприятелював із Кирилом Трильовським, Володимиром Охримовичем, Вячеславом Будзиновським, Олександром Колессою, Юліаном Бачинським та ін.

У середовищі львівських українських соціалістів виділялося декілька особистостей. В. Охримович мав вдачу амбітного вченого і його вважали найкращим знавцем творів К. Маркса. Є. Левицького називали “українським Кальноким” з огляду на його хист підходити до кожної справи з тверезістю дипломата. Про Ю. Бачинського говорили, що він найкраще знав майбутнє, оскільки любив на основі марксівської діалектики передбачувати майбутній хід політичного розвитку українського народу. Зрештою, його праця “Ukraina irredenta” стала каноном політичної віри найближчого покоління української молоді.

Микола Ганкевич став практичним соціалістичним політиком, публіцистом, натхненним промовцем. Мало хто із сучасників знав, що в молоді роки він писав і друкував свої вірші, оригінальні та перекладні. У його поетичних творах відобразилися дві провідні ідеї: політико-державне визволення України та суспільно-економічне визволення робітничого люду.

Громадсько-політичний діяч творив українську соціал-демократичну групу вже в 1890-х рр. Однак, УСДП поступалася іншим українським політичним партіям в організаційному аспекті і, довгий час була, по суті, невеликою групою національної інтелігенції. Не йшлося також і про формування ще власних організаційних структур.

Микола Ганкевич як вихованець польського соціал-демократичного руху і далі продовжував співпрацювати у тісному колі з поляками. Згодом, до нього приєднався ще один майбутній лідер УСДП – С. Вітик. Згодом, обидва увійшли одночасно до керівництва УСДП так і ППСД.

В університетський період М. Ганкевич писав вірші. Вони також були наповнені соціальною проблематикою. Зокрема, твір “Над Прутом”, що надрукований у збірці “Вперед”, закінчувався такими словами: “Скажи, скажи,

мій Пруте бистротечний, коли наш люд робочий, наш сердечний, здойме в гору щасливу вольну грудь?!” [407, с. 32].

Суспільні зміни, появу соціалізму на галицькому ґрунті М. Ганкевич пов’язував із формуванням нових верств української суспільності – робітничого пролетаріату. У містах і містечках та селянської бідноти. Саме такі умови суспільно-політичного життя українського народу витворювали новий рух, який був реакцією на ці процеси.

Микола Ганкевич зазначав, що соціалістичний рух прокидається в Галичині “не як якийсь чужий посів, занесений вітрами від заходу, а як природний та конечний наслідок суспільно-економічних перемін” [263, с. 16]. Саме М. Драгоманов та І. Франко першими звернули увагу української, а почасти і польської передової молоді на соціалістичний рух, який вже розвинувся у Західній і Центрально-Східній Європі. Під їхнім впливом українська академічна молодь розпочала вивчення суспільно-економічної теорії, опрацьованої К. Марксом, Ф. Енгельсом т. зв. наукового соціалізму та політичного руху окресленого теоретиками соціалізму.

Микола Ганкевич звернув увагу передовсім на вивчення творів К. Маркса, Ф. Енгельса, А. Бебеля і В. Лібкнехта. Саме їх ідеї він намагався втілити на галицькому ґрунті.

Знайомство із соціалістичними теоріями М. Ганкевич розпочав ще в гімназії, а в університеті доповнив свої теоретичні знання соціалістичної теорії різних її ухилів, які народжувалися у Франції (Прудон), бланкісти, російських теоретиків (О. Генцен, М. Бакунін, М. Чернишевський), українських соціалістів (М. Драгоманов). В українській політичній думці усталено, що М. Ганкевич від студентських часів і до завершення своєї політичної кар’єри залишався ортодоксальним марксистом і що він залишився осторонь свого часу дуже модних ревізіоністських теорій Е. Бернштейна, більшовицької теорії В. Леніна [373, с. 17].

Перший відомий політичний виступ М. Ганкевича у Львові відбувся у 1892 р. під час свята перенесення мощів М. Шашкевича. У промові М. Ганкевич гостро запротестував проти того, щоб святоюрські кола, які, на його думку, за життя М. Шашкевича переслідували його і не дозволяли вільно розвиватися його таланту, тепер вдавали із себе прихильників діяльності та таланту М. Шашкевича. М. Ганкевич відкинув клерикалізм святоюрських діячів, а особу Маркіяна Шашкевича ув'язував з відродженням ним української національної ідеї [373, с. 14].

Формування окремої від ППСД УСДП розпочалося з організаційного оформлення партії та творення партійної програми. Програму УСДП написали М. Ганкевич та Є. Левицький. Під час написання проекту програми Іван Франко та Михайло Павлик не погоджувалися з окремими програмними засадами, а тому самоусунулися від написання програми. Згодом таким чином поступив і Є. Левицький. В організаційному комітеті залишився тільки М. Ганкевич. Саме він декларував у 1899 р. створення УСДП, а у 1900 р. почав видавати партійний орган газету “Воля”. Разом з тим, навколо М. Ганкевича почало гуртуватися українське робітництво та мололі галицькі політики – С. Вітик, М. Новаківський, Е. Косевич, Т. Мелень, В. Старосольський, В. і О. Темницькі, В. Левинський, Л. Ганкевич та інші.

У повсякденній практичній діяльності робота українських соціал-демократів була спрямована на організацію страйкової боротьби робітників і селян, на покращення умов та оплати праці, на залученні людей праці до масових акцій робітничої і селянської солідарності, до участі у вічах і демонстраціях, до виборчих кампаній, до профспілкового руху тощо. Питання повсякденної партійної роботи інколи уточнювалися. Наприклад, дискутувалося питання участі УСДП у селянському русі. Окремі партійці вважали, що оскільки кількість робітників української національності, скажімо у Львові не є великою, то слід зосередитися на роботі у селянському середовищі. Нова програма австрійської соціал-демократії, прийнята у 1901 р.,

засуджувала національне гноблення і проголошувала остаточне урегулювання національної і мовної проблем у напрямку рівноправ'я.

Від початку діяльності партії М. Ганкевич належав до її “молодого” крила, або “національних радикалів”, як вони самі себе називали (В. Будзиновський, В. Охримович, Є. Левицький та ін.), які поєднували власні марксистські погляди з більш радикальним підходом до вирішення національного питання. В історичній літературі утверджено думку, що світогляд “національних радикалів” формування під впливом праць А. Шеффле, Ф. Лассаля, К. Маркса, Ф. Енгельса, К. Каутського, Г. Спенсера, М. Чернишевського та ін. [250, с. 147].

У львівському політичному середовищі знали про активну і постійну працю М. Ганкевича (можливо це вплинуло на його сімейний стан). “Він не був жонатий, – згадував про М. Ганкевича Кирило Трильовський, – але дуже любив жінку адвоката д-ра Ціммермана (має бути Форціммера – С. С.), дочку відомого львівського книгаря Альтенберга. А що те кохання було взаємним, то з великого жалю за втраченим подружнім щастям д-р Ціммерман виїхав до Америки і там, мабуть заснував польську книгарню” [363, с. 15].

“Молода” частина РУРП заявила про себе вже на установчому з'їзді РУРП. Під впливом “молодих” до програми партії було включено “максимальну” частину, де ставилася вимога “переміни способу продукції згідно зі здобутками наукового соціалізму” та “колективного устрою праці і колективної власності средств продукційних” [139]. Тоді ж постало питання організаційного оформлення “національного ідеалу”. Існує думка, що “молоді” відразу домагалися включення до програми вимоги політичної незалежності України [250, с. 147]. Відомо, що ця вимога стала програмною лише у 1895 р., після того, як один з лідерів “молодих”, соратник і близький друг М. Ганкевича Ю. Бачинський видав свою книгу “Україна irredenta” [234, с. 43].

У середині 1890-х рр. молоде коло українських радикалів, соціалістів чи соціал-демократів стали організаторами і теоретиками нового опозиційного

політичного напрямку, який розвивався на протигагу старому проавстрійському українству 1848 р. [196, с. 22].

“Молоді” перебували під впливом книги Ю. Бачинського “Україна irredenta”, в якій автор довів, що політична самостійність України є життєвою необхідністю її економічного і культурного розвитку, пристосував економічну концепцію марксизму до аргументаційної необхідності створення української національної держави; вдався до обґрунтування вищості ідеї держави від ідеї нації і підійшов до розуміння потреби створення української політичної нації; започаткував вивчення причин першої хвилі української еміграції [196, с. 22–23]. Вихід книги у 1896 р. набув широкого розголосу. Її схвально сприйняв І. Франко, а М. Павлик зізнався, що Ю. Бачинському серед українців належить піонерська заслуга відвертого і рішучого піднесення справи про українську державу.

Микола Ганкевич був не лише серед тих осіб, які побачили епохальність твору Ю. Бачинського, а й написав рецензію на його “Україна irredenta”. У захоплено-схвальному відгуку, в часописі “Буковина”, автор під криптонімом М. Г. (Микола Ганкевич) упевнено заявив, що сміливо рекомендує працю Ю. Бачинського своїм читачам [196, с. 23].

У рамках РУРП народжувалася й українська соціал-демократична партія Галичини. Це було викликано як посиленням лівих тенденцій у галицькому суспільстві, так і загально-австрійськими обставинами. Йшлося про процеси федералізації Соціал-демократичної робітничої партії Австрії (СДРПА) за національною ознакою і фактичного перетворення галицької соціал-демократії на її польську національну секцію.

У цих обставинах Микола Ганкевич став одним з ініціаторів заснування окремої, Української соціал-демократичної партії Галичини.

Перехід радикальних сил на позиції соціал-демократії здійснювався не просто: скажімо редактори двотижневика “Будучність” Є. Левицький та В. Охримович інформували, що спочатку певна частина радикалів була схильна

залишатися на позиціях старої партії, проте у 1896 р. почався рух за перехід на соціал-демократичні позиції [421, s. 5].

У цей час відомий політичний діяч К. Левицький писав: “Його змаганням було: організувати українських робітників по містах, щоб вони почувалися українцями і на основі соціально-демократичної програми добували кращу долю для себе та підносили і скріпляли професійну організацію робітників. Цій організації він присвятив ціле своє життя: становище, посаду і всякі вигоди життя... При своїй соціалістичній діяльності Ганкевич ніколи не заперечував національної ідеології українського народу та завжди по своєму розумінні їй служив вірно” [250, с. 148].

Напевно мають рацію дослідники О. Жерноклеєв та І. Райківський, коли поруч з соціальним постулатом, визначальним для М. Ганкевича, цитують і його національну позицію: “Боротьба в ім'я соціалістичних ідеалів, – писав М. Ганкевич, – проти гнобителів працюючого люду – це також боротьба за національне визволення” [250, с. 148].

У вересні 1896 р. М. Ганкевич разом з іншими членами РУРП скликали таємні збори українських робітників у Львові, на яких вирішено заснувати українську соціал-демократичну партію. 17 вересня 1896 р. був виданий “Поклик до робітників русинів”, який повідомляв про намір створити окрему, українську, соціал-демократичну партію. Ініціаторами її утворення були І. Франко, М. Павлик, М. Ганкевич та ін.

З 1 січня 1897 р. почав виходити друкований орган українських соціал-демократів – газета “Robitnyk” (українською мовою в латинській транскрипції), редактором якої був М. Ганкевич. Однак, організаційний комітет через політичні розбіжності того ж року розпався, а тому М. Ганкевич 1897 р. став членом ППСДГіС.

У програмній статті газети “Robitnyk” від січня 1897 р. підкреслювалося, що “для нас, русинів-українців, тим симпатичніший прапор соціал-демократії, що на нім видніється знамя національної свободи”. М. Ганкевич спільно з Є.

Левицьким виробив проект програми нової партії, однак через політичні розбіжності між “молодими” і “старшими” радикалами вже на початку 1897 р. оргкомітет із творення УСДП розпався, а випуск газети припинився після шести номерів через брак передплатників [234, с. 95–98].

Газета “Robitnyk” видавалася латинкою. Саме цей орган проголосив про утворення Української соціал-демократичної партії, а ініціаторами такого утворення були українці з ППСДГС. Після виборчої кампанії до австрійського парламенту ця організація розпалася.

Діяльність М. Ганкевича засвідчувала про початок нової ери політичного відродження Галичини. Під впливом і при участі М. Драгоманова М. Ганкевич був серед організаторів радикальної партії, гаслом якої була ідея – “для народу і через народ” [367, с. 67]. Перебуваючи у РУРП, М. Ганкевич, як і Ю. Бачинський, Р. Ярославич та інші займав ліве соціалістичне крило.

В умовах розпаду РУРП, Микола Ганкевич об'єднав навколо себе соціал-демократично зорієнтованих політиків і прагне створити партію. Спочатку це була партійна структура організаційно пов'язана з польськими соціалістами. Але з часом УСДП стає самостійною політичною партією.

У 1900 р. почала виходити під редакцією М. Ганкевича газета УСДП “Воля”. Вже у першому номері видання, серед пріоритетних завдань партії було визначено основне політично-національне завдання української соціал-демократії: “боротьба на смерть з царизмом, аж до знищення його і збудування на його руїнах вільних самостійних республік поневолених націй” [76, с. 1–2].

Теоретично М. Ганкевич поділяв погляди, що їх обгрунтував Ф. Енгельс ще у 80-х рр. XIX ст., тобто вони були висунуті задовго до Першої світової війни: “Щоб забезпечити міжнародний мир, конче треба перед тим усунути всякі національні конфлікти, які тільки можна усунути, конче мусить кожний народ мати свою незалежність, мусить бути господарем в своїй хаті” [229, с. 7]. Ці слова досить привабливо звучали для галицьких соціал-демократів. Однак, думка М. Ганкевича, стосовно того, яку позицію повинна зайняти демократія у

Росії по відношенню до війни зводилась до того, що позиція демократії не може бути такою як у європейських державах, тому що Росія абсолютно відмінна від цих держав.

Характеризуючи Російську імперію, М. Ганкевич пише: "... брутальне московщення Галичини, поширення православ'я кнутом і рублями, завзяте нівечення українського національного життя, нехтовання польського народу...; доптання свобод Фінляндії, жидівські погроми, передавлювання російського робітничого руху... все те такі... факти, що їх не могли поминути мовчаннем західно-європейські соціалістичні прихильники російсько-французького союзу, союзу хочби на час війни.

І ось щораз то більше ширшає серед західноєвропейських соціалістів думка про се, що навіть тепер, в часі війни, союз з кривавим царем річ дуже сумнівної вартости" [229, с. 19].

Гострота національної проблеми у Львові на початку ХХ ст. визначалася характером етнічного складу його мешканців, діяльністю національних партій та організацій. Стосовно позиції соціал-демократів у цьому напрямку, то вона була визначена як внутрішніми галицькими обставинами, так і діяльністю соціал-демократичного керівництва у Відні.

Власне у робітничому русі утвердженню національної ідеї сприяв також статут австрійської соціал-демократії, прийнятий у 1897 р. Він розділив австрійську соціал-демократію на національні фракції, забезпечуючи повну автономію у налагодженні своїх внутрішніх справ за допомогою власних виконавчих управ (керівництва) і своїх (національних) конгресів. Загальний австрійський конгрес партії та її виконавчий комітет вирішували лише загальноавстрійські справи. Те, що існували автономні фракції – німецька, чеська, словенська – в західній Австрії, не примусило на себе чекати в Галичині.

У ППСД формується група українських політиків, які виступають за утворення у Львові в 1897–1899 рр. УСДП, яка б працювала на теренах Східної Галичини і Буковини.

Перехід до національної партії для українців супроводжувався матеріальними труднощами: все партійне майно, кошти, створені спільно українськими і польськими силами, залишилися польській партії [367, с. 69].

Труднощі на початковому етапі в діяльності УСДП полягали також і в тому, що вона не мала в достатній кількості власних професійних кадрів, які могли б охопити своєю діяльністю весь терен Східної Галичини. Як партія поневоленого народу в Галичині (хоч і соціал-демократична) вона перебувала в гірших умовах, аніж аналогічна партій польського народу.

На початку самостійної діяльності відносини між обома партіями склалися “мирно” [367, с. 69]. Це було видно на прикладі того, що у маніфестаціях польських соціал-демократів брали участь і представники української демократії, скажімо відзначаючи день травня. Проте це тривало недовго. Невдовзі УСДП “перестала бути окрасою урочистих походів” для ППСД і почала заявляти про свою працю серед міських робітників, у тому числі й у Львові.

Польські соціал-демократи відразу назвали це “ламанням партійної солідарності”, “національним серепаратизмом” та ін. Саме в цей період УСДП почала свій виступ в інтересах національної політики, не звертаючи уваги на те, як це буде сприйнято польською партією і її керівництвом [114]. Широко розгорнулось створення національних місцевих фахових організацій. Виступ української сторони був сенсаційним для польської. Офіційно виступати проти цього керівники ППСД не могли, бо дії УСДП впливали з організаційного статуту, заперечувати який було неможливо. Зате кожен з діячів ППСД особисто реагував на “сепаратистичні” заходи українських політиків.

Фактично УСДП заснували радикали-марксисты на конференції 17 вересня 1899 р. у Львові після марних намагань перетворити радикальну

партію на соціал-демократичну. (Дуже часто в історичній літературі подається дата утворення УСДП – 1897–1899 рр.). Водночас, УСДП, на початку своєї діяльності не мала фіксованого членства, як і вся австрійська соціал-демократія.

Що ж до М. Ганкевича, то він перейшов до СДПГіС, і у тому ж таки 1897 р., вже як її представник, був на з'їзді СДРПА та РУРП.

Ініціаторами виходу з РУРП і створення окремої партії стали представники “молодих” радикалів. Вони здійснили декілька спроб перетворити радикальну партію у соціал-демократичну. У травні 1899 р. “молоді” вийшли з РУРП і заявили про заснування УСДП. Було утворено тимчасове правління партії, до якого увійшли М. Ганкевич, Ю. Бачинський та С. Вітик.

Згодом, УСДП була заснована радикалами-марксистами М. Ганкевичем, С. Вітиком, Ю. Бачинським та іншими на конференції 17 вересня 1899 р. у Львові як автономна національна секція Соціал-демократичної робітничої партії Австрії (СДРПА). М. Ганкевича було обрано до Екзекутиви (виконавчого комітету) УСДП та делегатом на VII конгрес СДРПА, в якому він взяв участь 24–29 вересня 1899 р. у м. Брюнн (німецькою Brünn, тепер – Брно).

Що ж до теоретичних засад побудови УСДП Галичини, то на вересневій 1899 р. конференції у Львові вона ухвалила Гайнфельдську програму австрійської соціал-демократії і таким чином визнала новостворену партію автономною секцією СДРПА.

На VII з'їзді СДРПА, 24–29 вересня 1899 р. М. Ганкевич від імені українських соціал-демократів зробив заяву, що партія вважає повне національне визволення і рівноправність передумовою дійсного інтернаціоналізму, тому “українські соціал-демократи змагатимуться до національної свободи свого народу, щоби возз'єднаний і звільнений український народ став поряд з іншими націями як рівноправний член” [250, с. 149].

Формально з'їзд не заперечив заяви, вона була опублікована в його матеріалах, що означало фактичне визнання права націй на самовизначення.

Хоча тези про це не було в ухваленій на з'їзді Брюннській національній програмі СДПРА, яка передбачала перебудову Австро-Угорщини на засадах національно-територіальної автономії. УСДП вважала заяву М. Ганкевича програмною практично до кінця австрійського періоду своєї історії [250, с. 149].

У цілому, соціал-демократична партія Галичини, як і Буковинська соціал-демократична партія за своєю структурою і діяльністю нагадувала в мініатюрі австрійську соціал-демократичну політичну структуру, складаючись із окремих національних партій. СДП Галичини ділилася на українську, польську, єврейську, а СДП Буковини – на німецьку, польську, українську, румунську та єврейську. В буковинській партії спільним органом для всіх вважалася “екзекутива СДП”, що обиралася на загальних конференціях. Але фактично кожна партія діяла самостійно.

Цей поділ перекидався і на підприємства: серед робітників агітатори вели пропаганду за їх національними ознаками; аналогічний поділ був характерний і для профспілок. Досить активно такий поділ спостерігався особливо під час виборів до органів влади; поділеними були і різного роду товариства, як скажімо “Каса хорих” [140, с. 2].

З приводу утворення Української соціал-демократичної партії Галичини і Буковини, у 1899 р. один з лідерів партії, Ю. Бачинський у соціал-демократичному місячнику “Наш голос” (журнал видавався у Львові) писав, що “перша і найбільша трудність була та, що українське робітництво, зорганізоване дотепер в соціалістичній партії, надто звикло до своїх дотеперішніх партійних інституцій, дотеперішніх партійних товариств і провідників... Тож тяжко було їх зривати з неї, з котрою так зжилися” [140, с. 2]. Йшлося про розрив між польськими і українськими соціал-демократами, які від 1892 р. перебували в одній партії. Далі у статті Ю. Бачинський зазначає, що тих членів партії, які виступали за розкол “було ще так мало, ... тих, що обстоювали єдність українського і польського робітництва, було так много” [140, с. 2].

У середовищі російської соціал-демократії лозунг “культурно-національної автономії”, проголошений австрійськими соціал-демократами, в їх числі одним з лідерів Єлленбогеном гостро критикувався. Особливо при цьому, вже у радянський час зверталися до цитати В. Леніна, який, засуджуючи “австрійський рух” у національному питанні, заявляв у листі до О. Горького: “Ні, тієї мерзоти, що в Австрії, у нас не буде. Не пустимо!” [265, с. 59]. Тобто, лідер РСДРП (б) з одного боку декларував вирішення національного питання у статті “Про лозунг Сполучених Штатів Європи”, а з іншого – не робив жодної поступки “недержавним народам” у національному питанні.

1 січня 1900 р. М. Ганкевич розпочав видання у Львові партійного органу УСДП – газету “Воля”, одночасно був її відповідальним редактором. У програмній передовій статті, опублікованій у першому числі газети, зазначалося: “Наша програма, наша ціль ясна. Повна воля політична, само державність люду, демократія; перехід землі і фабрик на власність загалу; визволення люду з темноти, доступ кожного до науки, до світла” [76].

Важливим напрямом діяльності М. Ганкевича, стала його участь в організаційному створенні партійної преси. Офіційним органом партії була газета “Воля”. Орган українських соціал-демократів виходив два рази на місяць, а його наклад становив у 1900–1906 рр. лише 500–800 примірників [37, арк. 146]. З 1903 р. газета виходила дуже нерегулярно, а декілька місяців 1904 р. не друкувалася взагалі [429, с. 12].

Видання соціал-демократичної партії завжди перебувало під контролем австрійських органів влади та поліції. Тому австрійська цензура нерідко конфісковувала окремі матеріали, підготовлені редакцією до друку і тоді газета виходила з білими плямами на сторінках.

Залишається дискусійним питання, чи такі “білі плями” не сприяли популярності видання, чи навпаки, в такий спосіб “Воля” зберігала для своїх читачів політичну інтригу [11, арк. 1–28].

Однак, незважаючи на старання М. Ганкевича і в пошуку ресурсів для видання газети, і в створенні осередків, які її поширювали – “Воля” залишалася газетою та інформаційним листком соціал-демократів.

У той час газета “Діло” та інші видання української національно-демократичної партії, які мали своїх представників в усіх містах Галичини, видавалися тиражем у 100 тис. екземплярів [39, арк. 146].

На кожному партійному зібранні М. Ганкевич піднімав питання роботи редакції “Волі” та видання газети: на першому з’їзді УСДП 21–22 березня 1903 р. було ухвалено реорганізувати “Волю” у щотижневик, але через брак коштів це не вдалося здійснити; до питання видання газети повернулися і під час другого з’їзду 27–28 січня 1906 р.

Однак процес становлення українського соціал-демократичного руху виявився складним та тривалим, труднощі обумовлювалися нечисленністю національного робітництва, його розпорошеністю та багатонаціональним характером.

Микола Ганкевич намагався налагодити роботу УСДП в робітничих колективах. Передовсім йшлося про робітників залізниці. Таку спробу було зроблено у Станіславові на засіданні товариства “Proletariat”, яке проводило збори 23 лютого 1902 р. в міському театрі [28, арк. 1–12]. Там обговорювалися питання створення спеціального фонду для колійників, організаційні проблеми. Однак, і у Станіславові, робітники перебували під впливом польських соціал-демократів.

Володимир Темницький згадував: “Микола Ганкевич був у першу чергу практичним соціалістичним політиком, блискучим, переконливим публіцистом та натхненним пориваючим промовцем”. Як і всі інші політики тієї доби, М. Ганкевич також трудився на ниві журналістики, у 1900–1907 рр. – головний редактор часопису “Воля” (офіційний орган УСДП).

Послідовний марксист М. Ганкевич водночас вирізнявся послідовним інтернаціоналізмом. Прикметно, що, очолюючи УСДП, він також головував у

Львівському міському комітеті ППСДГС, редакції соціалістичної газети “Głos” і разом із С. Вітиком входив до керівництва ППСДГС. Партія була маловпливова; один із сучасників М. Ганкевича навіть назвав її “формою без змісту” [57].

Микола Ганкевич скептично ставився до перспектив українського національного руху в Наддніпрянській Україні, а зазбручанців уважав безнадійно зросійщеними. Був переконаний, що галичанам варто орієнтуватися на співпрацю з польськими соціалістами, з якими значно легше домовитися щодо самостійної України, ніж із наддніпрянцями, а тим паче росіянами. Разом з тим, М. Ганкевич найбільше серед членів УСДП власне підтримував контакти з наддніпрянцями. Вони розпочалися у 1905 р.

Починаючи з 1901 р. тема Росії стала пріоритетною для українських соціал-демократів і, зокрема, для М. Ганкевича. Самі соціал-демократи (К. Мокловський, М. Ганкевич) неодноразово зверталися до львівської влади на отримання дозволів для проведення такого виду зібрань [48, арк. 25]. М. Ганкевич ставив перед собою завдання інформувати громадськість про політичну ситуацію у Російській державі, необхідність реформ для поневолених народів Росії.

Для ознайомлення студентів-наддніпрянців з рідною історією та літературою “Товариство прихильників української науки, літератури і мистецтва”, яке очолював М. Грушевський, організувало у 1905 р. курси, т. зв. літній університет. На них викладали І. Франко, К. Студинський, Ф. Вовк, М. Ганкевич та ін. Заняття тривали один місяць і включали загалом 30 годин лекцій. М. Ганкевич читав наддніпрянцям лекції на тему “Огляд соціалістичного руху в XIX ст.” [338, с. 47].

Наддніпрянці, що перебували в Галичині, шукали власні шляхи національного визволення, розвивали ідеї самостійництва – від пропаганди політичного сепаратизму від Росії до самостійності Української держави. Вони прагнули відновити широкий революційний рух в Україні, вважаючи це

можливим лише після реформування УСДРП, перевівши її на ґрунт загальнонаціональної політики і зробивши відкритою для тих, хто найвище ставив боротьбу за національне визволення, та в тій чи іншій формі сприймав соціалізм [338, с. 51]. Вирішальне значення у діях наддніпрянців мав вплив галицького середовища, де навіть соціал-демократи були великими самостійниками.

Отже, на початку XX ст. в українському русі Галичини відбулись остаточна партійна структуризація і політична стабілізація: провідне місце в цій структурі зайняла УНДП, в опозиції до неї були РУРП і УСДП. Об'єднувало всі українські партії прагнення політичної самостійності України. Кінець XIX ст. став переломним у розвитку українського національного руху. З виникненням перших українських партій національна ідея вийшла за межі інтелігентського середовища і проникла у широкі маси. На історичній арені з'явилося нове, енергійне покоління діячів, серед яких провідне місце займав М. Ганкевич, яке висунуло вимогу повної незалежності України. Однак, процес становлення українського соціал-демократичного руху виявився складним і тривалим, труднощі обумовлювалися нечисленністю національного робітництва, його розпорошеністю та багатонаціональним характером.

РОЗДІЛ 3

МІСЦЕ І РОЛЬ М. ГАНКЕВИЧА У ВСТАНОВЛЕННІ УСДП КРАЮ

3.1. М. Ганкевич – керівник УСДП на початку ХХ ст.

На початку ХХ ст. М. Ганкевич уже став знаним галицьким політиком та профспілковим діячем, робота якого головним чином була пов'язана зі Львовом. У виступах та партійних дискусіях він проявив себе як теоретик австромарксизму, користувався належною підтримкою як в осередках українських, так і польських соціал-демократів. Протягом 1899–1914 рр. М. Ганкевич був головою Української соціал-демократичної партії Галичини. У 1900–1912 рр. він активно працював як журналіст та організатор соціал-демократичних видань “Воля”, “Земля і Воля”.

Діяльність М. Ганкевича як видавця можна поділити на декілька етапів: перший період пов'язаний з діяльністю соціал-демократичної групи – М. Ганкевич, Ю. Бачинський, Р. Ярославич, які започаткували у 1897 р. видання часопису “Robitnyk”; наступний з виданням партійних друкованих органів УСДП – “Воля” (1900–1907 рр.), часопису для сільського робочого люду “Земля і Воля” (1906–1912, 1919–1920, 1922–1924), а також численної групи інших видань, які редагував або до яких дописував М. Ганкевич: “Праця” (1909–1910), “Робітник” (1910), “Наш Голос” (1910–1911), “Вперед” (1911–1913, 1918–1922, 1924–1934), “Добра новина” (1911–1913, 1918), одноднівки виконавчого комітету УСДП “Воля” (1911), Української народної партії (УНП), що видавала місячник “Самостійна Україна” (1905) [372, с. 417].

Особливе місце в діяльності М. Ганкевича займала профспілкова робота. Протягом усього свого життя він працював у товаристві “Каса хорих” (львівська філія).

Творення окремої УСДП в Галичині та у Львові зовсім не означала, що меншим ставав польський соціал-демократичний рух. Навпаки, початок ХХ ст.

ознаменувався початком широкого розвитку ППСД у Східній Галичині та Львові.

Окремі українські соціал-демократи, передовсім М. Ганкевич, намагалися поєднати ці дві національні соціал-демократичні ідеї – польську і українську.

Немало дорікали М. Ганкевичу, що його робота з ППСД це “вода на польський національний млин” [373, с. 22].

Перший з'їзд УСДП відбувся лише у 1903 р. На ньому М. Ганкевич проявив себе як послідовний марксист, який водночас вирізнявся послідовним інтернаціоналізмом.

Протягом 1903-1904 рр. М. Ганкевич співпрацював із Револьюційною українською партією та її Закордонним комітетом, брав участь у 4-му Амстердамському і 6-му Штутгартському конгресах Другого інтернаціоналу. У рамках завдань визначених цією міжнародною структурою, він у 1913 р. – першій половині 1914 р. активно співпрацював зі створеним наддніпрянцем А. Жуком Українським інформаційним комітетом.

Утворення УСДП відбувалося під безпосереднім впливом М. Ганкевича. І з'їзд УСДП (21-22 березня 1903 р.) прийняв одностайно і без дискусій Віденську програму австрійської соціал-демократії (програма була ухвалена V з'їздом СДРПА у 1901 р.), націлив партію на реалізацію програмних соціальних і національних завдань. З ініціативи М. Ганкевича партія приймає участь у роботі II Інтернаціоналу.

Поруч із соціальними завданнями щораз виразніше домінували національні перспективи. Фактично партія набувала характеру національної української організації, складалася з осіб, добре свідомих своєї національності. Окремі дослідники стверджують, що українські соціал-демократи, керувалися не стільки якою-небудь теоретично обґрунтованою концепцією, скільки національними почуттями [386, с. 145]. Це не зовсім відповідає реаліям, оскільки середовище “молодих радикалів”, яке було у партії знаходилось під

впливом Ю. Бачинського та його праці, що стала національною програмною концепцією, особливо для української молоді.

Водночас визначення позиції партії у національному питанні відбувалось у контексті її взаємин, ідеологічних та організаційних, з польською соціал-демократією в Галичині та австрійською соціал-демократією в цілому. Воно позначене прагненням зберегти своє “клясове обличчя”, вірність “пролетарському інтернаціоналізму” тодішньої демократії.

Що ж до позиції М. Ганкевича, як партійного лідера, то, виступаючи як представник УСДП на з'їзді СДРПА 2429 вересня 1899 р. у Брно, він заявив: “... українські соціал-демократи змагатимуть за національні свободи свого народу, щоби возз'єднаний: вільний український народ став поряд з іншими націями як рівноправний член” [1, арк. 43]. Голосуванням він підтримав резолюцію з'їзду про необхідність перетворення Австрії на демократичну федеративну державу.

При підготовці до участі у черговому конгресі II Інтернаціоналу, який мав відбутися у 1904 р. в Амстердамі, М. Ганкевич мав репрезентувати галицьку УСДП і водночас Револуційну українську партію (РУП), що діяла у підросійській Україні. Саме він запропонував створити єдину делегацію українських соціалістів з обох боків російсько-австрійського кордону на зразок польської делегації. Однак конгрес, не визнавав окрему українську делегацію, оскільки права окремих делегацій надавалися тільки “державним” націям, а польська делегація становила єдиний виняток. Конгрес висловився за те, щоб українські делегати увійшли до будь-якої з уже існуючих секцій [69, с. 5859]. Протестуючи проти цього і вважаючи себе вправі представляти тільки українських соціал-демократів, М. Ганкевич відмовився від свого мандата, а інший делегат РУП Е. Голицинський увійшов до делегації РСДРП. Це, як і відмова РУП від самостійницьких постулатів і перехід на автономістські позиції, вразило М. Ганкевича – палкого прихильника ідеї незалежної України, внаслідок чого він відійшов від подальшої безпосередньої співпраці з РУП [170, с. 910].

Амстердамський конгрес Інтернаціоналу зайняв особливе місце в діяльності М. Ганкевича. Саме він домагався для української делегації, щоби вона була потрактована як окрема структура інтернаціоналу. Йшлося про те, що згідно організаційного статуту інтернаціоналу окремими делегаціями могли бути лише державні нації. М. Ганкевич звернувся із відповідною заявою до Бюро Інтернаціоналу з тим, щоби визнати українських соціал-демократів Галичини окремою делегацією. На конгрес виїхала спільна делегація УСДП і УСДРП і вимагала признати їх окремою українською делегацією. Однак цій вимозі було відмовлено. Делегати УСДП Микола Ганкевич і Теофіл Мелень склали протест і відмовилися від участі у конгресі. Натомість делегати від Наддніпрянської УСДП Е. і М. Лозенки-Голіцинські приєдналися до членів всеросійської соціал-демократичної партії і на таких засадах брали участь у Конгресі. Цей поступок членів УСДРП глибоко вразив М. Ганкевичу і на довгі роки він відчував відчуження щодо керівників соціалістичного руху на Великій Україні.

Недивно, що згодом М. Ганкевич критикував і відкидав “автономічну програму УСДРП”, кепкував із “всеросійського патріотизму” українських соціал-демократів Наддніпрянщини.

В. Темницький, оцінюючи діяльність М. Ганкевича, зазначав, що його політична творчість була охоплена “палким жаром національних почувань”, а його політична парадигма охоплювала усе українське громадянство [373, с. 10-11].

Нині з висоти історичної перспективи можна сказати, що під впливом української соціал-демократії були навіть пізніші лідери українського монархізму В. Липинський, Д. Дорошенко, Скоропис-Йолтуховський та ін.

Саме під впливом публічних виступів М. Ганкевича, брошури Ю. Бачинського “Ukraina irredenta”, діяльності журналу “Молода Україна” формується те молоде покоління політиків, які все більше схиляються до ідей боротьби за державну незалежність України.

В історичній літературі дискусійним залишається питання впливу українського соціалізму Галичини, а значить і самого М. Ганкевича на політичне життя у Великій Україні. Безперечним наслідком цього впливу стало утворення у 1900 р. Революційної Української Партії.

Однак, це галицький вплив не був домінуючим. В. Темницький писав з цього приводу: “Однаке віддаль між Львовом і Києвом була завелика, щоби цей вплив міг як слід глибоко закорінитися, щоби міг належно закріпитися та устійнитися. Ця віддаль була завелика не стільки з географічного погляду, але в ще більшій мірі через цей мур жандармського кордону, яким царська Росія відгороджувала Галичину від Великої України і через ту прірву, яку витворила історія в живій душі українського народу по цім по тім боці Збруча” [373, с. 8].

Саме цей чинник спричинився до того, що вплив Галичини у соціал-демократичному русі почав уступати новим впливам, а таким новим чинником стала ідеологія російської соціал-демократичної партії. Головним наслідком російського впливу стало те, що український соціал-демократичний рух Великої України, почав по іншому ставитися до питання української державності, ніж це питання вирішували українські соціал-демократи в Галичині. УСДРП в підросійській Україні стала вдовольнятися постулатом автономії України у рамках російської держави.

Однак в період, аж до вибуху Лютневої революції 1917 р. у Росії дефініція “державна самостійність”, чи “автономія України” мала виключно декларативно-теоретичне значення. Отже, та обставина, що УСДП Галичини та Буковини інакше розв’язувала це питання аніж УСДРП підросійської України, не мала у взаємовідносинах між двома партіями надто великого від’ємного впливу [373, с. 89].

Однак, на особистісному рівні, така позиція УСДРП знаходила різку реакцію з боку М. Ганкевича. В літературі утвердилася думка, що він “досить демонстративно бокував від цієї партії” (від УСДРП – С. С.), з іншого боку “був надто щирим соціялістом, надто переконаним революціонером у відношенні до

царської Росії, щоби ставитися пасивно до революційно-соціалістичного руху на Великій Україні через не стільки, що не міг погодитися з його національно-політичною програмою” [373, с. 910].

У практичній діяльності М. Ганкевич активно підтримував антицарську революційну діяльність не лише УСДПР і російських соціал-демократів, але й партії російських соціалістів-революціонерів (есерів). Річ у тому, що для М. Ганкевича ідея державної самостійності України була не лише ідеалом майбутнього, але й “актуальним постулатом біжучої політики”, підпорядковуючи в такий спосіб найважливіші політичні завдання і принциповим завданням державно-самостійницьких устремлінь.

У практичній політиці українські соціал-демократи співдіяли з радикалами, а то й з національними демократами. Свідченням цього є підтримка “трьох національних стронництв” (партій – С. С.) кандидатури В. Будзиновського на виборах до австрійського парламенту. Висунення кандидата розпочалося в серпні 1905 р. в Бучачі (В. Будзиновський редагував “Свободу”, попередньо “Громадський голос”, автор брошур “Аграрні відносини” (1894 р.), “Хлопська посілість” (1895 р.). у зв'язку з передвиборчою агітацією була випущена листівка “Браття селяни і міщани” щодо надання в парламенті депутатських місць для селян [33, арк. 1-3]. Розповсюдження листівки було заборонено староством.

Одночасно було відкрито судову справу і проти самого В. Будзиновського: за підбурювання людей до опору в Устю Зеленім, де поширення серед селян брошур “Смертельна справа”, “Виборча програма”, “Браття селяни і міщани”, часопису “Служба двірська”, проведення 20 серпня 1905 р. в селі Устя Зелене в хаті Михайла Задорожного зібрання, яке попередньо було заборонене староством у Бучачі [34, арк. 24].

Микола Ганкевич був присутнім на спільних мітингах польських та українських соціал-демократів, 1 травня 1905 р. у Львові на вул. Гасевського зібралося 15 тис. демонстрантів. Промовляли Гудец, д-р Виростек по-польськи

та М. Ганкевич – українською мовою, який зупинився на питання братерства народів. Спільний похід польських, українських та єврейських соціал-демократів направився в бік міського театру. Демонстранти несли лозунги: “Нехай живе 1 мая!”, “Нехай живе українська республіка!”, “Проч з царатом!”. У колоні демонстранти несли червоний прапор. Оскільки в демонстрації взяли участь робітники друкарень, то наступного дня у Львові вийшла лише урядова газета “Gazeta Lwowska” [147].

Партійна преса соціал-демократів виявилася одним з елементів конфлікту між керівництвом партії та внутшньопартійною опозицією. Невдоволена організаційно-фінансовою слабкістю УСДП та відсутністю у неї доступу до контрольованих польськими соціал-демократами профспілкових кас, частина соціал-демократів виступала за створення самостійних українських профспілок “фахових організацій”. Однак М. Ганкевич, який вже працював у польській “фаховій організації”, не бажав йти на конфлікт з польськими соціалістами. Поляки ж вважали, що створення національних українських профспілок стане загрозою “єдності галицького пролетаріату” [38, арк. 3]. Ініціатором створення національних профспілок став В. Левинський, який опублікував у “Волі” декілька статей, де переконував у необхідності творення самостійних українських профспілок. Згодом, В. Левинський пішов іще далі: залишив у Львові редакцію “Волі” й організував у Чернівцях видання газети “Земля і Воля”. Новий пресовий орган почав видаватися з березня 1906 р., а його наклад становив 2000 примірників.

Таким чином, пресовий орган М. Ганкевича “Воля” отримав свого потужного конкурента. Газета “Земля і Воля” стала оплотом партійної опозиції та почала поширюватися з Чернівців і у Галичину. Набираючи популярності “Земля і Воля” почала витісняти офіційну “Волю” [285, с. 62]. Редактором “Землі і Волі” у Чернівцях був М. Огородник [433, с. 12].

Окрім участі соціал-демократів в організації селянських страйків, першотравневих маніфестацій, вони мали дотичність до “організації походів з

червоним прапором”. 28 грудня 1905 р. в Товмачі відбулося віче в справі виборчої реформи, а далі селяни рушили організованим походом з червоною хоругвою. Організаторами стали Іван Кузьма та Іван Бурий. Вони й протистояли поліцейським, які намагалися зупинити похід [35, арк. 45].

Активізація соціал-демократичного руху в Галичині була викликана подіями російської революції 1905–1907 рр. В Австро-Угорщині і, зокрема, у Галичині, громадсько-політичні рухи були націлені на здобуття прямого виборчого права до Державної ради – австрійського парламенту. Йшлося про те, що галицька суспільність була націлена на подолання старої куріальної системи у виборах до парламенту і введення у державі демократичного загального виборчого права (за куріальною системою вибори здійснювалися по IV куріях, які визначалися їх соціальним статусом та майновим цензом – авт.).

Події російської революції пришвидшили роботу II з'їзду УСДП, який відбувся у Львові 27–28 січня 1906 р. У доповіді М. Ганкевича йшлося про передумови революції у Росії, перспективи цього руху, націленість на знищення самодержавства. У резолюції з'їзду підкреслювалося, що занепад царату дасть волю і простір робочому людові в його боротьбі за кращу будучність дасть поневоленим народам змогу свободного розвитку, змогу здобути волю і політичну незалежність. У резолюції висловлювалася також солідарність з Українською соціал-демократичною робітничою партією (УСДРП), яка діяла на Наддніпрянщині [81].

27–28 січня 1906 р. у Львові відбулася конференція соціал-демократичної партії. На конференцію прибуло 90 делегатів. Окрім представників Галичини, Буковини та Сілезії на ній були делегати з підросійської України, делегат від польської соціал-демократичної партії з Варшави, чеської робітничої партії, єврейської соціалістичної партії в Росії – Бунду. На зібранні головували – Р. Яроевич, Я. Остапчук, І. Возняк [111].

З рефератом про революцію в Росії виступив М. Ганкевич. Він наголосив, що падіння царизму наближує час “визволення працюючих мас з ярма неволі,

визиску і темноти”. На завершення свого виступу М. Ганкевич висловив солідарність з революційними українськими партіями, які працюють за кордоном [111].

Наступним реферат виголосив С. Вітик, зупинившись на боротьбі українських соціал-демократів за загальне виборче право в Австрії. Водночас, виступаючий зазначив, що влада намагається трактувати теперішній український робітничий рух як боротьбу проти поляків та євреїв, що не відповідає дійсності [111].

Гострі дискусії і непорозуміння викликав реферат Т. Меленя “Маніфест до українського робочого люду”. Члени зібрання відкрито висловлювалися, що реферат Т. Меленя не був належним чином підготовлений. Особливу реакцію викликало твердження виступаючого, що “українських робітників немає”, а це значить – їм не треба утворювати власних організацій, є тільки “польські і жидівські робітники” [111].

На конференції виявилися непорозуміння між українськими та єврейськими соціал-демократами. З 1905 р. єврейська соціал-демократична партія Галичини почала працювати як самостійна структура.

У 1907 р. масові виступи за реформу виборчої системи завершилися введенням у Австрії нового виборчого закону. У щотижневих донесеннях намісництву у Львові зазначалося про передвиборчу кампанію політичних партій Галичини та про участь у цьому процесі М. Ганкевича вже у січні 1907 р. (нагляд за М. Ганкевичем у графі “виборча агітація” проводився з січня 1907 р. по травень 1910 р.) [49, арк. 117]. Перші вибори згідно нового закону відбулися у державі в червні 1907 року. Як кандидат до австрійського парламенту М. Ганкевич балотувався по львівському міському виборчому округу. Висував М. Ганкевича Львівський міський комітет Польської соціал-демократичної партії (до 1899 р. – Соціал-демократична партія Галичини і Сілезії (СДПГіС), а з грудня 1899 р. – Польська партія соціал-демократична Галичини і Сілезії (ППСДГіС). Однак керівництво ППСДГіС відкинуло його

кандидатуру, мотивуючи своє рішення тим, що М. Ганкевич – українець, а міські виборчі округи є польськими [416, s. 452].

У 1907 р. постало питання зміцнення кадрового потенціалу УСДП. Газета “Земля і Воля” 10 січня 1907 р. надрукувала статутні вимоги для члена партії, які полягали у наступному: 1) визнає програму партії; 2) дбає про розширення засад партії; 3) допомагає їй по можливості матеріально та морально; 4) належить до фахового товариства відповідно до свого заняття, або до іншої робітничої організації (до товариства просвітнього або політичного) [112]. Ця частина статутних вимог свідчить про те, що соціал-демократи намагалися перейти до фіксованого членства в партії. Далі йшлося: “Хто не може належати до соціал-демократичної партії? Той хто: 1) поповнив якесь нечесне діло; 2) хто є членом іншої партії, як партія соціал-демократична [112].

Наступний розділ зобов’язував членів УСДП читати і вивчати партійну пресу: “Земля і Воля”, “Воля”, “Червоний прапор”, “Боротьба”, брошуру “Боротьба”, “Хто такі соціальні демократи і чого вони хочуть?”, брошуру “Що таке соціалізм?” [112].

Наступний статутний розділ стосувався практичної діяльності УСДП. Тут зазначалося: “Як можна працювати, щоби ширити засади і домагання, котрі висловлює соціальнодемократична програма?: 1) через усну агітацію та як найбільше розширюване парійних видавництв; 2) через участь в товариствах, вічах та зборах; 3) через підпиране (підтримку – С. С.) політичних та заводових організацій, скликане віч та закладане товариств” [112].

Творення нових статутних вимог у 1907 р. свідчило про організаційні зміни в УСДП, про намагання модернізувати партію відповідно до вимог часу.

Окрім партійних структур в УСДП постало завдання під егідою партії засновувати культурно-просвітницькі товариства. У 1907 р. в Тернополі було утворено просвітнє товариство “Воля” [112].

Перші вибори до австрійського парламенту на основі загального виборчого права у 1907 р. визначили подальшу політичну долю багатьох соціал-демократів. Скажімо, А. Чернецький, у ході виборчої кампанії взяв

активну участь в агітації за кандидатів від УСДП, познайомився з провідними діячами партії, які приїжджали на Бережанщину, для агітації і суттєво вплинули на його світогляд.

Найбільше це стосувалося Л. Ганкевича, що був одним із лідерів “молодої” течії всередині партії – опозиції проти надмірної лояльності партійного керівництва щодо польської соціал-демократії. Сам А. Чернецький згадував про тодішні настої “молодих” так: “Та в тому часі в самій нашій УСДП партії йшов протест проти старшої генерації українських соціалістів, які надто були пов’язані з провідниками польських соціалістів та, помимо свого беззастережного українського патріотизму, далі трималися польської соціалістичної партії. Були це М. Ганкевич, С. Вітик, Т. Мелень та старий друкар Іван Возняк. Їхньою політикою були невдоволені молодші кадри партії, які змагали до унезалежнення УСДП від польських соціалістів, щоб вони нам не накидали своєї політичної лінії, а трактували нас як рівних з рівними” [259, с. 325].

У квітні 1907 р. відбулися вибори Львівського місцевого комітету УСДП. Комітет було затверджено в такому складі: Теофіль Мелень – голова, тов. Скульський і Кушнір – заступники голови, тов. Лев Ганкевич – писар, тов. Гарасимець – касієр і тов. Микола Ганкевич, Іван Возняк, Семен Вітик, Шпак, Шотик, Федішин, Олексин, Кримштальський, Старосольський і В. Левинський – члени Виділу [114].

Микола Ганкевич у 1907–1913 рр. опинився у центрі конфлікту, який проходив між керівництвом УСДП і значною частиною молодшого покоління. У центрі розбіжностей було питання взаємин з польською ППСД. М. Ганкевичу закидали тісний організаційний зв’язок з польською соціал-демократичною партією Галичини. Йшлося про те, що М. Ганкевич був редактором польського соціал-демократичного видання “Głos” (офіційного органу ППСД), очолював навіть міський комітет ППСД у Львові.

Випадок М. Ганкевича був непоодиноким: українці С. Вітик, Т. Мелень, керівники структурних підрозділів УСДП також працювали і в організаціях ППСД [1, арк. 9, 10].

Однак, період 1907-1913 рр. позначений зростанням націоналістичних тенденцій не лише у Галичині, але й загалом у Європі, привів і до загострення національних протиріч у середовищі соціалістів. Між тим, націоналістичні прояви у діяльності ППСД вели до посилення в молодших членів УСДП прагнення до усаможієння української соціал-демократії [38, арк. 115]. Ю. Бачинський закликав однопарійців “скинути з себе те знамя рабства супроти польської партії, вести самостійну політику” [1, арк. 14].

12-13 червня 1907 р. у Львові відбувся з'їзд (довірочна конференція членів ширшої ексекютиви) УСДП. Було 34 учасники з'їзду. Прибули також д-р В. Білінський та А. Шмигельський зі Збаража, які офіційно вступили до партії.

Засідання відкрив М. Ганкевич, привітавши новообраних послів до парламенту від соціал-демократичної партії С. Вітика та Я. Остапчука. Обговорювалися організаційні питання формування партії. У своєму виступі член керівництва партії Л. Ганкевич зазначив: “Про політичні організації говорено вже на двох наших з'їздах. Сьогодні заходить потреба перевірити організаційний статут. До тепер були праця партії, працею кількох одиниць. На першому з'їзді реферував справу організації тов. Вітик. В своєму рефераті головну вагу клав на сільські організації. На другому з'їзді тов. Мелень ще більше песимістично відносився до організації міського пролетаріату. Головним чинником в нашій праці після нього мали бути культурно-просвітні організації та мужі довір'я. На довірочній нараді 16. II. 1906 р. говорено тільки про роботу на селах, про міські організації не сказано знову нічого” [118].

В середовищі УСДП зріла ідея за прикладом польських соціал-демократів активно працювати з національним робітництвом, передовсім у Львові, де значним було число українців серед будівельників.

У виступі Л. Ганкевича зазначалося: “Доперва конференція 17 і 18 лютого с. р. говорить про організацію міського українського пролетаріату і виразно зазначає, що чим раз скорший зріст українського міського пролетаріату і чим раз скорший розвій його політичних сил організаційних лежить на шляху загального розвою українського народу, а сего розвою ніяка сила штучно спинити не може” [118].

На з’їзді також було прийнято змінений статут. Він складався із наступних розділів: 1) члени партії; 2) організації місцеві; 3) завдання місцевих партійних комітетів; 4) організації повітові; 5) комітет екзекутивний; 6) конференція партійна; 7) з’їзди [118].

Додатково до VII пункту статуту було внесено доповнення про членські внески: партійний податок для членів УСДП складав 1 к 4 сот. щорічно [118].

Податок розділявся: 2/4 на потреби місцевого комітету, 1/4 повітового, 1/4 – екзекутивного у Львові. Крім того, було запропоновано дві резолюції: 1. Організація жінок та 2. Організація молодих робітників.

У рефераті Т. Меленя вказувалося: “Закладання самостійних організацій фахових необхідне там, де їх ще нема, і як найенергічніша праця наших товаришів в існуючих вже організаціях, щоби здобути в них як найбільше впливу і значіння для нашої першої – отсе наше найблизше завданє на поли праці для фахових організацій робітничих по містах, се план нашої діяльності” [118]. Висновки були сформульовані в резолюціях: 1) закладати самостійні українські фахові організації всюди там в східній части краю, де доси нема ніяких фахових організацій; 2) вести як енергічнішу працю в тих існуючих польських фахових організаціях, в котрих процентово переважають українські робітники, в тому напрямі, аби організації прибрали природний український характер; 3) удержувати контакт і вплив в тих існуючих фахових організаціях, в котрих процентово українські робітники знаходяться в меншості, аби останні відчували й се, що для українського пролетаріату працюють, побіч польських, й українські товариші; 4) там де нема фахових організацій і де їх неможливо

закладати, опирати організацію на місцевих політичних організаціях та мужах довір'я. Ці резолюції обговорили та схвалили М. І Л. Ганкевич, Ю. Бачинський і В. Старосольський [118].

Т. Старосольський та тов. Косевич заявили, що не потрібно розділяти існуючі фахові організації не лише зараз, але й на майбутнє. Д-р Косевич сформулював свою позицію у додатковій резолюції: “існуючих фахових організацій не належить ніколи розділювати”, однак, її було відхилено [118].

На основі реферату В. Старосольського “Робота на селі” було прийнято наступні резолюції: 1) звернути увагу на просвітню діяльність. Використовувати просвітні товариства і організації, а з другого боку, засновувати власні, партійні культурно-політичні організації, при чім головну увагу належить звернути на сільську і міську молодь. Як найдосконалішу форму діяльності конференція вказувала форму просвітніх і самоосвітніх гуртків; 2) з політичного боку звернути увагу на розвиток політичного життя в краю, також в його місцевих проявах і стреміти до його повної демократизації; 3) з економічного аспекту, приступити до фахової та політичної організації сільського пролетаріату на основі тих засад, які приймаємо для промислового пролетаріату, а разом розпочати боротьбу за здобування для сільського пролетаріату усіх прав, за які вже тепер бореться соціальна демократія для промислового пролетаріату; 4) супроти малоземельного селянства, вважаємо обов'язком нашим боронити його від визиску з боку аграрного та міського капіталу в усіх його законних та незаконних проявах. Вважаємо, що передача усієї землі в руки селян є конечною умовою для розв'язання земельного питання, а ліквідація великої посілості мусить стати початковою вимогою нашої аграрної програми. Щодо остаточного вирішення земельного питання, конференція вважає, що для соціальної демократії мусить бути вирішальним інтерес людської праці. Конференція наполягала на необхідності пройти освітні студії із земельного питання усім товаришам, а окремо цю проблему було вирішено розглянути на окремому партійному з'їзді [141].

Рішення викликало обурення як самого М. Ганкевича, так і членів УСДП. Справа набула значного суспільного резонансу. Частина українських соціал-демократів навіть бажала офіційно виставити кандидатуру М.Ганкевича всупереч Г. Діамантові, якого висувала ППСД по цьому ж округу [49, арк. 12, зв. 46]. Проте сам М.Ганкевич відмовився балотуватися всупереч позиції ППСД.

В історичній літературі відмічено, що М.Ганкевич, будучи засновником і лідером УСДП, залишався одночасно активним членом і провідником польської соціал-демократичної партії у Галичині та Львові. Дослідники О.Жерноклеєв та І.Райківський пояснюють це тим, що польський національно-визвольний рух загалом і передусім соціал-демократію як одну з важливих його складових він розглядав як одним з основних союзників у боротьбі проти російського самодержавства, у поваленні якого внаслідок революції вбачав головну передумову національного і соціального визволення і возз'єднання України.

У практичній політиці М. Ганкевич брав участь у проведенні масових робітничих зборів, керівництві страйковим рухом, переважна частина яких була ініційована ППСД. За умов значної полонізації галицького робітництва, значного прошарку польських робітників і ремісників партійна робота проводилася польською мовою. М.Ганкевич здійснював її через існуючі профспілкові організації, культурно-освітні товариства, каси хворих та інші робітничі об'єднання, що мали польський характер і перебували під контролем ППСД [250, с. 154].

В національно-політичному житті Галичини ще на рубежі XIX – XX ст. залишалося старе гасло (висунуте Головною Руською Радою у Львові в 1848 р.) вимога поділу австрійської провінції Галичини на дві окремі автономні частини: західну – польську (з центром у Кракові, або Тарнові) та східну – українську (з центром у Львові). Що ж до українських соціал-демократів, як зрештою і у відношенні до інших національних партій, то цей лозунг в означений час піднімався рідко, або взагалі не був присутнім у політичному житті. Існує твердження, що нібито для уникнення конфлікту з польською

ППСД, українські соціал-демократи цього питання до 1907 р. на перший план не висували. У стосунку до поляків ситуація була такою, що самостійницькі вимоги українських соціалістів “практично не виходили за рамки загальних декларацій, а конкретні питання стратегії і тактики їх втілення практично не розроблялися” [255, с. 30].

“Молоді” діячі УСДП доволі різко відмежовувалися від інших українських партій, оцінюючи їх як “дрібнобуржуазні” і “міщанські”. Зокрема, з “класових” міркувань “молоді” члени УСДП вирішили навіть окремо від інших українських сил відзначати 50-річчя з дня смерті Тараса Шевченка, самостійно проводити заходи пов’язані з цією подією. В той час “старі” були прибічниками участі у спільних загальноукраїнських заходах [242, с. 197].

Орієнтація старшого покоління членів УСДП, а в їх числі М. Ганкевича, та польський національний рух, викликала незадоволення у середовищі соціал-демократів, які влилися у партію в період піднесення руху 1905–1907 рр. Вони вимагали цілковитого звільнення від польських впливів і повного унезалежнення від ППСД. До цього середовища належали В. Левинський, В. Темницький, Л. Ганкевич та ін. 1415 березня 1909 р. у Львові відбувся III з’їзд УСДП, де “молоді” зміцнили свої позиції. Щоби “прив’язати” М. Ганкевича до української соціал-демократичної партії, вони вирішили обрати його головою УСДП. Однак при цьому М. Ганкевич, залишався керівником міського комітету ППСД у Львові, редактором органу польської соціал-демократичної газети “Głos”, віддавав значні сили для розвитку польського соціал-демократичного руху. “Молоді” перечили такій позиції М. Ганкевича, яка, на їх думку, ставила УСДП у підпорядковане становище відносно ППСД [250, с. 149].

Керівництво ППСД відмовилось посилати своїх представників на засідання партійних комітетів УСДП, хоч це була обов’язкова умова в загальному австрійському статуті, для місцевостей зі спільним проживанням робітників кількох національностей. Ігнорувалися й інші заходи УСДП.

Один з керівників УСДП Т. Мелень зазначав, що необхідно вести енергійну працю в тих існуючих фахових організаціях, у котрих високий відсоток українських робітників. Ця праця повинна вестись в тому напрямі, аби організації прибрали природний український характер. Т. Мелень ставив завдання “удержувати контакт і вплив у тих існуючих фахових організаціях, в котрих процентово українські робітники знаходяться в меншості, аби останні відчули й се, що для українського пролетаріату працюють побіч польські й українські товариші” [117].

Своє незадоволення з польського боку висловили і окремі робітники. “Ми польські робітники (Соколик, Львів. – С. С.) хочемо разом працювати з українцями. Не можемо ніяк (погодитись – С. С.) на ділене фахових організацій. Нині хотять ділити фахові організації українці, завтра сепаратисти. З того вийде тільки шкода для існуючих організацій” [119]. І далі: “... ледве 12 % усіх робітників у Галичині є фахово зорганізовані. І ми не можемо ніяк закривати очей, що один із чинників, які стоять на перешкоді до успішного організування українських робітників у фахові організації – се національний момент” [119].

Та не всі українські соціал-демократи стояли на позиціях розділу фахових організацій. Проти виступили В. Старосольський і Косевич. На конференції УСДП у червні 1907 р. Д-ру Косевичу таки вдалося сформулювати свій погляд у додатковій резолюції – “існуючих фахових організацій не належить ніколи розділювати”.

Складним було становище і серед керівництва УСДП. Зокрема, лідер соціал-демократів Микола Ганкевич, водночас залишався головою міського польського партійного комітету у Львові. Майже в аналогічній ситуації знаходився і С. Вітик. Поділ партії на національні організації створював додаткові труднощі при виборній агітації. М. Ганкевич хоч і називав себе у 1908 р. “речником польських робітників”, вибори програв.

Вже на етапі творення окремої від ППСД УСДП окремі галицькі політики звинувачували М. Ганкевича, що під його керівництвом український соціалістичний рух попав у залежність від польського, і що в інтересах українців його від цієї залежності “визволити”, бо “провідники польського соціалізму в Галичині доцільно прямують до того, щоби соціалістичному рухові по галицьких містах надати виключно польського характеру, а український соціалістичний рух випхати з міст на села” [366, с. 24].

Однак орієнтація М. Ганкевича на польський рух не була обумовлена якимось “національним опортунізмом” в чому його звинувачували навіть найближчі соратники по УСДП, а впливала скоріше із бачення перспектив українського національно-визвольного руху.

Орієнтація М. Ганкевича на польський революційний рух була обумовлена його “великим чином”. На думку В. Темницького “... цим великим чином була справа державно-політичного визволення та самостійности України. На перешкоді реалізації цього чину стояла могутня велика царська Росія. Царській Росії, тюрмі народів, заборолові реакції, ворогові всіх новітніх суспільних рухів, твердині абсолютизму й народництва, політичному жандармові Європи – Микола Ганкевич проголосив безпощадну війну в ім’я двох своїх сердечних ідей: соціалізму й державної самостійности України. До цього, покищо ідейного, але в своїй конечній консеквенції і у пригідну пору збройного походу проти Росії М. Ганкевич як політик-стратег мусів шукати союзників. Першим і найближчим союзником для Миколи Ганкевича революціонером був, бо мусів бути, польський революційний рух!” [366, с. 24].

Водночас постає питання: чому саме польський революційний рух, а не, скажімо, революційний рух у тій же Росії. Цитований вже соратник М. Ганкевича В. Темницький дає таку відповідь: “Відповідь проста, що ясно впливає з самого великого політичного плану М. Ганкевича. Йому як соціалістові і революціонерові був російський революційний рух близьким і дорогим; він не тільки ідейно, але й фактично піддержував його. Між іншим

займався нелегальним транспортом через Збруч російської революційної літератури, користуючись тим, що над Збручем мав широкі знайомства, бо перебував там часто на вакаціях. Через руки пок. Миколи Темницького, пароха Шидловець, а близького приятеля М. Ганкевича, йшли великі транспорти цієї літератури за Збруч” [169].

Однак політичним планом М. Ганкевича було не тільки повалення царизму шляхом внутрішньої революції, але й розбиття “єдиної невідомої Росії”, щоби відірвати від неї Україну! Тому, на думку М. Ганкевича російські революціонери не могли бути союзниками на смерть і життя українських революційних соціалістів, зате повинні бути такими союзниками поляки, що змагають до створення самостійної Польщі.

Отже, не з якогось спеціального сентименту, ані тим більше з національного опортунізму став М. Ганкевич гарячим провідником ідеї незалежної Польщі, але власне задля свого сердечного бажання – визволити й державного усамостійнити Україну!” [366, с. 24–25].

Однак у соціалістичних рухах тих самих польських земель, які знаходилися під владою Росії, Австро-Угорщини і Німеччини перспектива соціал-демократичних завдань бачилася по-різному.

Далеко не всі польські соціалістичні групи визнавали ідеї державної незалежності Польщі. Скажімо, польські соціалісти, які діяли на території підросійської Польщі, об’єднані у соціал-демократію Королівства Польського і Литви ставилися до цієї ідеї навіть вороже. Хоча, головним гаслом діяльності партії була Конгресівка (так називали польські терени які за поділами Речі Посполитої в останній третині XVIII ст. відійшли до Росії – С. С.) один з ідейних натхненників партії Роза Люксембург намагалася поширити її вплив і на польський соціалістичний рух у Галичині та Сілезії, тобто в Австро-Угорщині. Прихильники Рози Люксембург в рядах Польської соціал-демократичної партії Галичини та Сілезії енергійно виступили проти соціал-патріотизму в партії.

Микола Ганкевич бачив у Польській соціал-демократичній партії Галичини і Сілезії свого природного союзника і прихильника визволення України. У практичній польській політиці в Галичині і Сілезії змагалися дві соціалістичні теорії: одна – це позиція Рози Люксембург, а інша Гната Дашинського. Останній представляв той політичний імператив, той напрям польського соціалізму, який ув'язувався з боротьбою за незалежну Польщу.

У власній практичній діяльності у Львові М. Ганкевич переконливо пропагував ідею боротьби за незалежність Польщі, працюючи серед польського соціалістичного робітництва. М. Ганкевич із запалом критикував противників цієї ідеї на конгресі польських соціалістів у Кракові в 1904 році. Цій проблемі він присвятив навіть окрему брошуру [113].

У 1909 р. відбулась остаточна конфронтація між УСДП і ППСД. Українця М. Ганкевича на високій партійній посаді було замінено поляком Й. Гудецом. По окремих виборчих округах Східної Галичини на місце українських кандидатів до Галицького сейму і Австрійського парламенту вирішено було рекомендувати кандидатів польської національності.

Хоч, якщо проаналізувати виборчі кампанії у Східній Галичині до 1909 р., то польські кандидати від ППСД отримали свої посольські (депутатські) мандати завдяки підтримці українців. Скажімо, лідер польських соціал-демократів Г. Дашинський не пройшов при виборах на посла у Сілезії, а був підтриманий у Східній Галичині. Погіршення стосунків між українськими і польськими соціал-демократами було зумовлено і певними поступками австрійської влади (влади віденської – С. С.) щодо українців.

Обґрунтування керівництвом УСДП національної програми, однак, не означало, що всі соціал-демократи стояли на національній платформі. В кінці першого десятиліття ХХ ст. в УСДП простежується два напрями: один – націоналістичний (дано за термінологією тогочасної соціал-демократичної преси – авт.), другий – “об’єднавців”, тих, що хотіли з’єднати українські та

польські інтереси в діяльності одних організацій і сором'язливо проходили повз національну ідею.

“Земля і Воля” та інші періодичні видання соціал-демократів у своїх публікаціях головну увагу приділяли соціалістичному рухові, питанням життя українського робітництва, проблемам партійної тактики і організації. Зокрема, у листопаді-грудні 1908 р. в соціалістичній пресі знову обговорювалося питання про українські профспілки [254, с. 55]. Чимало місця займала на її сторінках інформація з парламенту, де обидва послы від УСДП увійшли не до українського, а до загальноавстрійського соціал-демократичного парламентського клубу. Видання УСДП закидали національним фракціям, зокрема й Українському Клубові, що вони наражаються на небезпеку розпуску парламенту через дрібні національні чвари, зокрема за готовність йти на компроміс з урядом.

Дискусію у середовищі галицьких соціал-демократів викликала брошура Ю. Бачинського “Взаємні відносини соціал-демократичних партій, української і польської, в Східній Галичині” (Львів, 1910). Автор звинуватив ППСД у ворожості до українського соціал-демократичного руху, а старих лідерів УСДП М.Ганкевича і С.Вітика у “політичному гермафродитизмі” [29, с. 10, 1519, 29].

Взаємини між українською і польською соціал-демократіями стали предметом обговорення 29 січня 1911 р. на партійній конференції у Львові. Головний доповідач з цього питання В. Левинський цілком підтримав положення брошури Ю. Бачинського [141]. Конференція ухвалила запропоновану “молодими” резолюцію, що характеризувала відносини між УСДП і ППСД як “ненормальні”, закидала останній соціал-патріотизм в ідеології, прагнення монополізувати весь робітничий рух у Галичині та дискримінаційну політику щодо українців у робітничих організаціях. Наголошувалося, що обов’язок кожного члена УСДП – працювати насамперед в своїй партії, що було прямим натяком на одночасну роботу в ППСД “старих” лідерів партії, в тому числі й М. Ганкевича [123]. Така позиція “молодих”

привела до розколу, оскільки відразу після голосування М. Ганкевич і С. Вітик з групою своїх прихильників залишили засідання [285, с. 9394].

Національне питання у середовищі соціал-демократів знову постало на IV з'їзді УСДП, який проходив 34 грудня 1911 р. у Львові. З'їзд проходив після провальної для соціал-демократів парламентської виборчої кампанії 1911 р.

На думку дослідників О.Жерноклеєва та І.Райківського це стало як наслідком внутріпартійних непорозумінь, так і значного загострення відносин УСДП з іншими українськими партіями, яке було зумовлено не в останню чергу більш компромісною, ортодоксально-соціалістичною позицією “молодих” щодо решти українських політичних сил, які трактувалися як “буржуазні”, “націоналістичні” тощо [256, с. 97–98].

До 1907 р. стосунки між польськими і українськими соціал-демократами були нерівноправними. Це проявлялось у засиллі польської мови у профспілках, касах хорих, пресі та виборах до парламенту польських соціал-демократів голосами українського електорату.

Як у 1890-х рр. у радикальній партії, так і на початку XX ст. в УСДП сформувалася опозиція молодих партійців, які хотіли бачити свою партію національною. На партійній конференції 1907 р. “молоді” ставили вимогу організувати самостійні українські профспілки і вести активну роботу в тих “польських” профспілках, де переважали українські робітники, з метою надавати їм українського характеру.

Характеризуючи УСДП у 1909 р. В. Левинський писав, що під прапором самостійного українського робітничого руху в Галичині вже знаходяться 11 місцевих партійних комітетів і 9 місцевих філій культурно-просвітницьких товариств [285, с. 417].

У 1910 р. соціал-демократи наголошували, що українці повинні взяти участь у відзначенні 1 травня як окрема група [99].

Окремі соціал-демократичні діячі в регіонах почали переходити на позиції національних демократів. Скажімо доктор В. Білинський у Збаражі

розпочав у 1911 р. ведення “протисоціалістичної роботи” й “оре новим плугом національнодемократичну ниву” [123].

23 січня 1907 р. у Львівському університеті відбувся виступ українських студентів у справі відстоювання прав української мови у вищій школі. Дійшло до сутичок. Польські політичні сили засудили цей вчинок українців. На жаль, аналогічну позицію зайняли і польські соціал-демократи.

Орган УСДП “Земля і Воля” зазначав: “На жаль, мусимо занотувати сумний факт, що частина сеї преси і частина онаших польських товаришів пішли в той самий танець, та під такт тої самої музики, що і польська буржуазна преса. Маємо на думці “Głos” Як страшно помилялися ми, рекомендуючи його в І ч. нашої газети, як орган, що в головній мірі злагоджуватиме шовіністичні оргії в Галичині”. Становище “Głosi” до бучі показало, що він не тільки не відповів нашим надіям в данім випадку, а так потребує зрозуміння, але прямо виявив себе розсадником коли не шовінізму, то страшенної національної нетерпимости і ворожнечі” [113]. Українці чекали і на рішучу відповідь М. Ганкевича. Однак цього не сталося.

Активізація діяльності УСДП серед міського пролетаріату викликала незадоволення ППСД. Взаємовідносини між обома партіями стали предметом розгляду конференції УСДП 29 січня 1911 р., яка назвала їх ненормальними. Боротьбу за визволення УСДП з-під керівництва ППСД очолювала опозиція, до якої належали Л. Ганкевич, В. Старосольський, П. Буняк, В. Левинський. І. Квасниця та ін. Офіційне ж керівництво УСДП, яке очолювали М. Ганкевич та С. Вітик, намагалося уникати протистояння з ППСД навіть ціною визнання пріоритетності ППСД в робітничому русі.

До питання відносин УСДП з польськими соціал-демократами повернулися на партійній конференції у січні 1911 р., яка проходила у Львові. “Молоді” добивалися ухвалення резолюції, в якій наголошувалося, що взаємини між польською і українською соціал-демократією є ненормальними і стверджувалося: “... причини такого стану впливають не стільки з соціал-

патрітичної ідеології ППСД, з її історичними пересудами, але і з її стремління бути представницею всего робітничого руху по містах Східної Галичини” [328, с. 35]. У цій же резолюції зазначалося, що обов’язком членів УСДП є “в першій мірі віддати свій час і сили українській партії” [328, с. 36].

34 грудня 1911 р. на VI з’їзді УСДП між двома течіями дійшло до розколу, викликаного незгодами в питаннях тактики руху. Опозиція бажала швидкого підпорядкування руху українського робітництва власному керівництву, виведення його з-під впливу польських соціал-демократів. Проте, в умовах галицької дійсності радикально змінювати становище в партійному і робітничому русі було не просто. “Старі” в партії, можливо краще бачили складність і труднощі суспільної праці і з цих позицій утримувалися від різного роду різких поворотів у політичній діяльності.

У практичній політиці позиції обох політичних течій в УСДП – традиційної старшої генерації діячів і “самостійної” молодшого покоління – були в принципі однаковими. Спільність позицій особливо визначилася в 1912 р. у зв’язку із ставленням до майбутньої війни, подих якої відчувався все сильніше. Єдність у поглядах на війну, на можливу позицію партії щодо воюючих сторін на випадок вибуху війни стала тим поштовхом, що вже у 1912 р. привів до ліквідації внутрішньопартійного розколу.

Внутрішньопартійні розбіжності та невдачі на виборах 1911 р. призвели до фактичного розколу партії на її четвертому з’їзді у грудні 1911 р. Група “молодих” розкольників “сецесіоністів” почала випуск свого друкованого органу – газети “Вперед”, перший номер якої вийшов 17 грудня 1911 р. Редакцію очолили “молоді” В. Левинський та П. Буняк. У відозві “сецесіоністів” – “До українських робітників” підкреслювалося, що фракція “прагне сперти свою діяльність, з одного боку, на самостійності українського робітничого руху, на повній його автономії, а з другого, на міжнародній солідарності” [254, с. 66].

Представник “молодих” О. Прилуцький, писав у “Нашому голосі” з приводу розколу в УСДП: “... Пориваючи раз і назавжди з різними ремінесценціями про польське “першенство” і “зверхність”, відкидаючи всякі посягання на свою незалежність та самостійність, УСДП стає тепер правдивою партією українського пролетаріату, виразником і представником цілого українського робітництва” [340, с. 107].

Отже, фактично з кінця 1911 р. УСДП розкололася на дві частини, кожна з яких виступала від імені усієї партії і видавала свій окремий друкований орган – “Земля і Воля” та “Вперед” [254, с. 66].

В основі конфлікту, що роздирав УСДП, лежала колізія між об’єктивно національним, українським характером партії та її намаганням зберігати “класову солідарність” з польською соціал-демократичною партією. Однак прояви націоналізму у діяльності ППСД, члени якої значним чином солідаризувалися з тими національно-державницькими прагненнями поляків, які входили у Східній Галичині у конфлікт з національними інтересами українців, завдали удару по інтернаціональних настроях українських соціал-демократів. Якщо українські соціалісти бачили у майбутньому перспективу незалежної української держави, а польські, мріючи про відродження незалежної Польщі, сприймали східногалицькі землі як одвічно польські, уникнути зіткнення на національному ґрунті було непросто. Щоправда, на практиці конфлікти створювалися злободеннішими питаннями про профспілкові каси та іншими проявами національної зневаги з польського боку [370, с. 37].

З іншого боку, намагання УСДП бути послідовно “пролетарською”, виключно робітничою партією, а цю тезу особливо ревно відстоював М. Ганкевич, привели її до протистояння з іншими українськими партіями Галичини. Саме така партійна позиція знайшла своє відображення у діях УСДП під час виборчих кампаній, в демонстрації власної “соціалістичної” позиції в австрійському парламенті – не входили до Українського клубу в рейхсраті, а також у численних критичних звинуваченнях

несоціалістичних українських політиків у “буржуазності”, захисті ними інтересів української буржуазії [370, с. 38].

У багатьох важливих питаннях суспільно-політичного життя Галичини обидва угруповання УСДП діяли солідарно як одне з одним, так і з іншими українськими партіями, відстоюючи суто національні, загальноукраїнські вимоги.

Українські вимоги нерідко збігалися з вимогами польської “лівиці”. У лютому 1912 р. українські соціал-демократи обидвох напрямів брали участь спільно з ППСД і Є СДП у маніфестації перед будинком Галицького сейму з вимогою скасувати куріальну систему при виборах до сейму. У резолюції конференції УСДП вказувалося, що партія вважає таку реформу “за одиноко відповідаючу інтересам широких робітничих мас, які і української нації” [60].

Ще одним актом спільних дій різних частин УСДП стала спільна заява з УНДП та РУРП, яка закликала до створення у Львові українського університету шляхом поділу існуючого на дві вищі школи – українську і польську [387, с. 2-4].

Натомість упереджено оцінили книжку Ю. Бачинського й курс на “українізацію” УСДП соціал-демократи панівних націй Австро-Угорської імперії – польської і австрійської. Зокрема, друкований орган ППСД “Naprzód” безцеремонно резюмував, що на “з’їзді українському предметом конфлікту став пасквіль Юліяна Бачинського, якій більшість з’їзду засудила” [196, с. 33].

О. Бауер у статті “Інтернаціонал націоналістів”, надрукованій у журналі австрійських соціал-демократів “Der Kampf” за березень 1911 р., охарактеризував книжку Ю. Бачинського як таку, що містить в собі гвалтовні напади не лише проти польських товаришів, але й проти керованої Ганкевичем і Вітиком тої частини української партії, що прагне утримати український пролетаріат в тіснім союзі з польськими робітниками [196, с. 33].

У такому ж дусі О. Бауер написав і статтю “Galizische Partaitage”, опубліковану у січні 1912 р. у цьому ж місячнику. Прикметно, що ту частину

статті, де О. Бауер писав про українську соціал-демократію, дуже швидко передрукували краківський “Naprzód” і львівський “Głos”. У ній, поміж іншим, він із задоволенням констатував, що більшість засудила брошуру Бачинського як шкідливу для партії. По-перше, ця більшість становила два голоси. По-друге, саме прихильники об’єднання українських і польських соціал-демократів (М. Ганкевич, Т. Мелень, С. Вітик) на IV партійному конгресі УСДП з допомогою, як вважав Ю. Бачинський, найманих і підкуплених робітників, незаконно визнаних делегатами, було засуджено “сепаратистів” і його брошуру “Взаїмні відносини соціал-демократичних партій...” [196, с. 34].

На це Ю. Бачинський відповів брошурою “Зразок публіцистичної несовісности: відповідь О. Бауерови” [196, с. 34], у якій знову проявив послідовність і принциповість у відстоюванні і захисті українських національних інтересів в європейському соціал-демократичному русі. Але, якщо у “Взаїмних відносинах соціал-демократичних партій...” він зняв соціал-демократичну маску з польського шовінізму, то в “Зразку публіцистичної несовісности...” вістря критики було спрямоване проти австрійського. Представники й одного, й другого досить часто під час антиукраїнського наступу знаходили порозуміння між собою і заручались обопільною підтримкою [196, с. 34].

Однак і в одному, і в другому таборах УСДП усвідомлювали шкідливість розламу для партії і тому прагнули до відновлення єдності партії, збереження її впливу у суспільстві. Об’єднавчий процес тривав більше як два роки і був узаконений на V Конгресі партії, який відбувся 1–2 березня 1914 р. у Львові.

З проектом нового партійного статуту виступив Ю. Бачинський. Його також було обрано одним із восьми членів Тіснішої Управи УСДП. На наступний партійний конгрес, що відбувся 26 серпня 1917 року у Відні, Ю. Бачинський, який на той час перебував в Австро-Угорській армії, прибути не зміг, а надіслав на його адресу вітального листа [196, с. 34].

У практичних національних вимогах УСДП у більшості випадків виступала спільним фронтом з іншими українськими партіями – УНДП, УРП та Українською християнсько-соціальною партією. В соціальних вимогах соціал-демократи займали ліві позиції і, виходячи з них, прагнули завоювати на свій бік широкі маси трудового народу.

Володимир Левинський гостро розкритикував “старих” лідерів УСДП за надмірну лояльність до ППСД і нехтування національних інтересів українців [256, с. 153]. Голові УСДП М. Ганкевичу він закинув бездіяльність у партії на тлі самовідданої праці в ППСД [106].

З’їзд прийняв критичну резолюцію, яка вбачала причини кризи в СДРПА в “закорінню націоналістичних ідеологій серед соціал-демократичних партій поодиноких народів Австрії” [126], що фактично було відвертою вказівкою, у першу чергу, на ППСД, а також на австрійську соціал-демократію, яка підтримувала поляків.

Від імені “старих” виступав Т. Мелень, вимагаючи усунення з резолюції посилок на рішення січної конференції, що практично означало відмову від них, та вніс додатковий пункт з осудом брошури Ю. Бачинського як шкідливої для партії [126].

Дискусії у партії продовжувалися. В. Левинський у заключному слові вказав на цілковиту відсутність принципових ідеологічних і програмних розбіжностей між фракціями в партії, разом з тим знову в різкій формі закинув М. Ганкевичу активну діяльність у польському робітничому русі й повне занедбання роботи в УСДП [59].

Позиція М. Ганкевича полягала у тому, щоби не допустити розколу в партії. Він запропонував обрати окрему комісію, яка б виробила компромісний варіант. Пропозицію підтримали також представники буковинських соціал-демократів. Однак “молоді” увійти в комісію відмовилися [6]. У підсумку, при голосуванні з незначною перевагою перемогла пропозиція Т. Меленя. Це стало причиною розколу. “Молоді” залишили з’їзд. Невдовзі почали видавати

власний друкований орган “Вперед” [256, с. 154–155]. З’їзд, який продовжував роботу без “молодих” обрав керівний комітет (Екзекутиву – С. С.), а на чолі партії став М. Ганкевич [125]. Він залишився також головним редактором “Землі і Волі”. IV з’їзд УСДП засвідчив про кризу в українському соціал-демократичному русі. Кризові явища вилились у 1912–1913 рр. в тому, що відбувалася стагнація українських робітничих організацій, занепадала партійна преса та ін. видання.

Перед початком Першої світової війни в УСДП вдалося подолати розкол. О. Хімяк стверджує, що одним з наслідків розколу був занепад соціал-демократичної преси. У вересні 1912 р. припинився вихід “Землі і Волі”, а з другої половини 1913 р. газети “Вперед” [386, с. 2728]. Після цього на партійній конференції у листопаді 1913 р. чернівецьку “Борбу” було визнано органом усієї партії [254, с. 68]. У Галичині ж єдиним соціал-демократичним виданням залишалася культурно-просвітня газета “Добра новина” (1913-1914 рр.), яку видавав робітниксоціаліст П. Буняк.

На п’ятому з’їзді УСДП 12 березня 1914 р., що мав об’єднавчий характер, було вирішено видавати новий єдиний центральний орган партії – газету “Праця”. Газета виходила з квітня 1914 р. до її закриття російськими окупаційними властями у вересні 1914 р. [386, с. 2729].

Подолати ситуацію, яка склалася у партії повинен був V з’їзд УСДП, який відбувся у Львові 12 березня 1914 р. і проходив як об’єднавчий. З’їзд обрав нове керівництво (Екзекутиву – С. С.) з представників двох фракцій на чолі з В. Темницьким. М. Ганкевич був залишений у керівному органі партії.

Початок XX ст. був періодом ідейно-політичного та організаційного зміцнення партії. Під впливом австрійської соціал-демократії домінуючими в УСДП стали ідейні концепції соціал-реформізму і парламентаризму. Партія орієнтувалася на мирні поетапні перетворення у суспільстві в напрямі до соціалізму, на легальні форми політичної діяльності. Як і вся соціал-демократія Австрії, УСДП поділяла стратегічні цілі: тактичні методи боротьби за

соціалізм. У березні 1914 р. відбувся конгрес української соціал-демократії, де розрізнена партія знову об'єдналася.

На конгресі М. Ганкевич виступив з рефератом присвяченим міжнародній ситуації. Автор передбачав австро-російську війну. Природньо, що виголошений на соціалістичному конгресі реферат про майбутню війну викликав дискусію з пацифістськими гаслами. Однак, М. Ганкевич навів переконливі аргументи щодо Росії і соціалістичний конгрес ухвалив резолюцію, яка не тільки історично виправдовувала війну проти Росії, але й ознаменувала перспективу повалення царизму як тюрми народів.

УСДП у галицькому політикумі кінця XIX – початку XX ст. виконувала роль радикальної лівої опозиції. Націонал-демократів соціалісти вважали захисниками інтересів лише більш-менш заможних верств українського суспільства. У рамках політичної конкуренції засуджували їх за схильність до компромісів з австрійськими властями. РУРП соціал-демократи критикували за, на їх погляд, непослідовність, балансування між соціалізмом та націоналізмом.

Складними були відносини УСДП із представниками католицько-руського народного союзу – консервативної партії клерикального характеру. Не менш гострими були стосунки і з представниками москвофільського руху. Хибна теорія москвофілів про національну спільність росіян і галицьких русинів робила з них силу, об'єктивно ворожу українському, справді національному рухові.

Діяльність ж москвофілів, у контексті гострого українсько-польського протистояння в Галичині на початку XX ст. була на руку польським політичним силам (окремі польські партії після 1908 р. почали відкрито підтримувати москвофілів в Галичині).

Офіційний орган УСДП газета “Земля і Воля” називала москвофілів “ворогами української справи, ворогами поступу”, “агентами царського уряду”, які “тільки те і роблять, що нападають, кидаються і брешуть на український рух національний та за рублі ширять наймерзенніше цереслав'є” [355, с. 906].

УСДП на початку XX ст. проводила роботу не лише у Львові, але й у провінції. Така діяльність торкалася окремих громадських осередків, профспілкових організацій, молоді.

Газета “Служба дворська” (виходила у Бучачі, 1905 р.) хоча прямо не вказувала на те, що є соціал-демократичним органом, однак у популярній формі розповідала про класи і класову боротьбу, стверджуючи, що у цьому протистоянні не може бути примирення: “Але до чого то балакати про згоду межи такими противниками, як робочий люд, і мухомори та галапагаси”. Що ж до боротьби за парламентську реформу то зазначалося, що “в тій боротьбі мухомори звичайно мають верх, бо хруні їдять ковбаси, а наш народ не вміє їм дати такої закуски, аби більше не їли. Другий вже гостріший рід (гатунок) класової боротьби – то страйк. Він уже звичайно неприємніше кінчиться для галапагасів, ніж вибори. Третій і найгостріший гатунок класової боротьби то революція або бунт. Проти кого революція? Проти всіх, що хочуть аби і далі була стара несправедливість, старий лад. Тепер революція кишить в Росії, де народ домагається від царя волі” [42, арк. 155].

Соціал-демократична партія співпрацювала із профспілковими організаціями, які почали виникати в кінці XIX ст. За статистикою, в усій Галичині у 1910 р. було 4 739 членів профспілок. Про кількість українських робітників у профспілках можна судити з того, що у 1910 р. в Східній Галичині налічувалося 2518 членів профспілок (найбільше в Станіславові – 395, Львові – 254, Стрию – 193, Тернополі – 38, Коломії – 53 і ін.). З цієї кількості робітників-українців серед членів профспілки залізничників було 925, тобто близько 37 % [142]. Однак в інших галузях профспілкові організації не охоплювали значної кількості робітників. У 1910 р. з 4615 робітників тютюнових підприємств в профспілку входило 961 особа, тобто одна п’ята частина. Українських робітників налічувалося 206 (з них 21 % були членами профспілки) [278, с. 113].

Порівняно нечисленні профспілкові організації у Галичині видавали свої друковані органи: “Ognisko” – орган друкарів виходив 3 рази на місяць тиражем 1450 примірників; “Kolejarz” – орган залізничників, виходив два рази на місяць тиражем 5800 примірників; “Robotnik tkacki” та ще сім видань загальним тиражем 20 тис. примірників. Українською мовою виходили додатки до періодичних видань залізничників та працівників тютюнової промисловості.

Журнал “Наш голос” констатував, що нечисленне українське робітництво не отримує належної уваги та підтримки з боку соціал-демократичних організацій. Зазначалося, що “неорганізовані ще робітники-українці, опиняються ще, здається скорше в читальнях “Просвіти”, як подекуди вже є (Винники, Заболотів) а з тим перейдуть поволі проти робітничих та проти соціалістичних організацій” [142].

Галицькі соціал-демократи намагалися співпрацювати із студентськими середовищами. Так, активну громадсько-політичну діяльність М. Ганкевич проводив разом із В. Темницьким. В. Темницький став одним із засновників українського студентського об’єднання та однойменного щомісячного журналу для молоді. Після першого віча всіх українських студентів вищих навчальних закладів Австрії, яке відбулося 13 липня 1899 р. у Львові й започаткувало боротьбу за відкриття українського університету, восени того ж року він разом із О. Грабовським, В. Старосольським, Є. Косевичем, Л. Цегельським, А. Крушельницьким та С. Горуком увійшов до складу редакційного комітету часопису “Молода Україна”, що виходив у Львові у 1900–1903 рр. [375, с. 56].

Погляди його видавців були чітко задекларовані в редакційній передовій статті першого номера: “Стягом, що під ним спішитимемо в бій за наші ідеали, є для нас одне велике слово: УКРАЇНА... Наша національна ідея, се не само питання мови, не само питання етнографічної відрубності, се питання політичної незалежності, питання потреб поневолених верств нашого народу, повної соціальної справедливості... Політична воля, економічна рівність та соціальна справедливість, се прикмети нашої національної ідеї” [136].

Безпосередньо В. Темницькому належало щонайменше сім публікацій першого річника журналу. “Каноном політичної віри” для цього покоління молоді стала “Україна irredenta” Ю. Бачинського [373].

Загалом в ідеології “Молодої України” національно-державницькі постулати й гасла тісно переплітались із соціальними, а її лідери перебували під помітним впливом галицько-української соціал-демократії [251, с. 33].

Під впливом М. Ганкевича молодоукраїнці та В. Темницький організували друге віче всіх українських студентів австрійських вузів, що проходило у Львові 14 липня 1900 р. за участю близько п’ятисот студентів, а також провідних галицько-українських політиків Ю. Романчука, М. Павлика, В. Охримовича та ін. Активною на вічі була роль М. Ганкевича, зокрема коли йшлося про його рішення. Резолюції віча містили вимоги створення української держави в етнографічних кордонах і боротьби за усунення на її території соціальної нерівності та експлуатації, а серед першорядних домагань відкриття українського університету у Львові. У своїй промові В. Темницький виступив як речник українських студентів Львівського університету, вказав на провідну роль репрезентованої ним групи в ініціюванні й організації віча, а також зазначив, що це було зроблено “задля задemonстрування наших національних змагань та ясного заманіфестування ірредентичних ідей українського народу” [137].

Відсутність позитивних зрушень в університетському питанні спонукала молодь 19 листопада 1901 р. скликати у Львові чергове віче у справі заснування українського університету. Після його завершення студенти пройшли вулицями міста, співаючи “Ще не вмерла Україна” і “Не пора”.

За рішенням віча, делегація з чотирьох студентів їздила до Відня, де була прийнята міністром освіти й представила йому вимоги українського студентства [423, с. 65]. Тим часом за організацію масових студентських виступів В. Темницького разом з Є. Косевичем було виключено зі Львівського університету без права поновлення [290, с. 357] і він змушений був продовжувати навчання в університетах Кракова та Відня. (Навчаючись у

Відні, В. Темницький очолював там українське студентське товариство “Січ”, яке свого часу створив Остап Терлецький – С. С.).

Після невдалої спроби виходу українських студентів із Львівського університету (1902 р.) та припинення випуску “Молодої України” переважна більшість колишніх молодих українців влилася до лав УСДП Галичини й Буковини - легальної політичної партії, що була автономною секцією у складі федеративної Соціал-демократичної робітничої партії Австрії й діяла на базі її програми. Так, уже на I з’їзді УСДП 21–22 березня 1903 р. у Львові активну участь у дискусіях узяли В. Старосольський та Т. Мелень [79; 80].

Прихід до партії радикально налаштованих лідерів студентського руху змінив розстановку сил усередині УСДП, призвів до появи її “молодого” крила, що поставило собі за мету звільнити партію з-під впливу польської соціал-демократії, перетворити її на самостійну, впливову політичну силу.

Активізація “молодих” збіглась у часі з радикалізацією суспільних настроїв, піднесенням робітничого руху в період 1905–1907 рр. В. Левинський, Л. Ганкевич, П. Буняк та інші “молоді” виступили за кардинальну зміну тактики, активну роботу з організації українського робітництва, припинення його полонізації під егідою ППСД. В. Темницький у листі до А. Шмигельського (майбутнього соціалістичного посла галицького крайового сейму) від 10 березня 1907 р. інформував його про появу в партії “нового напрям”, квінтесенцією якого є “змагання до самостійності, до окремішності організації, до відлучення від польської партії і до поставлення української соціал-демократичної партії як партії окремої і на ділі, а не лише у словах рівнорядної з нинішніми австрійськими, передусім з польською” [14, арк. 12].

В літературі відомо, що саме В. Темницький, разом із братом Омеляном, а також Мирославом Січинським у 1906 р. розвинули активну соціал-демократичну агітацію в Гусятинському повіті Тернопільщини і в результаті “розворушили сильно сі два округи (судові округи Гусятин і Копичинці. – С. С.) і з’єднали собі такі симпатії та послух серед мужиків, що нам, безуслівно

вірять і за нашим покликом усюди йдуть”, і хоч не встигли створити повітову партійну організацію, “все-таки партію соціал-демократичну... сильно спопуляризували серед населення та розбудили гарячі симпатії до соціалізму” [14, арк. 17].

За порівняно короткий період брати Темницькі та М. Січинський організували й провели на Гусятинщині близько 30 селянських віч, виступили на них 20 [120].

Українська студентська молодь практично кожного року (з початку ХХ ст.) включалась у політичні акції. Найбільш значимі з них – це солідарність з київськими студентами, яких за революційну діяльність було відправлено у солдати; рух за український університет у Львові, боротьба проти тих студентів-українців, які стояли на русофільсько-москвофільських позиціях, а значить заперечували український рух і своїми діями у Відні, Кракові, Празі та інших містах, тобто де навчалися, шкодили українському руху.

Водночас українські студенти у Львові, самі ведучи боротьбу за власний національний університет солідаризувались із національно-пригнобленою молоддю інших держав. (У матеріалах галицької преси було знайдено факти, що українські студенти написали листи в підтримку боротьби студентів міста Гент (Бельгія) в її фламандській частині, які протестували проти ведення навчального процесу французькою мовою, та виборювали право навчатися рідною фламандською мовою) [269, с. 75].

Микола Ганкевич зазначав, що молодіжні організації дуже активно впливали на українських послів у Сеймі та віденському парламенті, активізуючи їх позиції. Водночас, на загальну політичну обстановку в краї впливав студентський рух.

У 1907 р. відбулося декілька судових процесів над українськими студентами. У ході слухання одного з них у вересні цього року один із студентів, якийсь Станіслав Михальський, свідчив: “Студенти влаштували барикаду і він бачив чоловіка в ректорському одязі на барикаді, який розірвав

тогу і однією частиною її вививав немов прапором і кричав: “Нехай живе революція!”

Засудженими у цій справі були українці: Я. Бабій, В. Гладкий, А. Дідуник, І. Цяпка, В. Рахинський, О. Левицький, Л. Ціхоцький. Більшість з них були покарані на один місяць арешту, а д-р В. Бачинський відбув тиждень арешту. Цей вирок викликав протести не лише в Галичині, але й у Відні.

Чергове загострення обстановки навколо Львівського університету було в 1907 р., у зв’язку з прийняттям присяги. Українські лідери протестували проти прийняття студентами-українцями присяги польською мовою.

Ректор Дембінський категорично виступав за “польську присягу”. Окремі студенти українці з теологічного факультету почали приймати присягу “по-польськи”. Однак, коли черга дійшла до студентів правників, то останні відмовилися приймати присягу польською мовою. У результаті, в університеті розгорілась бійка і декілька студентів було важко поранено.

Політична напруга у Львові зросла в час з’їзду української поступової молоді вищих шкіл з Росії й Австрії (Львів, 1114 липня 1909 р.). Учасники з’їзду обговорили: питання про відносини вищої школи до релігії (це питання представив Д. Донцов), висловились також за бойкот польської мови в українських народних школах.

Початок ХХ ст. викликав загальне пожвавлення національного молодіжного руху в Галичині; його виступи були настільки радикальними, що українські соціал-демократи дуже часто мали лише опосередкований вплив на дії молоді. Молодіжний рух привів до утворення українських організацій: “Січ”, численних студентських гуртків і об’єднань, віділень “Сокола-батька” та ін.

Водночас, польські сили мали потужні молодіжні організації які до того ж добре фінансувалися і були чисельними. В краї діяли об’єднання “Дружин Народових”, “Дружин подляських”. (Дуже часто ультра налаштовані молодіжні польські групи збиралися на Личаківському цвинтарі біля пам’ятника Ордену, який став місцем національної клятви, а національна клятва розглядалась як

боротьба з українством – С. С.). Виступи польської молоді дуже часто носили неконтрольований характер (це визнають самі польські автори – С. С.).

Український молодіжний рух став відповіддю на польську агресію. (Це стосується і автентату М. Січинського, студента який позбавив життя цісарського намісника А. Потоцького, вигукуючи при цьому “за нашу кривду”, “За Марка Каганця”).

Члени УСДП змушені були відгукуватися на усі суспільні виклики, в тому числі і завдання українського молодіжного руху в Галичині. Серед пріоритетних напрямів залишалися стипендії з громадських фондів для студентів-українців, протистояння польським силам у їх намаганні утравізувати українські гімназії і, звичайно, боротьба за відкриття українського університету у Львові. На жаль, у цих засадничих питаннях для українців М. Ганкевич не завжди був послідовний. Він не помічав тих політичних змін, які наступили в Галичині. У 1908 р. намісником Галичини став М. Бобжинський, зміст роботи якого визначався політичною платформою “станьчиків”: проведення активної польської політики по відношенню до Габсбурзької імперії, вирішення польського питання в рамках Австро-Угорської держави. Протиріччя між українськими і польськими силами загострювалися – українці прагнули до власної держави, якою в перспективі стала ЗУНР, а поляки у відповідь розв’язали польсько-українську війну 1918–1919 рр.

Отже, сформована в 1890-их рр. українська соціал-демократія Галичини стала важливим чинником суспільно-політичного руху в краї, а М. Ганкевич – лідером та організатором галицького робітництва, інтелігенції, селянства на соціалістичних засадах. З часу утворення УСДП у 1899 р. і до початку Першої світової війни діяч очолював партію, виступав організатором і редактором соціал-демократичних видань “Robitnyk”, “Воля”, “Земля і Воля” та ін. Одночасно він працював у львівській філії “каси хорих”.

Микола Ганкевич став теоретиком української соціал-демократії, відстоюючи положення Віденської програми австрійської соціал-демократії,

спрямовані на реалізацію соціальних та національних перспектив. Однак, у політичних змінах 1909-1911 рр. М. Ганкевич не зміг реально оцінити завдання часу і залишився на консервативних засадах в УСДП.

3.2. Політичний діяч у виборчих процесах Галичини

Важливим етапом в діяльності М. Ганкевича та УСДП стали вибори 1907 і 1911 рр. Однак, вони привели також до кризових явищ в місцевих багатонаціональних осередках, розколу в лавах української соціал-демократії. Такі процеси продовжувалися до початку Першої світової війни [277, с. 10]. Провідну роль у суспільному русі кінця XIX – початку XX ст. в Галичині, як і в інших краях Австро-Угорщини, відігравала боротьба за виборчу реформу [190; 192; 327, 328].

Ліквідація старої куріальної системи, на думку провідних українських суспільно-політичних діячів, мала забезпечити перевагу українського представництва від Східної Галичини в Австрійському парламенті і галицькому сеймі над польським і досягнення політичної мети легітимним конституційним шляхом. Боротьба за виборчу реформу, за переконаннями соціал-демократів, повинна була стати для українців всенародною справою, адже існуюча куріальна виборча система практично позбавляла більшість робітників і селян права брати участь у виборах [98].

Активізація соціал-демократичного руху в Галичині була викликана подіями російської революції 1905–1907 рр. В Австро-Угорщині і Галичині, зокрема, суспільно-політичний рух був націлений на досягнення прямого виборчого права в Державну раду – австрійський парламент. Проблема полягала в тому, що галицька громадськість вимагала ліквідації куріальної виборчої системи в парламент та введення в державі демократичного загального виборчого права (за куріальною системою вибори проводились по 4 куріях, приналежність до яких визначалися соціальним статусом і майновим цензом – С. С.).

Практично кожного разу серед організаторів акцій за реформу виборчого права були соціал-демократи. У 1907 р. масові виступи за реформу виборчої системи закінчились введенням в Австро-Угорщині нового виборчого закону. Уряд змушений був оголосити про намір ввести загальне виборче право. 27 січня 1907

р. опубліковано Закон про запровадження загального виборчого права на виборах до парламенту і скасування куріальної виборчої системи. Перші вибори, згідно нового закону відбулися в червні 1907 р. [267, с. 28].

Звичайно, що надії українських, рівно ж і польських соціал-демократів на можливість досягнення соціальних цілей робітництва завдяки перемозі загального виборчого права були перебільшеними. Мало того, і сам закон виявився непослідовним. Він не поширювався на Крайовий сейм та міські і повітові ради.

Радянські історики визначили новий виборчий закон як перемогу реакції (виборчі права не поширювалися на жінок і військовослужбовців, а вік для виборців встановлювався від 24 років, а для депутатів – 30 років). І все ж, вже в результаті реформи виборчого права розширювалося коло виборців, число місць в парламенті, наданих Галичині, збільшувалося з 78 до 105.

Унаслідок запровадження нового виборчого закону значно пожвавилася політичне життя українців. Закон сильно активізував політичну роботу українських соціал-демократів з масами. Вони організовували народні віча, поширювали періодичні видання, відозви та інші друковані матеріали, вели агітацію за соціал-демократичних кандидатів.

Кандидати на послів соціал-демократи рішуче виступали в захист громадянських прав і свобод, гостро викривали зловживання уряду, велику увагу звертали на податкову політику тощо.

Як кандидат до австрійського парламенту, М. Ганкевич балотувався по львівському міському виборчому окрузі. Його висував Львівський міський комітет ППСД. Однак, керівництво партії відхилило кандидатуру М. Ганкевича, мотивуючи це тим, що він українець, а міські виборчі округи – польські [416, с. 452]. Таке рішення викликало обурення як самого М. Ганкевича, так і членів УСДП. Справа набула значного суспільного резонансу. Частина українських соціал-демократів навіть хотіла офіційно висунути кандидатуру М. Ганкевича проти Г. Діаманда, якого висувала ППСД по цьому

округу. Однак він відмовився балотуватися всупереч позиції ППСД [49, арк. 12].

У результаті виборів 1907 р. соціал-демократи в загально-австрійському масштабі здобули 87 мандатів і посіли друге місце в парламенті. Від УСДП депутатами стали Я. Остапчук і С. Вітик. Після виборів до австрійського парламенту ще гострішим стало питання виборчої реформи до Галицького сейму. В ній були зацікавлені всі соціальні верстви українського населення. Ця обставина надавала боротьбі за реформу сейму загальноукраїнського характеру. Тему виборчої реформи до сейму УСДП перманентно висувала на різних зібраннях, народних вічах, які сама організовувала.

Однак після виборів до австрійського парламенту ще гострішим стало питання виборчої реформи до галицького сейму. Ще у 1906 р., включившись у загальноавстрійський рух за загальне виборче право, яке передбачало ліквідацію куріальної системи у Галичині, УСДП чітко і виразно заявляла про свою опіку над селянськими і робітничими масами. Річ у тому, що ліквідація куріальної системи, де, наприклад, селянство обирало у 4-ій курії (понад 100 тис. селян мали лише одного представника), виразно змінювало політичну палітру, забезпечуючи перспективу робітничим і селянським масам. Новий виборчий закон 1907 р. не приніс змін у систему виборів до Галицького сейму, де залишилася куріальна система. Тому питання боротьби за ліквідацію куріальної системи у виборах до Галицького сейму залишалося актуальним для М. Ганкевича та УСДП аж до початку Першої світової війни.

Те, що С. Вітик і Я. Остапчук стали депутатами австрійського парламенту на певний час посилило позиції партії, зрештою було подолано кризу у її керівництві. За рішенням партконференції соціал-демократів у лютому 1908 р. редакцію “Землі і Волі” було перенесено до Львова. Що ж до видання М. Ганкевича “Воля”, то вирішено його випуски припинити, однак створити спільну редакцію з працівників “Волі” та “Землі і Волі”. Таким чином “Земля і

Воля” стала єдиним центральним партійним органом галицьких соціалістів [254, с. 44].

У цей період соціал-демократи розширили число своїх друкованих органів. У Чернівцях видавалася газета УСДП “Борба” (видавалася з 1908 р., редактор О. Безпалко; тираж складав близько 1000 примірників; газета виходила два рази на місяць); у Тернополі соціал-демократи видавали “Червоний прапор” (видавався з квітня 1906 р., редактор Я. Остапчук), у Дрогобичі “Голос Підкарпаття” (виходив з квітня 1911 р., редактор Р. Скибинський) [429, с. 15].

У 1906 р. з’явився перший партійний календар “Веселка”, в з 1909 р. регулярно виходив соціал-демократичний “Робітничий календар” [247, с. 36].

Якщо М. Ганкевич традиційно здійснював пошук фінансових ресурсів для видання соціал-демократичної преси переважно у Львові, то його однопартійці активніше працювали над розширенням цих джерел.

Для партійних видань УСДП отримувала значну фінансову допомогу від української діаспори США і Канади, а також невелику субсидію від австрійської соціал-демократичної партії. Щоправда, допомогу з Відня місцевим соціал-демократам надавали неохоче. Це видно із листування лідерів УСДП Ю. Бачинського та В. Левинського, де зазначалося, про візит до австрійської столиці одного з товаришів по партії: “У справі видавництва “Землі і Волі” двічі на тиждень не поробив Яросевич у віденській ексекутиві ніяких заходів, не маючи віри в їх успішність, згідно не хотючи наразитися на викинення Адлером за двері” [247, с. 34].

Галицькі видання УСДП підтримували контакти із соціалістами із Наддніпрянщини. Ініціатором цих контактів виступав М. Ганкевич. УСДП підтримувала зв’язок із східногалицькою УСДРП, яка була заборонена у Росії. Зокрема, на прохання ЦК Наддніпрянської партії у 1910 р. у Львові було організовано випуск газети “Робітник”, яка закликала до відновлення в Україні нелегальної соціал-демократичної партії. Протягом 1910–1911 рр. вийшло 12

номерів журналу “Наш голос”. Це був спільний теоретичний орган УСДП і УСДРП [254, с. 55].

Особливе місце в діяльності українських соціал-демократів у Галичині займали вибори до Галицького сейму та австрійського парламенту. Початок ХХ ст. ознаменувався також масовими робітничими і селянськими страйками, першотравневими демонстраціями, міськими і селянськими вічами, які засвідчували, що боротьба “за поступ, щастя й волю” починала переростати у всенародну. Австрійські органи влади і в краї відповідали на народні рухи жорстокими розправами. У результаті “втихомирення” селянських виступів проти виборчих махінацій і шантажу властей у 1897 р. було вбито 8, поранено 50 і заарештовано близько 1000 осіб. 2 червня 1902 р. на площі Стрілецькій у Львові при розгоні мітингу будівельних робітників було вбито 5 осіб і десятки поранено. Жандарми застосовували збройну силу проти селян села Горуцьке, які виступили проти махінацій парламентських виборів у 1907 р. Знову було кілька вбитих [303, с. 87].

Нарешті 19 червня 1911 р. відбувся розстріл виборців у Дрогобичі, в результаті чого було вбито 29 осіб та близько 100 поранених. Такі події у Дрогобичі були обумовлені наявністю значної кількості робітництва Дрогобицько-Бориславського нафтового району. Аналогічні виступи відбувалися тут постійно. 22 квітня 1901 р. дрогобицький староста просив намісництво у Львові забезпечити його посиленою військовою командою на день святкування 1 травня робітниками Борислава, бо інакше він “не може взяти на себе відповідальність за утримання спокою серед такої великої кількості святкуючих робітників і недопущення до тих чи інших непорядків” [86, с. 8992].

25 квітня 1902 р. той же староста повідомляв намісництво про те, що в Бориславі очікується урочистий першотравневий похід 6000 бориславських, мразницьких, східницьких і дрогобицьких робітників. І такий похід відбувся. З Борислава робітники рушили на Дрогобич. Поліція перегородила їм шлях. Тоді

демонстранти боковими дорогами добралися до Дрогобича, а звідти знову о 2 годині дня організованим походом з революційними піснями пішли на Борислав. У демонстрації вилилося відзначення 1 травня у Дрогобичі та Бориславі і в наступні роки. Певний вплив на загальну активність в регіоні мали повідомлення про революції 1900–1907 рр. в Росії.

У цей період в Австро-Угорщині розпочалася боротьба за загальне виборче право. Вона завершилась успішно. Це була видатна політична перемога прогресивних політичних сил Австрії. Українські сили позитивно оцінили введення загального виборчого права.

Газета “Діло” опублікувала “Маніфест до всіх русинів Галицької землі”, в якому майбутні вибори проголошувались історичним моментом, у “якому викується доля руського народу на довгі часи” [303, с. 88].

Орган соціал-демократів газета “Воля” писала, що новий виборчий закон дасть можливість усім трудитись “над свідомим веденням державних справ”, що на основі нового закону народ “зможе виборчими картками нанести болючий удар панування дотеперішніх верховодів”. Однак, виборчий закон 1907 р. сам по собі обмежував представництво українського населення Галичини максимально 28 депутатами та 106 від усієї Галичини, він також не розширював реальних можливостей парламентарного представництва, впливу на стан справ у Галичині. Характерними для галицьких виборів були також махінації та зловживання місцевої влади під час їх проведення. Прийняття виборчого закону 1907 р. мало обмежене значення для Галичини ще й тому, що цей закон зовсім не зачіпав системи куріальних виборів до Галицького крайового сейму та в органи місцевого самоврядування, системи, яка так і не зазнала найменших змін до самого краху Австро-Угорщини.

Робітники Дрогобицько-Бориславського нафтового району, активно підтримували загально-демократичні вимоги ліквідації куріальної системи і запровадження загального, рівного, прямого і таємного права виборів до Галицького сейму й органів місцевого самоврядування.

Велику роль у розгортанні революційної боротьби робітників Дрогобича в 1907/1911 рр. відіграв член ППС-лівиці Ф. Кон. Він часто виступав з промовами серед робітників міста, створював соціал-демократичні гуртки. Діяльність Фелікса Кона сприяла зростанню політичної свідомості і згуртуванню робітництва [303, с. 89].

У середовищі бориславських і дрогобицьких робітників діяли члени УСДП Василь Коцко, Іван Кушнір.

Чималий вплив на робітників Дрогобицького району мали страйки 1908 р., в яких взяли участь робітники фабрики котлів та металісти. 30 жовтня 1910 р. в Дрогобичі відбулося велике робітниче віче за реформу виборів до Галицького крайового сейму. Вибух, до якого дійшло в Дрогобичі під час червневих виборів 1911 р., (других виборів до австрійського парламенту за виборчим законом 1907 р.) був, отже, не випадковий.

У ході виборів у міському виборчому окрузі Дрогобич – Болехів – Сколе – Турка були висунуті кандидатури від чотирьох партій: від так званих польських демократів – Н. Левенштейн (ставленик найбільшого капіталістичного угруповання нафтового району на чолі з Файерштейном і водночас урядовий кандидат), від народових (національних) демократів або “вшехполяків” М. Балицький (ставленик іншої, дещо слабшої групи), а також кандидати від єврейських і українських соціал-демократів. Представники урядових кіл за всяку ціну хотіли обрати послом Н. Левенштейна. Ще задовго до виборів опозиційні партії не без підстав застерігали, що і в ході виборів будуть робитися зловживання з боку урядової партії і що представник демократів буде обраний послом, хоч би дістав і меншу кількість голосів [303, с. 90].

Якщо напередодні вибори в Дрогобичі проходили в двох приміщеннях, то в 1911 р. маса виборців була зведена до одного будинку. Власті керувалися при цьому тим, що в одному будинку, оточеному військом і жандармами, їм легше буде контролювати хід виборів на користь кандидата від демократичної партії.

Значній частині виборців, запідозрених у симпатіях до кандидатів опозиційних партій, не було видано бюлетенів для голосування. Так, у Дрогобичі із 9 тис. виборчих бюлетенів було затримано і не видано 4 тисячі. Усе це збуджувало незадоволення проти урядового кандидата та його агітаторів.

Голосування розпочалося 19 червня о 5 годині ранку. Вже до початку виборів і прибуття виборчої комісії біля приміщення зібралося багато робітників, міщан, молоді. Вони вимагали допустити їх до участі у виборах, видати виборчі бюлетені. У відповідь повітовий комісар наказав арештувати ініціаторів виступу. Це посилювало хвилювання серед натовпу.

До 10 години ранку на Стрийській вулиці зібралися декілька тисяч виборців. Проте голосували лише виборці урядового кандидата, які мали спеціальні виборчі картки. Жандарми та військові пропускали їх без черги [303, с. 90].

Численна юрба виборців з протестом стала пробиватися у напрямку агітаційного бюро намісницького кандидата. Повітовий комісар наказав гусарам “розсіяти натовп”. Вершники галопом кинулися у тисячну юрбу, покалічили сотні людей. Загін солдатів почав багнетами відтісняти натовп у напрямку до ринку. Обороняючись від солдатів, виборці стали кидати в них каміння, бити вікна в агітаційному бюро урядового кандидата. Народний гнів був спрямований проти агітаторів урядового кандидата, міської адміністрації. Близько 2 години дня виборці знову заповнили вулицю Стрийську. Без будь-яких попереджень пролунав перший постріл, потім інші... Солдати і жандарми відкрили вогонь по виборцях. Через кілька хвилин вулиця вкрилася тілами вбитих і поранених. Дрогобичанин Дмитро Татарський вийшов з натовпу і почав закликати солдатів припинити стрільбу. У відповідь був пробитий жандармським багнетом.

Підсумком кривавої розправи австрійської влади над робітниками у Дрогобичі було: 29 осіб – убито відразу, ще 2 померли від ран, близько 100 поранених. Загинули робітники Микола Кушнір, Василь Кравців, Владислав

Ветчинський, Станіслав Урбанович, Янкель Кох та ін. У наступні дні проходили похоронні процесії, проте, виголошення промов місцеві власті суворо заборонили [303, с. 91].

До Дрогобича з Перемишля було переведено батальйон піхоти і військові підрозділи з Борислава, Тустанович і Мединич. Таким чином, у місті було зосереджено 10 рот піхоти, три ескадрони кавалерії і загін кулеметників. Командував цими силами генерал Штрасер, який прибув з Перемишля. Усього в Дрогобичі було зосереджено понад 2 тис. солдатів. Припинилася робота на підприємствах, було закрито магазини, заборонено вхід на ринок, зупинено навчання.

У відповідь на розстріл виборців, у Дрогобичі пройшли виступи в повіті. На придушення виступу в селах Михайловичі і Почаєвичі була відправлена рота війська. Арештовано і приведено в дрогобицьку тюрму 12 організаторів селянських виступів. Коли в місті поширилась чутка, що селяни, озброєні косами і буками, мають намір іти на Дрогобич, деяка частина буржуазії покинула місто.

Бургомістр Ярош організував розклеювання у Дрогобичі плакатів заспокійливого змісту. На вулицях почали ходити патрулі, а на всіх дорогах, які вели в місто, були виставлені посилені патрулі [303, с. 9091].

Для розгляду дрогобицьких подій прибув представник намісника Зимний. Під тиском опозиційних партій він погодився на створення у місті “Громадського комітету порятунку”, який повинен був допомогти пораненим виборцям і сім'ям жертв розстрілу.

Звістка про дрогобицьку криваву трагедію швидко облетіла всю Австро-Угорщину. “Криваві вибори” в Дрогобичі викликали масові демонстрації протесту передової громадськості, які відбулися у Львові та Відні. 4 липня 1911 р. у Львові пройшла демонстрація трудящих на вулиці 3 травня (нині вул. Січових Стрільців) перед квартирою намісницького кандидата Натана Левенштейна. Для розправи над демонстрантами була викликана поліція. Декілька учасників арештовано [303, с. 91]. Українські соціал-демократи використовували Дрогобицькі події в агітаційній пропаганді.

У 1911 р. від усіх країв Австрії було обрано 88 соціал-демократів до парламенту. Крижаві події в Дрогобичі, які становили частину цілої серії насильств, що чинилися в Галичині, були причиною збільшення авторитету соціал-демократичних сил. З усіх українських політичних партій Галичини УСДП переживала найбільші складнощі у своєму внутріпартійному розвитку.

УСДП на початку ХХ ст. стала повноцінною політичною партією, яка брала участь у русі за зміну системи виборів до австрійського парламенту та галицького сейму, проводила селянські віча та вела агітацію серед робітництва напередодні виборів. Члени УСДП С. Вітик та Я. Остапчук були вибрані до Державної Ради у Відні на основі нового виборчого закону 1907 року. М. Ганкевичу в силу політичних та національних причин не вдалося здобути посольський мандат до австрійського парламенту.

На виборах до австрійського парламенту 1911 р. деякі кандидати УСДП протистояли кандидатам УНДП та РУРП. Єдиний обраний від соціал-демократів посол С. Вітик увійшов не до Українського клубу, а до німецької соціал-демократичної фракції. “Земля і Воля” писала з цього приводу, що “соціал-демократичний посол не сміє вступати до Українського клубу разом з панами та попами” [75].

Отже, діяльність М. Ганкевича, як і усієї УСДП Галичини на початку ХХ ст. була спрямована на досягнення переваг українського представництва у Галицькому Сеймі та Віденському парламенті конституційним шляхом. Важливим здобутком галицької, як і усієї австрійської суспільності, стало досягнення у 1907 р. прямого виборчого права у Державну раду – австрійський парламент. Разом з тим, УСДП Галичини продовжувала боротьбу за відміну куріальної виборчої системи по виборах до Галицького Сейму. Рух за новий виборчий закон до Галицького Сейму продовжувався до початку Першої світової війни, однак реформа так і не була здійснена.

3.3. Політична активність М. Ганкевича в роки Першої світової війни та періоду ЗУНР

У суспільно-політичному житті Галичини передвоєнний час визначався ставленням політичних партій до військового конфлікту, який назрівав. На V з'їзді УСДП також постало питання ставлення соціал-демократів до воєнного конфлікту.

Микола Ганкевич у доповіді “Міжнародне становище і український народ” зазначив, що метою українських соціал-демократів є “демократична республіка українська”, утворення якої можливе лише внаслідок поразки російського самодержавства у майбутній війні. Загострення міжнародної напруги між Австрією та Росією влітку 1909 р. було викликано проведенням маневрів австрійських військ у Галичині [121].

Відповідно на цю подію відреагувало російське міністерство закордонних справ на чолі з Ізвольським та австрійське під керівництвом Еренталя [121]. “Враховуючи, що союзники Росії через антагонізм до Німеччини підтримують російські загарбницькі прагнення і не зацікавлені у відродженні східноєвропейських народів, він наголосив, що поразка центральних держав означала б тільки подальше зміцнення реакційної Російської імперії, тому у випадку війни українці повинні однозначно стати на боці її противників” [71].

Після тривалої дискусії з'їзд переважною більшістю голосів ухвалив внесену М. Ганкевичем резолюцію, в якій зазначалося, що УСДП разом з усім інтернаціоналом поборює імперіалістичну політику великих держав “в інтересі цивілізації і поступу, в інтересі мирного суспільного розвою цивілізованого світу, в ім'я волі і самостійності кожного народу, що є основою міжнародного братерства народів та услів'ям конечним побіди соціалізму”. Українські соціал-демократи є противниками династичної, великодержавної, імперіалістичної політики австрійської, але їхнім “найбільшим ворогом є царат”, тому “передовсім проти Російської імперії звернутися мусить на случай воєнного конфлікту ціла енергія українського соціалістичного пролетаріату, так як нашою

найближчою ціллю мусять бути розбиття царської імперії – бо тільки з руїною сеї імперії впаде остання твердиня всесвітньої реакції, наблизиться день політичної самостійності України, надійде день тріумфу соціалізму у всіх краях цивілізованого світу” [156].

До початку Першої світової війни лозунгами соціал-демократів у першотравневих походах були: 8-годинний робочий день, реформи виборчої системи до Сейму, питання братерства народів. Активність соціал-демократів виразно зосереджувалася у Дрогобицько-Бориславському нафтовому районі. 1 травня 1914 р. у Дрогобичі і Бориславі виступали послы Державної Ради – С. Морачевський та С. Вітик [3, арк. 42].

Перша Балканська війна, що почалася восени 1912 р. створила реальну загрозу виникнення збройного конфлікту між Австрією і Росією, оскільки імперські інтереси держав найбільш гостро стикалися на Балканах. Не менш гостро стояло і питання Галичини та проблема русофільського руху. В цих умовах українські партії Галичини, зокрема й соціал-демократична, постали перед необхідністю визначити свої позиції на випадок австро-російського конфлікту.

Микола Ганкевич, як і більшість українських соціал-демократів, вважав Росію “державою насильств над народами”. Щодо можливої війни УСДП зайняла фактично проавстрійську позицію, по-перше, із страху перед російським імперіалізмом, по-друге, сподіваючись, що поразка Росії викличе там революційні зміни, які приведуть до розвалу могутньої імперії. У спільній відозві УСДП (“автономістів”) та УСДРП до Базельського надзвичайного конгресу II Інтернаціоналу, після засудження війни загалом, зазначалося, що “в разі збройного конфлікту між Австрією та Росією нашим першим завданням буде боротися проти нашого одвічного ворога – російського царату” [85].

Позиція соціал-демократів – “централістів” виявилася ще більш проавстрійською. Послідовно проти війни, без будь-яких наголосів на необхідності передовсім поразки Росії, виступили українські соціал-демократи

Буковини. Зокрема, чернівецька “Борба”. У зверненні “До українського робучого люду Галичини і Буковини” підкреслювала, що пропаганда війни як засобу добитися незалежності України – “авантюристичний шлях”, що може привести не до національного звільнення українців, а до посилення європейської реакції [283, с. 45]. Це, однак, була позиція меншості УСДП.

Переважна більшість керівництва партії, серед і М. Ганкевич, проголосували за підготовлений спеціальною міжпартійною нарадою галицьких українців від 7 грудня 1912 р. комунікат, в якому декларувалося, що “... з огляду на добро і будучи української нації по обох боках кордону на випадок війни між Австрією та Росією, все українське громадянство однозгідно і рішуче стане на боці Австрії і проти Російської імперії як найбільшого ворога України” [430].

З вибухом Балканської війни у 1912 р. в Галичині все більше почали говорити про європейський воєнний конфлікт, який в першу чергу може вилитися у протистояння Росії та Австро-Угорщини. Російська тема стала актуальною в усіх виступах Миколи Ганкевича, які він проводив на численних зборах і вічах у Львові та провінції.

У 1912 р. українські політичні партії Галичини створили міжпартійний комітет, який доручив М. Ганкевичу відредагувати відповідно до передвоєнного часу декларацію від українського громадянства. У декларації вказувалося, що царська Росія є найбільшим ворогом українського народу, що передумовою свободи українського народу є поразка Росії у майбутній війні. М. Ганкевич закликав українське громадянство Галичини сконсолідуватися, оскільки надходить такий історичний момент, коли Україна може здобути свою незалежність [367, с. 2728].

Головний аргумент соціалістів на захист збереження Австро-Угорщини полягав у переконанні, що остання може бути для українців захистом від імперських зазіхань Росії та Німеччини. Водночас, українські галицькі соціал-демократи заявляли, що цілісність Австрії не є для них незаперечною цінністю:

“... Вільна українська держава людова (народна – С. С.), самостійна незалежна республіка українська – се домагання наше”, писала “Воля” у грудні 1901 р. [368, с. 23].

У липні 1914 р. вибухнула Перша світова війна. М. Ганкевич був глибоко переконаний, що настає історична можливість визволення України, а значить необхідно мобілізувати українську суспільність до активної боротьби з царатом. Ставши заступником голови Головної Української Ради, М. Ганкевич редагує перший маніфест цієї Ради до українського народу, в якому зазначається: “Гряде время, якого давно не було. Зближається давно вижидана хвиля, що долю українського народу віддає в руки самому народові. Тепер або ніколи виборемо свободу. Або станемо господарями своєї землі, або полишимося надалі в чужім ярмі!” [366, с. 28].

З початком Першої світової війни М. Ганкевич як представник УСДП разом з керівниками Української національно-демократичної та радикальної партій увійшов до складу Головної Української Ради (ГУР), утвореної у Львові 12 серпня 1914 року. Протягом 1914-1915 рр. М. Ганкевич займав посаду заступника голови Головної Української Ради. Очолив ГУР К. Левицький, заступниками було обрано М. Павлика і М. Ганкевича, секретарем – С. Барана. Всього до складу організації входило 15 осіб [215, с. 71]. 3 серпня в українській пресі з'явилася перша відозва ГУР з підписом К. Левицького, його заступників і секретаря. У ній зазначалося: “... представники українського народу в Галичині, всіх політичних напрямків, зібрались в ГУР, що має бути виразом одної думки й одної волі до діла, що жде його в теперішній хвилі. Український Народе! ГУР кличе Тебе до діла, що ним ти здобудеш нові права, утвориш новий період в історії, займеш місце в ряді країн Європи. До здійснення ідеалу, що в теперішню хвилю об'єднує ціле українське громадянство. Нехай на руїнах царської імперії зійде сонце Вільної України” [232, с. 14].

У своєму маніфесті від 3 серпня 1914 р. ГУР закликали український народ “стати однодушно проти царської імперії, при тій державі, в якій українське

національне життя знайшло свободу розвитку”, відзначала, що “чим більше буде поразення Росії, тим швидше виб’є година визволення України” [67, с. 2113]. Маніфест був укладений заступником голови ГУР М. Ганкевичем [293, с. 122].

4 серпня 1914 р. в Академічному залі у Львові відбулися збори наддніпрянських політемігрантів, колишніх членів Революційної Української Партії (РУП), а потім Української націонал-демократичної робітничої партії (УСДРП), за участю Д. Донцова, В. Дорошенка, А. Жука, на яких було вирішено заснувати Союз Визволення України (СВУ). З 4 до 27 серпня 1914 р., тобто до часу евакуації СВУ зі Львова, відбулося 8 засідань цієї організації, на яких було прийнято відозви до українського народу в Росії, болгарів, румунів, шведів і турків, а також проекти звернень до російського населення. Спочатку в СВУ було лише 6 наддніпрянців, але з переїздом до Відня до нього приєдналися як політемігранти з підросійської України, так і галицькі політики. Серед них і М. Ганкевич [338, с. 77].

Національна програма українських політиків була визначена до початку Першої світової війни. Зокрема, у 1914 р. було завершено формування та надано статутні права “Крайовому Січовому Союзу” одній з легальних форм творення української селянської парамілітарної структури [166].

Програма українських лівих сил (представлена радикалами і соціал-демократами) у передвоєнний період була наступною: 1) виступали за те, щоби український народ в Росії відділився від російської держави і спільно з українським народом, який проживав в Австрії створили свою самостійну державу; 2) або українські землі в Росії, приєднались би до Австрії, до українських земель в Австрії; 3) або хоча частину українських земель в Росії приєднати до Австрії і Галичини, і утворити велику українську провінцію (цей проект розглядався як найбільш реальний у випадку перемоги Австрії над Росією; 4) у випадку нападу Росії на Австрію не дати їй можливостей захопити Галичину і Буковину [60, с. 146–147].

Українські політичні сили у Відні в 1915 р. виступили за об'єднання українських земель в Росії, Галичини і Буковини і створення на цих теренах автономного краю зі своїм Сеймом у складі Австрії [387, с. 811]. Були й інші думки. Скажімо, Л. Цегельський вважав, що у випадку повного розгрому Росії можливим би стало утворення самостійної української держави [387, с. 11].

У серпні 1914 р. М. Ганкевич починає працювати із членами Союзу Визволення України у Львові. Згодом сприяв СВУ у його діяльності серед військовополонених в Австрії.

Дослідники О. Жерноклеєв і І. Райківський зазначають, що війна яскраво виявила примат національного над соціально-класовим як в ідеології УСДП загалом, та і у свідомості самого М. Ганкевича. В одній із статей до “Вістника Союзу визволення України” політик зазначив, що коли йдеться про війну, для поневолених націй “критерієм, що рішає в такому випадку про становище соціалістів, є домагання волі і самостійності для кожного народу” [250, с. 46]. У своїй праці “Соціалістичний інтернаціонал і війна» він наголошував: “Розвалення... Російської імперії, воля, самостійність і незалежність народів європейського сходу – се програмовий постулат, який мусить поставити кождий демократ і кождий соціаліст” [229, с. 26].

Як заступник Голови Української Ради М. Ганкевич брав участь у творенні Українських Січових Стрільців та Бойової управи. Діяч склав прокламації та листівки-звернення, виголошував промови до стрілецьких добровольців. У закликах М. Ганкевич зазначалося: “Народе! До зброї! Зі зброєю в руці зміримося з віковичним нашим ворогом – царизмом!” [267, с. 28–29].

До кінця серпня 1914 р. М. Ганкевич залишався у Львові, однак з наближенням до міста російських військ змушений був виїхати до Нового Сонча, а з початком зими перебратися до Відня [144].

У Відні назрівало питання реорганізації Головної Української Ради. Після довгих міжпартійних переговорів про зміцнення ГУР парламентаристами, стався конфлікт між Народним Комітетом і Українським парламентарним

клубом. 16 лютого 1915 р. на засіданні ГУР реорганізаційна комісія внесла пропозицію, не залишаючи плану розширення Ради на загальноукраїнську, тимчасово зміцнити існуючу Раду, делегувавши до її складу 5 представників від національно-демократичного і 2 від радикального парламентських клубів. Потреба такого зміцнення виводилася з обставин: у Раді замало парламентарів і, як наслідок того, немає відповідного контакту між нею і парламентськими клубами [338, с. 162].

Представники правого крила націонал-демократії не прийняли такого проекту, зазначивши, що представників до ГУР має визначати партійне керівництво, тобто Народний комітет, а не парламентський клуб.

У відповідь на ухвалу Ради і становище клубу, Народний Комітет вирішив відкликати своїх партійних представників з її складу. Голова ГУР К. Левицький на засіданні 12 лютого 1915 р. призупинив її діяльність до погодження конфлікту між Народним Комітетом і Українським парламентським клубом. Він вийшов із засідання, а вслід за ним – І. Кивелюк, В. Панейко, С. Баран. Керівництво засіданням обійняв заступник голови – М. Ганкевич. На цьому засіданні ГУР М. Ганкевича і В. Темницького обрали представниками Ради для полагодження конфлікту [338, с. 162].

У цій ситуації знову повстало питання про створення загальноукраїнської репрезентації. Уповноважені ГУР М. Ганкевич та В. Темницький виступили за створення представництва Соборної України і вимагали переговорів між представниками всіх тих партій, які б мали увійти до нової загальної ради. В результаті переговорів, які розпочалися 11 березня 1915 року під керівництвом К. Левицького, за участю буковинців О. Поповича та І. Сеника, радикалів Л. Бачинського та І. Макуха, соціал-демократів М. Ганкевича та В. Темницького, буковинці згодилися на рівноправну участь у новій Раді представників Сходу, а ліве крило галицької націонал-демократії не мало нічого проти буковинських послів [338, с. 163].

5 квітня 1915 р. відбулися перші установчі збори Загальної Української Ради, що мала репрезентувати український народ на час війни і визначати головні напрями української політики.

Перебуваючи у Відні М. Ганкевич взяв участь у роботі українських політичних сил, які створили у травні 1915 р. єдину загальноукраїнську організацію – Загальну Українську Раду (ЗУР). М. Ганкевич відігравав вагомий роль, як віце-президент ЗУР у Відні упродовж 1915-1918 рр., особливо у консолідації українських сил. Він написав проект статуту ЗУР [292, с. 122].

У Відні СВУ започаткував свої періодичні видання. Головним його пресовим органом став “Вістник Союзу Визволення України”, який виходив з жовтня 1914 р. до листопада 1918 р. Це був регулярний, часто ілюстрований щотижневик. Редагування й коректуру здійснювали В. Дорошенко й М. Возняк, а з 1918 р. А. Жук. У редакції “Вістника” співпрацювали близько 60 осіб. Серед них і М. Ганкевич. “Вістник” мав великий вплив на формування національної свідомості військовополонених, галичан. Окремі його номери поширювалися у Наддніпрянщині [338, с. 78].

Серед відомих партійно-політичних діячів, які приїжджали до Галичини на початку ХХ ст., був М. Галаган, колишній член РУП, активний діяч Української соціал-демократичної спілки (спілки) – політичної партії, що входила на правах автономії до складу російських соціал-демократів (РСДРП). Приїхавши нелегально в справах Спілки восени 1907 р. до Львова, він зустрічався з М. Ганкевичем і місцевими соціал-демократами, що однак, поставилися до нього “дуже неприхильно” [355, с. 799].

Саме на сторінках “Вістника” М. Ганкевич опублікував свої праці “Болгарська преса й українські справи” [50], “Російська небезпека для Європи” [55], “Поляки й українці” [54].

У донесенні російської поліції йшлося про недопущення проникнення із-за кордону видань СВУ. Це стосувалося, насамперед, часопису “Вістник Союзу

Визволення України”, газети “Робітничий прапор”, що їх видавав М. Ганкевич у Софії [338, с. 231].

Українські політики в еміграції по різному ставилися до СВУ. Скажімо, В. Левинський засуджував Союз за його залежність від австрійського і німецького урядів, а з іншого – розумів значення і віддавав належне діяльності Союзу у розв’язанні української справи. У листі до М. Ганкевича у березні 1915 р. він писав: “Не подумайте, що роблю це в якій-небудь залежності від Союзу. Рішуче ні. Не маю з ним нічого спільного і від нього абсолютно не залежу” [338, с. 176].

Втрата надії на міжнародну підтримку у здобутті Україною державної незалежності ще раз переконала українські політичні організації у важливості згуртування власних сил. Тим більше, що на цьому етапі Першої світової війни зростали тенденції до розвалу Російської та Австро-Угорської імперій.

Ще 15 вересня 1916 р. ЗУР опублікувала відозву “До всіх культурних народів світу”, в якій зазначалося, що “всі українці, без огляду на становищі своєї окремішності від сусідніх народів і змагають до визволення, опираючи ці свої змагання на внутрішній потребі національного розвитку і незабутній традиції своєї національної боротьби”. І далі зазначалося: “Хочемо бути самостійними господарями своєї землі в сім’ї вільних і рівних народів мати повну спромогу розвивати свої духовні сили й матеріальні багатства свого краю для себе та для людства” [75].

ЗУР підтримувала концепцію американського президента В. Вільсона, висловлену на засіданні сенату 22 січня 1917 р. у т. зв. “14 пунктах” щодо міжвоєнної перебудови Європи. В її основі було право кожної нації на створення незалежної національної держави, тобто принцип самовизначення націй. Хоч України не згадувалося серед проєктованих держав Європи, але сама концепція В. Вільсона відповідала українським інтересам.

Для допомоги полоненим-наддніпрянцям 23 лютого 1916 р. було утворено Львівський комітет СВУ, до складу якого, окрім М. Ганкевича,

увійшли В. Бачинський, С. Баран, В. Будзиновський, С. Витвицький, А. Гап'як, І. Крип'якевич. Президія комітету звернулася до громадян із закликом складати пожертвування для борців грішми, книжками та ін. [85].

Головою обрано В. Бачинського, секретарем – А. Гап'яка. М. Ганкевич також увійшов до його складу. У березні 1916 р. до Комітету також увійшли представники “Академічної Громади” [338, с. 230]. Навесні 1916 р. на території Галичини знаходилося 8 таборів полонених. Завдання Комітету полягало в тому, щоби відвідувати робітничі відділи у таборах, виявляти найбільш свідомих українців та організовувати гуртки під назвами “Визволення України” або “Українська Громада”.

Війна перервала нормальне громадсько-політичне життя на території Галичини, яка стала ареною бойових дій. Лише з середини липня 1917 р., після повернення краю під владу Австро-Угорщини починає відновлюватися громадське життя і створилися умови для діяльності УСДП.

У березні 1918 р. у Перемишлі почав виходити орган українських соціал-демократів “Українська робітнича газета”, а з 23 червня, після відродження ряду місцевих партійних організацій, у Львові відбулася конференція УСДП. Вона обрала тимчасове керівництво партії в складі 10 осіб (М. Ганкевич, А. Чернецький, М. Парфенович, О. Устинович і ін.). Очолив комітет Й. Крупа [172177].

В останній період Першої світової війни М. Ганкевич перебував у Галичині, де займався практичними справами УСДП. Отже, в період війни діяч представляв український галицький соціал-демократичний політикум у виборних органах Головної Українській Раді (Львів) та Загальній Українській Раді (Відень). М. Ганкевич належав до того кола галицьких діячів, які підтримували в роки війни активні контакти з українськими політиками Наддніпрянщини та вірив у те, що повоєнні зміни можуть привести до українського національно-державного будівництва.

У жовтні 1918 р. в умовах завершення Першої світової війни у Львові була створена Українська національна рада. Вона стала політичним представництвом українського народу в Австро-Угорщині. До УНРади входили депутати австрійського парламенту, Галицького і Буковинського крайових сеймів, а також по три представники від політичних партій Галичини і Буковини та молоді [283, с. 31].

19 жовтня 1918 р. на першому засіданні УНР було обрано президента і створено три делегації: репрезентативну і виконавчу на чолі з Є. Петрушевичем у Відні, буковинську під керівництвом О. Поповича у Чернівцях та галицьку – у Львові. Незважаючи на важливе завдання – готувати українські сили для переобрання влади у Галичині, – львівська делегація фактично започаткувала роботу щойно 27 жовтня і обрала головою К. Левицького й ухвалила 1 листопада скликати нараду повітових організаторів.

Навіть у той напружений і відповідальний період УНР далі дотримувалася концепції мирного переходу влади до її рук згідно з цісарським маніфестом від 16 жовтня, який обіцяв перетворити Австрію на федеративну державу [283, с. 31–32].

Микола Ганкевич увійшов до УНРади на правах представника від УСДП. 19 жовтня 1918 р. з'їзд УНРади прийняв рішення про створення західноукраїнської держави під егідою Австро-Угорщини.

Політик не підтримав це рішення і закликав від імені УСДП до негайної злуки “усіх українських земель – між іншим українських земель Австро-Угорської держави – в одну державу... ціллю наших національних змагань – з'єдинена, вольна, самостійна українська республіка”. У своєму виступі він вимагав обрання на демократичних засадах Українського національного сейму, проведення аграрної реформи, запровадження 8-годинного робочого дня, робітничого законодавства тощо. Було заявлено про необхідність забезпечення вільного розвитку культури національних меншин в Україні. М. Ганкевич вимагав допущення української делегації на післявоєнну мирну конференцію, що дало б змогу

українському народові “в згоді з демократією народів цілого світа поладнати міжнародні взаємини на основах волі, рівності і братерства” [23].

Виступ М. Ганкевича викликав замішання серед присутніх. Йшлося про те, що соціал-демократи вимагали обговорення виступу діяча і викладених у ньому положень. Натомість головуєчий на зборах Є. Петрушевич цього не дозволив. Дії головуєчого спричинили демарш соціал-демократів, які на певний час навіть вийшли з УНРади [296; 393, с. 86].

Дослідники О. Жерноклеєв та О. Райківський вважають, що М. Ганкевич намагався відвернути назріваючий на уламках Австро-Угорщини польсько-український конфлікт. 31 жовтня 1918 р. він написав листа польському соціалісту І. Дашинському, в якому закликав, поки ще не пізно, до порозуміння між народами. Очевидно, УСДП мала надії на підтримку польських соціалістів у справедливому розв’язанні українського питання.

Лист М. Ганкевича, який він відправив І. Дашинському, було розглянуто на засіданні екзекутиви Польської соціал-демократичної партії (ППСД) 12 листопада 1917 р. у Кракові, в час, коли вже у Львові точилися бої [250, с. 158]. Було вирішено для переговорів до Львова делегувати А. Гауснера [416, с. 622–623]. Однак Листопадова 1918 р. національно-демократична революція в Галичині, проголошення Західно-Української Народної Республіки і початок польсько-української війни перекреслили ці наміри.

Польсько-український збройний конфлікт з усім трагізмом продемонстрував ілюзорність тези про інтернаціональну солідарність робітничого класу в боротьбі за соціалістичні ідеали. УСДП, як і ППСД, чітко виявила свій національний патріотизм, примат національного над соціальним та інтернаціональним [250, с. 158].

Водночас М. Ганкевич увійшов в українську історію як палкий прихильник польсько-українського порозуміння у боротьбі за національну свободу і соціальну справедливість. В силу обставин які склалися, М. Ганкевич

не брав участі у розбудові української державності в Галичині. А з 22 листопада залишився у Львові окупованому поляками.

Ситуація в УСДП виявилася досить дивною: одна частина партійців діяла на території ЗУНР із тимчасовою столицею у Станіславові, інша – знаходилася під польською окупацією, переважно у Львові Лев Ганкевич (однофамілець М. Ганкевича) стверджував, що УСДП, “хоч розбита була тодішніми стратегічними лініями на два табори, які не могли бути в злуці, все ж таки проявляла помітну діяльність і брала живу участь в будівництві нашої державності... докладаючи всіх зусиль, щоби на Україні був заведений справжній демократичний мир і порядок” [94, с. 31].

Разом з М. Ганкевичем в окупованому поляками Львові опинилися лідери УСДП Л. Ганкевич, А. Чернецький, П. Буняк, І. Квасниця та ін. [361, с. 90].

Не виявляючи антипольської позиції, М. Ганкевич уважно стежив за розбудовою Української держави на Наддніпрянщині. Соціал-демократи “раділи кожною вісткою з вільного краю, як ... угрунтовується наша З’єдинена Народна Республіка та сумували... коли почули про якісь там невдачі...” [86].

Хоча М. Ганкевич не брав участі у будівництві ЗУНР, натомість прийняв від польської влади мандат тимчасової міської ради Львова. Його риторика у виступах цього періоду зводилася до репрезентанта “українського соціалізму”. Виступаючи 25 листопада 1918 р. на засіданні тимчасової Ради Львова, М. Ганкевич заявив: “на руїнах царату... виросла вольна Україна, виросла Українська самостійна республіка! І ніяка сила в світі не зажене України в могилу!”. Він був прихильником польсько-української угоди на основі права народів на самовизначення та реалізації соціалістичної ідеї: “Могучий нині шал націоналізму, говорив М. Ганкевич – та я вірю... що остаточно побідить наш червоний прапор” [83].

Керівництво УСДП намагалося відновити свою роботу в умовах польської влади і польсько-української війни 1918–1919 рр. Фактично вони визнавали, що соціал-демократичний рух підупав в умовах Першої світової

війни 1914-1918 рр. 1 грудня 1918 р. у Львові на професійних зборах українських залізничників М. Ганкевич висунув нові завдання організації українського робітництва і заснування Української робітничої ради. Він зазначив, що багатолітня війна “до тла знищила край і його господарку, а продовжування її грозить краєви, а передовсім городови Львову прямо погибеллю”. На його думку, необхідно було “покінчити братовбійчу війну і направити злидні та загоїти рани, які війна завдала людству” [94, с. 29].

Ухвалена резолюція відстоювала “право українського народу до самостійного державного життя на українській землі. Збори вважають, що не війна, а взаємні переговори репрезентантів українського й польського народу, зглядно всесвітній мировий конгрес, має рішати про межі обох держав” [94, с. 29]. Збори обрали сім залізничників до Української робітничої ради, що була створена з метою захисту інтересів українського робітництва. Однак, за словами Л. Ганкевича, “воєнні умови не дозволили на дальший розвиток організаційного життя” [94, с. 30].

В умовах польської окупації галицькі соціал-демократи при підтримці УСДРП Наддніпрянщини організували видавництво української преси – щоденної газети УСДП “Вперед” і тижневика для робітниць “Наша мета” у Львові. У цих виданнях публікувався М. Ганкевич.

Дослідники О. Жерноклеєв і І. Райківський стверджують, що усупереч опору урядових чинників УСДП виступала захисником всього українського населення під польською владою [250, с. 160]. “Вперед” стоїть незламно на становищі української державности визнавав урядовий орган західної області УНР “Республіка. І ціла українська громада без різниці партій і переконань радо й енергійно піддержує газету” [352, с. 71]. І хоча цитовані дослідники зазначають про внесок М. Ганкевича у боротьбу галицьких українців за національні і соціальні права та проти польської окупації, питання відносно “внеску” залишається відкритим.

Події 1918–1919 рр. – загострення міжетнічних стосунків у Галичині, польсько-українська війна 1918-1919 рр. практично поставили українських і польських соціал-демократів по різні сторони збройного конфлікту. Пріоритет національної ідеї над соціальною був основою для співпраці УСДП з іншими українськими партіями, що дало змогу здійснити “Листопадовий зрив” 1918 р. і приступити до будівництва західноукраїнської держави.

У січні 1919 р. ЗУНР проголосила злуку з УНР. Водночас, польські соціалісти підтримали політику анексії східногалицьких територій Польською державою. представники УСДП (А. Чернецький, М. Парфенович) увійшли до складу першого уряду ЗУНР, тоді як діячі Польської соціалістичної партії (ППС) очолили перші уряди відродженої Польщі. Члени ППС складали більшість у урядах І. Дашинського та Є. Морачевського спільно з діячами Польської трудової партії “Визволення” [352, с. 71].

У газеті “Вперед” так було оцінено дії українських і польських соціалістів: “Не справдилися слова сього найбільшого поета революційної Польщі й України тов. Миколи Ганкевича. Не станув польський революційний пролетаріат в однім ряді з українським товаришем – розійшлися їх шляхи...” [159]. За словами Лева Ганкевича, УСДП ще в кінці жовтня 1918 р. розірвала стосунки з ППС – “не висилала нікого і не посидала ніяких привітів до польських соціалістів” [143].

Тепер про позицію М. Ганкевича у польсько-українському питанні. Передовсім він залишався послідовним прихильником мирного узгодження польсько-українського конфлікту. Його теза – це заклик до взаємодії українських і польських соціал-демократів у боротьбі за соціалістичну перебудову суспільства. У січні 1919 р. М. Ганкевич висловився за відновлення єдиного соціалістичного Інтернаціоналу. На його думку, необхідна єдність усіх соціалістичних партій, щоб “народи цілого цивілізованого світа” зрозуміли “спасенність соціалістичних кличів для цілої людськості”. Найбільшу

небезпеку для єдності робітничого руху вбачав у більшовицькій диктатурі у Росії [85].

У газеті “Воля” М. Ганкевич писав: “Всесвітня війна відкрила... нерозум... капіталістичного ладу. Весь світ відчуває конечність основної зміни суспільного ладу... приватна власність ... мусить бути безповоротно знесена. ... Соціалізація, усупільнення... засобів суспільної господарки стає нині неминучою конечністю” [52].

Ще один сюжет діяльності М. Ганкевича після захоплення Львова 21 листопада 1918 р. польськими силами пов’язаний з його перебуванням у місті, як єдиного “репрезентанта українського пролетаріату” у складі міської ради Львова [87, с. 4]. 17 лютого 1919 р. на засіданні міської ради Львова він від імені соціалістів наголосив, що “репрезентантів соціалістичного пролетаріату мусіли тут впровадити під напором всесвітнього перевороту” [88, с. 1]. Вже перебуваючи у складі міської ради М. Ганкевич виступав за її перевибори, які слід провести на демократичних засадах [88, с. 1]. Така його позиція як представника “українських соціалістів” в умовах польсько-української війни була невиразною і незрозумілою.

Згодом стало зрозуміло, що М. Ганкевичу не місце у польській міській раді. Тому він, на основі рішення керівництва УСДП вийшов з міської ради Львова, характеризуючи її як “пережитий, перестарілий давний міський режим, як пережите панування дотеперішньої львівської олігархії” [88, с. 2].

У підсумку галицька соціал-демократія вз’яла активну участь в Українській революції 1917–1920 рр. Після Акта злуки ЗУНР і УНР у січні 1919 р. партія стала в опозицію до урядових чинників західної області УНР, виступила за створення єдиного соціалістичного уряду в Україні.

Представники УСДП були запрошені на VI конгрес УСДРП 10–12 січня 1919 р. у Києві, де було ухвалено “Резолюцію про об’єднання українських соціал-демократичних партій Українських Народних Республік Східної і

Західної”. На перешкоді дійсному об’єднанню двох “гілок” української соціал-демократії стали несприятливі зовнішньополітичні обставини.

Підтримавши курс С. Петлюри на польсько-українське зближення, УСДП різко засудила Варшавський договір з квітня 1920 р. між УНР і Польщею. Соціал-демократи вийшли з Української національної ради у Львові (30 березня 1920 р.) та з уряду УНР (4 квітня 1920 р.) [353, с. 51]. Отже, УСДП у 1920 р. остаточно зневірилася в політиці еміграційних урядів УНР і ЗУНР.

В період ЗУНРу М. Ганкевич виступив з утопічною програмою польсько-українського “поєднання” і вважав, що незважаючи на непримиренні позиції обох народів, завдяки консолідації сил української та польської соціал-демократії, можлива співпраця та об’єднання зусиль за соціальне визволення трудового українського народу. За такі твердження, окремі сучасники називали його “політичним мрійником”.

Таким чином, навіть в період польсько-української війни 1918–1919 рр., М. Ганкевич залишався послідовним прихильником мирного узгодження польсько-українського конфлікту; захищав тезу про взаємодію українських і польських соціал-демократів у боротьбі за соціалістичну перебудову суспільства.

3. 4. Діяльність М. Ганкевича на початковому етапі відродженої Другої Речі Посполитої

Внаслідок збройних інтервенцій, післявоєнних договорів Версальської системи, а також Ризького миру, Східна Галичина увійшла до складу відновленої Польської держави – Другої Речі Посполитої. Безперечно, Польщу, з її західною моделлю демократії, не можна прирівнювати з режимом, який було встановлено в УСРР. Відповідні умови для спокійного співжиття обох народів (польського та українського) були затверджені міжнародними угодами, які підтвердили право Східної Галичини на автономію. З цим рішенням погодилася й Польща, яка взяла на себе відповідні зобов'язання перед Антантою. Певні надії покладалися на демократичну польську конституцію 1921 р., яка гарантувала українцям право на користування рідною мовою в публічному житті й навчанні. Від панівної верхівки Другої Речі Посполитої українці очікували ліберальної лінії щодо вирішення національного питання. Однак, у державній політиці домінував інший підхід, яскравими представниками якого були члени Націонал-демократичної партії, що вимагали безоглядної і швидкої полонізації українців, білорусів та інших народів, які опинилися у Польській державі [283, с. 69].

Основним змістом суспільно-політичного життя галицьких українців у 1919-1923 рр. була боротьба проти польського окупаційного режиму, за відновлення української державності. Крайові політичні структури в особі Міжпартійної ради, політичних партій та організацій зосередили основну увагу на організації боротьби проти окупаційної влади, створення умов усамостійненого національного існування.

Українці Галичини тривалий час взагалі не визнавали польську владу, вважали її окупаційною, бойкотували парламентські вибори. Проте, після остаточного приєднання Східної Галичини до Польщі доводилося змінювати тактику і стратегію.

Діяльність українських соціал-демократів у Другій Речі Посполитій слід розглядати у контексті як польського лівого руху, так і національних вимог українців. Що ж до польського ліворадикального руху, то на початковому етапі відродженої Польщі у 1918–1921 рр. він прагнув здійснити революційні перетворення в Польщі, перебуваючи під впливом радянської Росії та структур Комінтерну. Його діяльність характеризувалася активною ідеологічною агітацією та постійним намаганням загострити ситуацію у польському суспільстві. Для існування відновленої Другої Речі Посполитої вони становили внутрішню небезпеку, що посилювалася військовим конфліктом з більшовицькою Росією.

У ліворадикальному русі була відсутня домінантна польська національна складова. Пропагуючи альтернативну концепцію суспільного устрою, без створення самостійної Польської держави, провідники комуністичної ідеології отримали статус антидержавних у зорієнтованому на незалежність польському суспільстві. Саме ця позиція стала основою державної політики Польщі, що передбачала боротьбу усіма можливими засобами із носіями ворожої і деструктивної ідеології [323, с. 9].

Що ж до українського ліворадикального руху у Західній Україні, то він також мав чітко виражений антидержавний характер щодо Другої Речі Посполитої. Водночас, ліворадикальний український рух базувався не лише на традиційних соціально-економічних умовах населення краю, а й був обумовлений політичними обставинами – українці розглядали наявність Польщі у Західній Україні як окупацію краю.

Як зазначає дослідник В. Місько, ліворадикали позиціонували себе як політичну силу, здатну об'єднати український народ в єдину державу. Власне ця теза якнайвагомніше спричинилася до визначення основ державної політики Польщі стосовно ліворадикального руху Західної України. Існування Галицької соціалістичної радянської республіки та активність комуністичної ідеології у

підпіллі, її проникнення в усі сфери суспільно-політичного життя Західної України тільки посилювало репресивну реакцію польської влади [323, с. 9].

Відомими є факти, що більшовицький уряд фінансово підтримував комуністичні осередки в Західній Україні. Ця “підтримка” поступала або безпосередньо через партійні структури чи за посередництвом міжнародних структур Комінтерну. Усе це створювало радянофільську базу у Галичині та Волині.

На жаль, явне переоцінення подій в радянській Україні, що було цілком можливе з висоти емігрантського життя, з урахуванням політики НЕПу та українізації, призвело до переїзду вченого наприкінці 1920-х рр. до Харкова – тодішньої столиці УСРР і стало фатальним у подальшій долі М. Лозинського. Перебуваючи в полоні радянофільства, М. Лозинський повірив у те, що “більшовики змінилися”, що на Україні настав час, коли можна співпрацювати з владою і працювати для української науки і культури. Разом з групою галицьких інтелігентів, що перебували в еміграції у Чехословаччині, він переїхав у 1927 р. в Україну, залишивши кафедру міжнародного права Українського Вільного Університету в Празі, якою керував з 1921 р. [368, с. 168].

Окрім фінансових інвестицій комуністичним структурам, на Західну Україну засилалися з УСРР диверсійні загони. Найбільше таких груп було направлено на Волинь. Водночас у листопаді 1922 р. з боку радянської України у Галичину проникло 8 кінних загонів, кожен з яких налічував від 30 до 50 осіб.

Безумовно, що таке втручання радянської держави у внутрішні справи Польщі, просування комуністичної ідеології, що носила антипольський характер, зумовлювала адекватну відповідь з боку державних структур Другої Речі Посполитої.

У міжвоєнний період як один із лідерів УСДП М. Ганкевич брав участь у партійно-політичному житті Галичини. В умовах бездержавного існування українців і тотального зміцнення польського елементу україно-польські стосунки в Галичині набули крайнього гостроти. Зовнішньополітичним

чинником, що також впливав на суспільно-політичне життя в краю, стала “українізація” в радянській Україні 1920-х рр., що була привабливим контрастом до нищення українства в Польщі. Уважно слідкуючи за подіями в радянській Україні у 20-ті рр. (період НЕПу, українізації) інший український громадський діяч і вчений М. Лозинський навіть розрізняв “українізацію механічну” як просто перехід чиновників на українську мову і “органічну” – як перехід до виконання державної влади українського “елементу”, зазначивши при цьому, що головною є “органічна українізація”, але не варто принижувати і ролі “механічної” [369, с. 25].

Ситуація кардинально змінилася у 1930-х рр., коли сталінський погром українства в УСРР (УРСР) на тлі поглиблення кризи парламентської демократії у Західній Європі сприяв перегрупуванню польських сил галицьких українців.

Провідні політичні партії в Галичині, серед яких і УСДП, виступали за відродження незалежної Української держави, водночас, висловлювали надію на добру волю поляків, з котрими можна мирно співіснувати за умови культурно-національної автономії українців.

У 1920 р. активізується робота УСДП у Львові. Зокрема, 23–26 лютого 1920 р. М. Ганкевич, О. Безпалко, В. Старосольський, Л. Ганкевич та І. Квасниця взяли участь у конференції УСДП, яка відбулася у Варшаві. Конференція ухвалила резолюцію з вимогою негайного визнання “суверенности українського народу” з боку радянської Росії та “тіснішого об’єднання соціалістичних партій” різних народів, що проживали в межах колишньої Російської імперії [300, с. 197].

На відміну від УНДО і УСРП, УСДП мала значно менший вплив на суспільно-політичні процеси, які відбувалися у східних воєводствах Польської держави. Перешкоджав ідеологічний догматизм, в силу якого, партія не могла співпрацювати з українськими національно-державницькими партіями [359, с. 128].

34 липня 1920 р. відбулася чергова конференція УСДП у Львові. У доповіді М. Ганкевича йшлося про ставлення партії до II і III Інтернаціоналів. Він виділив дві небезпеки у міжнародному робітничому русі: “З однієї сторони, примітивний революціонізм, а з другої – зневіра в теорію, опортунізм. Як ніколи вага хвилини вимагає нав’язати нитки міжнародного братерства”. М. Ганкевич різко засудив діяльність III Інтернаціоналу, назвавши її “сектантською”. “Ілюзією новочасного пролетарського руху” М. Ганкевич назвав думку, нібито “пролетаріат за одним махом може завести свій лад. Смішним є вірити в повний успіх революції там, де ... капіталізм, цей передвісник перемоги соціалізму, ще не укріпився”. Було зазначено, що світова війна спричинилася “до пробудження революційного духа серед широких мас?...” [131, с. 1]. Це був останній виступ М. Ганкевича на конференціях УСДП.

Питання відносин у Галичині між польськими та українськими соціал-демократами залишалося складним для М. Ганкевича. Багато його сучасників не розуміли позиції М. Ганкевича в національному питанні, його орієнтації на польський соціалістичний рух.

Водночас, М. Ганкевич ніби роздвоювався між польською та українською національною ідеями. Будучи прихильником ідеї незалежності Польщі, він працював в інтересах демократії, свободи та вільного розвитку народів. Польську національно-державну перспективу бачив в її етнографічних межах. З іншого боку, – з українських етнографічних територій він бажав побудувати самостійну українську республіку.

Сучасник М. Ганкевича В. Темницький зазначав з цього приводу: “Оце його бажання було таке сильне та живе, що ціле своє життя присвятив пропаганді цієї ідеї, а в кожному історичному моменті, який реалізацію цієї ідеї міг був зробити актуальною, активно брався за мобілізацію всіх сил і чинників, які могли цій реалізації стати у пригоді” [366, с. 26].

В історичній літературі існує усталена думка, що початок 1920-х рр. виявився етапом ідейної та організаційної кризи для УСДП. На липневій конференції у Львові делегати ухвалили резолюцію, що “II Інтернаціонал перестав існувати”. УСДП закликала до “збудування Інтернаціоналу, в якому з’єднався б революційний пролетаріат цілого світа”. Однак 17 делегатів проти 21, за даними Компартії Східної Галичини, проголосували за альтернативну резолюцію про вступ УСДП до III, Комуністичного Інтернаціоналу. Очевидно, це були представники партійних низів, бо 12 членів Головної управи УСДП, серед них і М. Ганкевич, виступили проти цієї пропозиції [1, арк. 22].

Отже, партійні “верх” влітку 1920 р. не мали політичної стратегії, а “низи” були дезорієнтованими, під впливом ліворадикальних ідей [250, с. 163].

Водночас на початку 1920-х рр. в УСДП посилювались ліворадикальні тенденції. Це було викликано декількома причинами. З одного боку, в Галичині та на Західній Україні (Східна Галичина і Західна Волинь) встановилася польська влада, а з другого боку – існувала українська держава (хоча б ілюзорна) в особі Української Соціалістичної Радянської Республіки, в якій проводилася політика українізації. Зрозуміло, що цей другий чинник вів до пробудження у Галичині радянофільських настроїв, до зміни політичних орієнтацій в тому числі й серед представників УСДП. Так сталося, що відомі в минулому керівники УСДП з різних причин опинилися поза партійною організацією (В. Темницький, В. Старосольський, О. Безпалко, С. Вітик та ін.). 29 грудня 1921 р. управа УСДП ухвалила рішення виключити Миколу Ганкевича з партії. Утім, через перехід на комуністичну платформу 1923-го р. ця політична сила фактично поставила себе поза законом і припинила діяльність.

З Головної управи УСДП були у травні 1922 р. виключені Л. Ганкевич, П. Буняк, І. Квасниця. V з’їзд 18 березня 1923 р. відкрито проголосив перехід УСДП на комуністичні позиції. Врешті це привело до того, що у січні 1924 р. польська влада заборонила партію.

Позиція М. Ганкевича стосовно подій, які відбувалися на радянській Україні і у ставлені до більшовицького руху, була відмінною від значної групи членів УСДП. Передовсім він критично ставився до радянської влади в Україні. Дослідники О. Жерноклеєв та І. Райківський вказують, що у виписках М. Ганкевича з газет про політику більшовиків в Україні в квітні 1922 р. зазначалося: “Чтобы спасти советы, Москва жертвует коммунизмом. Жертвует с своей точки зрения лишь на время, лишь трагически, – но факт остается фактом... Самый интернационализм советской власти является национальным по духу...” [15, арк. 3–4]. Водночас М. Ганкевич продовжував вірити у польсько-українське порозуміння і його перспективи. Він говорив, що “вільна і самостійна Україна і вільна, самостійна Польща мусять в тісній злуці ставити чоло спільному ворогові – російському імперіалізму...” [135, с. 2].

На початку 1920-х рр. М. Ганкевич став відповідальним редактором газети УСДРП “Соціалістична думка”, що виходила у Львові з липня 1921 р. На сторінках видання він пропагував ідею тісної співпраці соціалістичних партій Польщі та Галичини. Як прихильник польсько-українського порозуміння політик заявляв, що “вільна, самостійна Українська республіка зможе в порозумінню з Польською республікою справедливо на основі етнографічного принципу вирішити справу границь між обома республіками, справу Східної Галичини, Холмщини і Волині” [56, с. 6].

Аналогічної позиції дотримувалися й інші дописувачі газети. У своїх публікаціях, представники УСДРП заявляли, що “найближчою політичною метою українського пролетаріату являється не завоювання революційної диктатури... а перемога народоправства, демократії над диктатурою тої чи іншої меншости” [168, с. 3].

У рамках Польської держави вирішення українського питання М. Ганкевич вбачав через надання українцям національно-територіальної автономії. Він писав: ... “в Галичині територіальна автономія – се пункт вихідний” [10, арк. 16]. На його думку, розроблений ППС проект

територіальної автономії Східної Галичини у складі Польщі мав забезпечити розв'язку “польсько-української справи на одиноко національній мирній дорозі” [93].

ППС та Польська народна партія “Визволення” (ПНП-В) – пропонували концепцію державної асиміляції, спрямовану на забезпечення українській меншині повного рівноправ'я та свободи національного, економічного й культурного розвитку з метою прив'язання її до платформи Польської державності. Ця програма передбачала отримання санкції Антанти на володіння Східною Галичиною за допомогою добровільної згоди українського населення [68, с. 87].

Так, об'єднання Східної Галичини з Польською державою передбачалось здійснити не шляхом примусу, а шляхом добровільного співробітництва. Запорукою успіху такого курсу національної політики вважалися федеративний устрій держави та територіальна автономія для регіонів з українською більшістю [68, с. 106].

У процесі прийняття закону про автономію Східної Галичини відбулось поступове відштовхування конструктивних положень проекту територіальної автономії, який запропонував М. Недзялковський (лідер ПНП-В), а українофільсько налаштовані політики ППС практично були усунені від безпосередньої розробки законопроекту.

Не випадково, лояльна позиція польських соціал-демократів щодо особливого національно-територіального статусу Східної Галичини, імпонувала М. Ганкевичу. ППС та інші ліводемократичні партії виступали за “федеративний союз з Українською Народною Республікою та ведення політики державної асиміляції щодо української меншини з метою... спрямування українського національно-визвольного руху в антиросійське русло” [305, с. 122]. М. Ганкевич аналогічно з польськими соціал-демократами насторожено та упереджено ставився до більшовицького режиму в УСРР, та

побоювався поширення негативних тенденцій та комуністичних ідей у Східній Галичині.

На відміну від інших керівників УСДП М. Ганкевич найбільше співробітничав з польськими соціалістами, навіть у переломні і складні для польсько-українських взаємин періоди. У липні 1921 р. М. Ганкевич як гість виступав на XVIII конгресі ППС у Лодзі (Участь у форумі ППС М. Ганкевич брав без відома УСДП) [252, с. 2]. Під час зустрічі з діячами ППС М. Недзялковським і К. Пужаком у листопаді 1921 р. М. Ганкевич заявив, що пепеєсівська програма автономії прийнятна лише за умов, коли “автономна територія обнимати буде всі повіти Східної Галичини з населенням в більшості українським” [253, с. 1].

Подібну позицію щодо співпраці УСДП та польських соціал-демократів відстоював і В. Темницький, співзасновник та ідейний діяч партії. У друкованому органі Польської партії соціалістичної газеті “Robitnyk” у травні 1930 р. з’явилося обширне інтерв’ю з В. Темницьким під назвою “Перший посол української соціал-демократії в сеймі Речі Посполитої”. “Українські націоналісти стоять на позиції, що всі події в Польщі, якщо йдеться про боротьбу за демократичний устрій держави, їх, стоячи на принциповому становищі, не цікавлять, стверджував В. Темницький. Ми також прагнемо до незалежності України. Однак, усе що діється в Польщі, обходить нас не лише тому, що в ній живемо, але також тому, що боротьба за демократію в Польщі є важливою для нас також, з точки зору міжнаціональної”. На його думку, яку поділяв М. Ганкевич, в Речі Посполитій “українські робітники тільки у випадку збереження демократичного устрою здобудуть собі певні політичні й громадянські права”. В. Темницький прямо заявив, що стосунки між УСДП і ППС “стають щоразу ближчими” і що “ППС – єдина сила, котра чесно бореться за демократію в Польщі. Тому в цій боротьбі мусимо йти разом, пліч-о-пліч” [414, s. 3].

Дослідники О. Жерноклеєв й І. Райківський посилаються на спогади соціал-демократи А.Чернецького, в яких міститься цікавий аналіз постаті М. Ганкевича. “Польсько-українська війна, якої він ніколи не сподівався, так на нього вплинула, що він цілковито розгубився і до ніякої політичної роботи не був здібний, писав А.Чернецький. М. Ганкевич був безсумнівним українським патріотом, мазепинцем, як він сам себе не раз називав, ненавидів російський імперіалізм, домагався рівного права на державне існування України як соборної самостійної демократичної республіки. Він вірив, що поляки у власному інтересі підтримають українців і що з ними по-сусідському розмежуються”. “Але так не сталося, продовжував А. Чернецький. Від вибуху польсько-української війни М. Ганкевич уже не брав участі в українському політичному житті, натомість схилявся на бік політики Польщі” [259, с. 68].

У той час, коли М. Ганкевич і надалі вважав, що Польща зможе розв’язати українське питання, інші члени керівництва УСДП зневірилися у політиці польського уряду щодо українців, почали еволюціонувати в бік визнання “диктатури пролетаріату” і радянської влади в Україні. Центральний орган УСДП газета “Вперед” у Львові писала, що М. Ганкевич “поставився до великої пролетарської революції Сходу як сліпець до ясного сонця” і почав разом з цілою сферою контрреволюційних чорних духів “лаятися на велике пролетарське діло” [377, с. 43].

На вимогу львівської робітничої ради Головна управа УСДП на своєму засіданні 29 грудня 1921 р. виключила М.Ганкевича з партії. “Це рішення послідувало по причині довшої з принципами і карністю партії в різкій суперечности стоячій діяльності Миколи Ганкевича, яка принесла шкоду УСДП і українському робітництву” [134, с. 2], пояснювала газета “Вперед”.

За інформацією польської поліції влітку 1922 р., УСДП еволюціонує “наліво”, тоді як М. Ганкевич – “рішучий прихильник Польщі”. Це стало, на думку поліції, причиною виключення його з партії [43, арк. 11]. Показово, М. Ганкевич не був офіційно поінформований про виключення з УСДП і

дізнався про це рішення з газети [19, арк. 14]. “Час від часу у польській пресі появлялися його заяви чи статті, з якими не могла погодитися наша партія, згадував А. Чернецький. Дійшло навіть до того, що в кінці Миколу Ганкевича з УСДП виключено. Після того не раз на вічах ППС він гостро виступав проти більшовиків, головню за їхній напад на Грузію. За те Л. Ганкевич називав його Миколою Грузія” [255, с. 23].

На початку 1920-х рр. у Галичині під тиском рядових членів, симпатиків радянської влади, котрі масово вступали до партії, відбувалася ліворадикальна еволюція УСДП. У січні 1922 р. на партійній нараді у Львові вперше була висунута вимога возз’єднання Західної України з УСРР та утворення об’єднаної суверенної робітничо-селянської України [129, с. 208]. За слушним зауваженням радикала І. Макуха, керівництво УСДП “не поставило міцного політично-ідейного опору проти...опанування партії комуністичним і комунофільським елементом [305, с. 302]. Це стало причиною серйозного розколу між керівництвом і рядовими членами. Як результат, 18 березня 1923 р. на VI з’їзді УСДП прийняла прокомуністичну платформу, а давні лідери були остаточно усунуті від керівництва партією [246, с. 143]. Як наслідок, у другій половині 1920-х рр. партія мала досить слабкі політичні позиції через вузькість соціальної бази та малочисельність національно свідомого українського промислового робітництва.

Після заборони прокомуністичної УСДП у 1923 р. польською владою, колишнє керівництво здійснювало заходи щодо відбудови партії українських соціал-демократів. Зусилля було спрямовано на просвітницьку роботу в робітничому середовищі – через заснування культурно-освітнього товариства “Робітнича громада” (1925) і газети “Вперед” (1926).

Напередодні сеймових виборів 1928 р. представники колишнього керівництва УСДП – І. Жовнір, В. Старосольський, Л. Ганкевич, І. Квасниця, П. Буняк та ін. заснували Українську соціалістичну групу (УСГ) “Вперед”, що виступила як політична організація. На політичній конференції робітництва

5 грудня 1927 р. у Львові, яка прийняла ухвалу про створення УСГ “Вперед”, В. Темницький виголосив промову, у якій наполягав, що українське робітництво було “здезорієнтоване, позбавлене проводу” і тому “попадає в чужі табори, в яких затрачує своє класове обличчя”. Делегати одноставно підтримали таку думку, прийнявши резолюцію про створення партії українського пролетаріату, котра до скликання “конгресу, який вирішить справу програми, виступатиме під фірмою УСГ “Вперед” [45, арк. 3].

Відбудову УСДП остаточно завершив з’їзд, який відбувся у Львові 89 грудня 1928 р. Він проходив як Український соціалістичний конгрес.

Відновлена УСДП зайняла місце з лівоцентристському спектрі національно-державницького табору, намагалася поєднати національну ідею з марксизмом і виступала за незалежну соборну Українську державу з соціалістичним ладом. Поступово УСДП відновила зв’язки з Польською соціалістичною партією (ППС).

У другій половині 1920-х рр. М. Ганкевич не брав участі у партійному житті українських соціал-демократів. Хоча для цього не було причин. Відновлена УСДП обстоювала національні інтереси, які зрештою також поділяв М. Ганкевич, близькими йому були і соціальні гасла. Однак М. Ганкевич співпрацював із польськими соціалістами, писав статті до видань ППС [47, арк. 1–68].

Українську позицію М. Ганкевич демонстрував виступаючи на першотравневих мітингах українською мовою [19, арк. 5]. До відновленої УСДП у 1928 р. не повернувся.

У 1928 р. УСДП відновили свою роботу як соціал-реформістська структура, солідаризуючись цього разу з ППС і Бундом. Починаючи з 1933 р. партію очолив В. Старосольський. Вплив відновленої УСДП серед населення та політичних кіл Західної України був значно меншим ніж в попередні роки. Згодом, УСДП стала членом Соціалістичного Інтернаціоналу. Після вересневих подій 1939 р. свого політичну діяльність на західноукраїнських землях УСДП

припинила, а її колишні лідери створили в еміграції нову політичну структуру під назвою Української соціалістичної партії [267, с. 10].

Оцінки діяльності М. Ганкевича дали його сучасники, члени УСДП. У брошурі В. Темницького “Микола Ганкевич” (Львів, 1932. 31 с.) високо оцінюється життєвий шлях і діяльність М. Ганкевича. Автор зазначає, що для нього актуальними були “дві провідні ідеї: політично-державне визволення України та суспільно-економічне визволення робочого люду... Від своїх студентських часів до самої смерті М. Ганкевич був завжди ортодоксійним марксистом” [373, с. 17–18]. “І те, що по тім боці Збруча, називається соціалістичною державою, і те, що по цім боці носить назву Польської Республіки, таке далеке, таке чуже для сердечних ідеалів Миколи”, стверджував В. Темницький [373, с. 30].

Помер М. Ганкевич 31 липня 1931 р. [373, с. 5]. Дослідники О. Жерноклеєв й І. Райківський звертають увагу, що в “Енциклопедії Українознавства” помилково зазначено, що М. Ганкевич помер у 1939 році (Див.: Енциклопедія Українознавства. Словникова частина. Перевид. в Україні. – Львів, 1993. – Т.1. – С. 354) [250, с. 167].

Про смерть М. Ганкевича також довідуємося з листа голови УСДП Л. Ганкевича В. Старосольському від 31 липня 1931 р.: “Сьогодні о 4. 30 по пол. помер на серце Микола Ганкевич” [11, арк. 15]. В іншому листі зазначено, що смерть настала зовсім “несподівано” [11, арк. 16]. Поховали М. Ганкевича на Личаківському кладовищі у Львові. У 1930-х рр. пам’ять про нього вшановували як діячі УСДП так і ППС.

Діяльність М. Ганкевича у період Другої Речі Посполитої, як і значної частини галицьких політиків, які вступили в активну працю в останній третині XIX – на початку XX ст., характеризується відступом від перших ролей у партійній ієрархії, намаганні знайти себе у дрібних практичних справах та родинному колі.

Микола Ганкевич належав до тих соціал-демократичних діячів, які упереджено ставилися до більшовицької влади в УСРР, не стали “радянськими”. На початку 1920-х рр. М. Ганкевич намагався знайти розв’язання українського питання у Другій Речі Посполитій в програмах тих польських політиків, які декларували програми “автономної території”, “автономного устрою” та ін. Однак, в другій половині 1920-х рр. він відходить від ідей українських соціал-демократів, більше співпрацюючи з польськими соціалістами.

РОЗДІЛ 4

М. ГАНКЕВИЧ – ПУБЛІЦИСТ І ТЕОРЕТИК ФЕМІНІЗМУ Й СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТІЇ В ГАЛИЧИНІ

4.1. Проблеми фемінізму у творчості публіциста

Розвиток соціал-демократичних рухів та його формування в ХІХ ст. було однією з найпоширеніших концепцій соціально-політичного мислення, інтелектуальною та громадсько-політичною альтернативою ідеології лібералізму. Соціалістичні ідеї артикулювалися як відповіді на виклики європейської індустріалізації та швидкого розвитку ринкової економіки.

Соціалізм, як, зрештою, і всяка ідеологія, претендував на об'єктивність оцінок суспільних проблем та безваріантність запропонованого розв'язання цих проблем. В ідеології соціалізму головну увагу звернено на закономірності формування та розвитку суспільних відносин, на проблеми власності, зокрема її розподілу, і проблему найманої праці. Ідеологія соціалізму, подібно як ідеологія лібералізму, виокремила проблему суспільного становища і суспільного трактування жінки. Соціалісти постійно наголошували на залежності вирішення жіночого питання від радикальної зміни суспільного устрою.

Водночас, у питанні становища жінок вони виробили певну програму дій, яка відповідала тогочасним суспільним реаліям. Ідеологи соціалізму найчастіше використовували тезу про безконтрольну експлуатацію праці жінок та дітей, а також наголошували на соціальній несправедливості нерівної оплати за однакову працю чоловіків та жінок. Відповідно соціалісти формували свої програмні вимоги. Насамперед, у соціалістичні програми було внесено практично всі вимоги ліберального фемінізму щодо юридичних прав жінок.

Окремими пунктами записано вимоги рівної оплати за рівну працю, а також охорони праці жінок.

В історичній літературі відзначено, що у Львові в різний час виходили окремі публіцистичні видання, присвячені проблемі “жінка і суспільство”. Ідеологія позитивізму та фемінізму, соціал-демократичні концепції соціальної емансипації жінки репрезентовані доволі значною кількістю розвідок, насамперед польських авторів [396; 398; 400; 413; 422; 424].

В умовах Галичини і Буковини кінця XIX – початку XX ст. означала, насамперед, моральний рівень відносин і співжиття у краї, і, тільки згодом, оформилася в економічну та державно-політичну концепцію. Йшлося про те, що для перших галицьких соціалістів сповідувана ними ідеологія була передусім питанням нової етики, нових, соціально справедливих засад життя, а не питанням організаційної форми. Власне в ідеології соціалізму закладена дуже слушна думка про те, що інтелектуальна та моральна революція повинна передувати соціальній та промисловій. Щоправда, цю тезу цілком “забули” та проігнорували у політичних програмах та настановах новостворених соціалістичних організацій, партій зокрема.

Соціалістичний, соціал-демократичний рух, партійний інституціоналізований, у Галичині та Буковині сформувався наприкінці XIX ст. і розвивався найперше у формах легальної боротьби. Перевагу віддавали насамперед еволюційним демократичним змінам.

В історичній літературі зазначається, що соціалістичний фемінізм в Галичині та Буковині можна простежити на різних рівнях. Зокрема, на рівні відносно цілісної світоглядної системи окремого соціального середовища (робітників та інтелігенції, заангажованої та соціал-демократичного руху та партійного життя). Але треба зазначити, що соціалістичний фемінізм (зі всіма його складовими частинами) у західноукраїнських умовах не став ідеологією, відносно широкого соціального прошарку чи партійного середовища, навіть у періоди, коли це середовище було досить добре сформоване. Докладніше

процес формування соціалістичного фемінізму можна простежити на рівні особистостей, які або на якомусь етапі свого життя були причетні до популяризації цієї ідеології, або ж упродовж цілого життя незмінно були її прихильниками.

Серед цих осіб найвідоміші та найхарактерніші – М. Павлик [336–338], М. Ганкевич, І. Блажкевич, які є репрезентантами цієї ідеології з кінця XIX і до початку XX ст. та у міжвоєнний період, а також Анна Павлик, яка, хоч і не мала якихось помітних ідеологічних напрацювань, все ж стала символом галичанки-соціалістки [262].

Дослідники гендерних рухів відзначили, що на початку XX ст. репрезентантами феміністичних видань стали М. Ганкевич “Про жіночу неволю в історичнім розвою” (1891 р.), К. Малицька “Про жіночий рух” (1904 р.) та збірка на пошану Н. Кобринської “Першому українському борцеві за права жінки” (1921 р.).

Відомо, що соціалісти і соціал-демократи в Європі зарекомендували себе непримиренними критиками тогочасних, як вони називали, буржуазних сімейно-шлюбних відносин, подвійної сексуальної моралі. Їхня критика становища жінки в сім’ї, була набагато радикальнішою і більш контраверсійною, ніж критика лібералів. Як правило, прихильники соціалістичної ідеології надмірно ідеалізували робітничу сім’ю у соціалістичному майбутньому, вважали, що власне середовище трудящих має великі потенційні можливості зреалізувати на практиці ідею рівності та гармонійності сімейних відносин.

Прихильники соціалістичної ідеології в Галичині теж не поминули теми становища жінки у сім’ї. Мало того, зажили ще й слави руйнівників традиційних засад сімейного життя. Серед галицьких критиків становища жінки у сім’ї “непримиренними” вважали М. Павлика і М. Ганкевича.

Найбільш знаною в Галичині, напевно й найбільш радикальною була розвідка М. Ганкевича “Про жіночу неволю в історичнім розвою” (1891). Свою

роботу соціаліст М. Ганкевич розпочав з критики панівних у Галичині традиційних консервативних поглядів на жінку, зокрема на її роль у сім'ї. До речі, його критичний розбір рецензії народовця Г. Цеглинського на жіночий альманах “Перший вінок” у багатьох пунктах збігався з “Відповіддю на критику жіночого альманаха в “Зорі” за р. 1887” ліберальної Н. Кобринської. Проблему соціальної нерівності жінок М. Ганкевич намагався показати – і це було характерно для позитивістського світогляду соціалістів – як причинно-наслідкову зміну форм сім'ї, виробництва і власності. Висновок був відповідний: “неволя жіноча [...] – се категорія історична, а не щось незмінно віковічне” [228, с. 6].

Закорінення нерівності жінок автор бачив у приватній власності та відповідних їй формах виробництва, а також у моногамній сім'ї. Вслід за Л. Морганом та Ф. Енгельсом він твердив, що неволя жінки йде немов тінь за моногамією. М. Ганкевич уважав, що суспільна несправедливість щодо жінок та їхнє дискриміноване становище найвиразніше виявилися не в публічній, а в приватній сфері – у відносинах з чоловіком у сімейному житті. Тогочасна форма моногамної сім'ї, на його думку, перебуває у передсмертній агонії. Історичний розвиток моногамії приводить до того, що “в родині визначається деспотизм і неволя, де в лагіднішій (лицарсько-романтичній), а де в суворій більше [...] формі, значить в ній показуються ті ж антагонізми, що в суспільності цілій проявляється між [...] класами в їх боротьбі між собою. Родина стає мікрозмом суспільним” [228, с. 17]. А те, що називають природою жінки, це, на його думку, “лише витвір довгого цивілізаційного розвитку, витвір чинників суспільних” [346, с. 40].

Вірний соціалістичній доктрині, М. Ганкевич був певен, що всі жінки і пролетарі зазнають гноблення і соціальної несправедливості. За його висловом, “новочасний капіталіст купує за гроші людську працю і так само за гроші купує подругу життя” [228, с. 17]. Жінок М. Ганкевич чітко розмежовує за

соціальною приналежністю – на жінок вищої та середньої верстви, а також на трудящих-пролетарів.

Проаналізувавши родинне життя у різних суспільних прошарках, М. Ганкевич зробив ряд висновків, які базувалися на соціалістичних постулатах. Зокрема, він уважав, що сімейне життя робітників і селян засвідчує значно більшу цінність, насамперед економічно-господарську, жінки та її праці. Як приклад, досить подати таке ідеалістично-утопічне, типово соціалістичне твердження М. Ганкевича: “... життя подружнє наймитів городських становить немов звязок полових відносин будучности” [228, с. 41]. Натомість жінок з середовища середньої верстви, дрібної буржуазії економічні обставини спонукали, часто проти їхньої волі, до самостійного заробітку, і це мало наслідком подружню невірність, кризу сім’ї. Подружнє сімейно-шлюбне життя власне цієї, середньої, і вищої верстви, за висловом М. Ганкевича, “дуже часто є не що інше, як звичайна проституція”.

До речі, проблему проституції, яку нечасто і неохоче обговорювано в українському галицькому середовищі, М. Ганкевич трактував у площині соціально-класових відносин. Проститутки, на його переконання, жертви матеріальної нужди, голоду та визиску, а панівна мораль щодо цих жінок – фарисейство.

Дослідниця О. Маланчук-Рибак зазначає, що головною засадою ідеології соціалізму був соціально-економічний детермінізм. Саме під таким кутом зору проаналізував М. Ганкевич інститут сім’ї, моральні норми та засади виховання. Автор показав у загальних рисах і перспективу зміни характеру сім’ї. Подружжя, яке живе на віру, цивільні шлюби, розлучення, на його думку, у кінцевому підсумку розвинуться “в нову і вищу форму життя подружнього” [228, с. 41]. Радикалізм поглядів М. Ганкевича не сприйняли офіційна влада (брошура була конфіскована), а також ліберальні феміністки, зокрема М. Кобринська. Навіть відомий радикал М. Павлик не наважився надрукувати цю розвідку в журналі “Народ”.

Соціал-демократична ідеологія та соціал-демократичні партії найпослідовніше обстоювали ідею повноцінних політичних прав жінок. Подібно як суфражистський рух, який чітко заманіфестував свій політичний характер, європейські соціал-демократичні партії надали робітничому жіночому рухові виразно політичного забарвлення. Австрійські соціал-демократи на початку 1890-х рр. вимогу виборчих прав для жінок висунули як партійну.

Боротьба за загальне виборче право з початком XX ст. стала важливою частиною діяльності європейської соціал-демократії. Не були винятком у цьому процесі національні та регіональні соціал-демократичні партії Австро-Угорщини. Польська соціал-демократична партія, яка активно діяла на території Галичини, записала цю вимогу у політичну програму й активно використовувала під час виборчих кампаній. З квітня 1905 року австрійські соціал-демократи вирішили активізувати боротьбу за загальне виборче право. На конференції 22 вересня, СДРП у Відні, з участю представників усіх національних секцій вирішено боротьбу за виборчу реформу поставити у центр організаційно-політичної роботи. Підтримуючи цю ініціативу, УСДП випустила відозву (накладом 100 тис. примірників) та агітаційну брошуру “Про загальне виборче право” (20 тис. примірників).

28 листопада 1905 р. під проводом соціал-демократичних партій в усій країні, і зокрема в Галичині, відбувся одноденний політичний страйк, головною вимогою якого було законодавче запровадження загального виборчого права. У січні 1906 р. на зїзді УСДП у Львові одним з найважливіших було питання виборчої реформи. Доповідь С. Вітика і складений на її основі маніфест “До українського робочого народу в Галичині і Буковині” закликали не послаблювати боротьбу за загальне виборче право і використовувати таку форму тиску на законодавців, як народне віче [306, с. 346–347].

Політична вимога реформувати виборче законодавство об'єднувала галицьких націонал-демократів, радикалів та соціал-демократів. Всенародне

віче галицьких українців у Львові 2 лютого 1906 р. було одним з тих політичних заходів, які продемонстрували співпрацю та порозуміння між різними політичними партіями, напрямками у боротьбі за загальне виборче право. Віче закінчилося 50-тисячною маніфестацією і ухваленням резолюції.

На терені Галичини та Буковини, особливо у Львові, УСДП активно співпрацювала з польськими соціал-демократами і разом проводили численні мітинги та збори під гаслом загального виборчого права. Таку ж агітаційну роботу проводили інші ліві партії [5; 12].

Партійне видання УСДП “Воля” у статті “До бою!” заклиало населення готуватися до генерального страйку, висловлюючись з погрозою “реформа виборча або масовий страйк в цілій державі” [82]. Щоправда, в моменти найбільшого політичного напруження соціал-демократи з тактичних міркувань часто знімали вимогу рівних політичних прав з числа першочергових [306, с. 347].

Польська соціал-демократична партія організувала віче робітниць Галичини, яке під тиском одного з лідерів партії, І. Дашинського, ухвалило “не чинити перешкод у виборчій боротьбі невчасною вимогою прав для себе” [182, с. 2], тобто для жінок. Дослідники звернули увагу і на те, що у приватному, родинному житті, багато з тих, хто мав себе за соціал-демократа, були послідовними прихильниками консервативних патріархальних відносин.

Новий виборчий закон 1907 р. був дуже обмежений і надалі не передбачав виборчих прав для жінок. Тому боротьба за політичні права жінок залишилася актуальною. Вимога надати жінкам рівні з чоловіками виборчі права у контексті боротьби за загальне виборче право мала передусім загальнодемократичний характер [302, с. 80–85]. У ході партійної роботи неминучим було “спрощення” соціалістичної концепції визволення жінок, дуже часто у практичній діяльності соціал-демократи послуговувалися простими і зрозумілими гаслами-вимогами на зразок загального виборчого права, скорочення тривалості робочого дня, збільшення заробітної плати,

запровадження і дотримання норм охорони праці, захисту прав матерів, які працюють та їхніх дітей.

На початку XX ст. у Галичині соціалістичний погляд на проблему визволення жінок був уже чітко сформований і декларований перед масовою аудиторією. Показові в цьому плані резолюції, ухвалені на львівських та чернівецьких зборах жінок у березні 1911 р. Серед вимог жінок – надання їм політичних прав, підвищення заробітної плати, обмеження інфляції та податків, розвиток освіти і медичного забезпечення, соціальна охорона материнства, боротьба з мілітаризмом і клерикалізмом [70, с. 2]. Ці політичні збори засвідчили продовження традиції міжнаціональної співпраці жінок у справі виборювання політичних прав. На зборах виступали представниці польського, українського та єврейського жіночого руху.

Соціалістичне трактування суспільних проблем жінок виразно еволюціонували від абстрактних та ілюзорних уявлень про майбутню зміну суспільного ладу, що принесе визволення жінкам, до соціл-демократичного прагматизму, зосередження уваги на конкретних соціальних проблемах і можливостях розв'язання їх парламентським шляхом.

З 1911 року, ліві в Австро-Угорщині, почали відзначати День жінки, який, на їхнє переконання, “був доказом усвідомлення робітничих мас жіночих, які виступають поруч мушин до боротьби за політичні права, до боротьби з визиском і неволею”.

У більшості міст Галичини і Буковини, у яких були робітничі організації, жінки провели віча і демонстрації. Окрім жінок (Арнольд, Безпалко, Гумпльович, Зачкова, Маркевич, Некраш, Огородник, Олеськів, Перльмутер, Райцес, Старосольська), на цих зібраннях виступили М. Ганкевич, С. Вітик, І. Сіак.

У резолюції жіночого віча у Чернівцях були такі вимоги: надання жінкам активного і пасивного виборчого права; права бути членами політичних товариств, поліпшення охорони праці жінок; підвищення їхньої заробітної плати; забезпечення соціального захисту дітей робітників; зниження податків;

поліпшення системи освіти і медицини; встановлення соціальної опіки над вдовами і сиротами. Пролунав також заклик боротися з мілітаризмом [71, с. 1]. Того ж дня часопис “Земля і Воля” докладно подав аргументи на користь надання жінкам політичних прав і широкого долучення їх до соціально-виробничої діяльності.

Соціал-демократи підкреслювали, що жінки стали “обовязковим і необхідним чинником суспільної продукції” і в роботу та ухвали законодавчих органів внесуть свій окремий життєвий досвід, відмінний від досвіду чоловіків. Визначалися завдання жінок, які стануть членами громадських рад: “будуть жінки домагатися відповідних будинків для народних шкіл, в яких учаться переважно діти пролетаріату, безплатного харчування дітей під час науки і розділу дітям книжок та приборів до науки будуть домагатися будови дешевих і здорових мешкань для робітничих родин, зниження дорожнечі через закладання громадських підприємств та знесення піянства через обмеження шинків в громаді”. А у Сеймі обрані жінки, на думку соціал-демократів, будуть домагатися, щоб “школи звільнені були ід шкідливого впливу попів і клерикалізму, щоби в школах подавано дітям правдиву, несфальшовану науку і вчили в них обходженню по людськи з бідними людьми”. А в парламенті жінки мали би домагатися “повного зрівняння жінок в політичних і горожанських правах з мущинами, повної відповідальності жінок [...] перед карним законом, повної рівноправности жінок в подружжю і реформи цілого подружого закону, допущення жінок до всіх шкілі заводів, соціальної охорони для матерів і дітей, закау нічної праці для жінок, закау праці для нелітних дітей і заведення якнайповнішого охоронного законодавства для робітників [...] проти всякого рода цол (мит), проти накладання посередних податків і проти божевільних видатків на військо і зброю [124, с. 1].

Отже, М. Ганкевич сформувався як соціал-демократичний діяч не лише під впливом європейської демократичної літератури та участі у політичному житті Галичини та усієї Австро-Угорщини, але як політик-трибун. Починаючи з

1890-их років, він активно виступає як лідер лівого крила на переважній більшості мітингів та зібрань, які проходили у Львові й Галичині. Саме М. Ганкевичу належали тексти значної частини соціал-демократичних листівок і звернень. Він залучався до укладення визначальних українських документів періоду Першої світової війни – звернень Головної Української Ради та Загальної Української Ради.

Микола Ганкевич був теоретиком гендерного руху в Галичині останньої третини XIX – початку XX ст. Його робота “Про жіночу неволю в історичнім розвою” визначила місце жінки в галицькому суспільстві, була співзвучною з європейськими гендерними програмами того часу.

4.2. Засади соціал-демократичного руху та їх тлумачення у працях М. Ганкевича

Одним з перших публічних творів М. Ганкевича став підготовлений ним “Поклик до робітників Русинів”. Твір, що з’явився 17 вересня 1896 р. було написано українською мовою, але латинськими літерами і підписаний він також був не самим М. Ганкевичем, а редакційним комітетом. У поясненні до тексту зазначалося: “Видаємо цей поклик латинськими буквами тому, що хочемо, аби його читали товариші всіх народностей в краю” [368, с. 20].

У зверненні до робітників йшлося: “В останніх тижнях заговорили галицькі часописи про руських робітників, що на зборах соціал-демократичної партії у Львові перший раз виступили як русини (українці), домагаючися пошанування прав своєї народности в лоні цієї партії” [369, с. 23]. Йшлося про необхідність поділу єдиної соціал-демократичної партії, точніше польської партії, яка включала польські, українські та єврейські елементи на окрему українську соціал-демократичну партію. Хоча у “Поклику” говорилося, що це ініціатива українського робітництва, насправді поділ єдиної ППСД був обумовлений загальними тенденціями поділу європейських соціал-демократичних структур за національними ознаками.

Створення УСДП розглядалося М. Ганкевичем за умови “боротьби праці з капіталом”, як можливість залучення до цієї боротьби свіжих національних сил.

У “Поклику” аргументувалася необхідність творення окремої української соціал-демократичної структури, яка потрібна була в силу того, що “визискуюча сила капіталу ніде не проявила тільки безпощадности, ніде не завдала тільки болючих ран робітному людові, що власне на землях, заселених українським народом. Майже в усіх інших краях Європи капітал, живучи і розвиваючися з праці робітників, діяв як убійча сила головно на економічно-соціальнім полі, але попри те він все таки збільшував культурно-цивілізаційні

сили нації, що правда працею робітників. Противно в нас! Тут капітал в чужих руках (польських, московських, мадярських, румунських і жидівських) не дає українській нації ніяких культурно-цивілізаційних користей, за те і через те проявляє тим більше свою шкідливу силу. Він забирає руським (українським) робітникам не лише масу праці, сили і здоров'я, не лише жиє та розвивається з їх кєрвавищі, але надто віддає всю культуру і політичну силу в національно чужі руки! Він збудував на українській землі цілу безліч чужих і ворожих українцям інституцій, забрав українським робітникам навіть їх мову і пам'ять минулого, повертаючи їх у простих безправних рабів, у погній для чужих цивілізацій” [370, с. 161]. Так в емоційній формі у “Поклику” було подано специфіку соціального визиску українського населення міжнародним капіталом.

У документі зазначалося, що майбутня УСДП має діяти як самостійна структура, оскільки в умовах спільної ППСД права українського робітництва ущемлювалися, партія не відстоювала належним чином соціальних і національних перспектив українців.

У “Поклику” вказувалося: “На жаль, зазначити мусимо з болючим серцем, що ця наша віра показалася безосновною і останні роки принесла особливо багато фактів порушення наших національних прав, фактів, котрі до решти розвіли дотеперішні наші ілюзії щодо інтернаціональності галицької робітничої партії. Поминаємо це, що вся агітація в рамцях галицької соціал-демократичної партії ведеться дотепер тільки по польськи, хоча до українських робітників треба би звертатися в їх матірній мові, наведемо факти, що інтернаціональну організацію в Східній Галичині використовувано до чисто польських патріотичних цілей та що використовували її власне проводирі соціал-демократичної партії, не зважаючи ні на інтернаціональний характер цієї організації, ні на те, що між робітниками східної частини краю переважає український елемент” [368, с. 24].

У “Поклику” подано цілу низку фактів участі українських соціал-демократичних сил у польських патріотичних маніфестаціях, різного роду походах, заявах. Підсумовується, що такі дії не мали нічого спільного ні з соціалізмом, ні з класовими справами робіництва. Таким чином, розвиток соціал-демократії у краї вів до необхідності творення окремої національної структури.

“Поклик” завершувався зверненням: “Виступаємо перед вами товариші не для чогось іншого, тільки в інтересі дорогих нам і спільних цілому робітничому світові соціалістичних ідеалів, певні того, що від нашої організації виграє не тільки справа міжнародного соціалізму взагалі, але і в нашім краю зросте боєва сила пролетаріату. Підемо все солідарно з товаришами інших народностей там, де буде йти про боротьбу за кращу будучність пролетаріату. Нехай жеє русько-українська соціал-демократична партія! Нехай жеє міжнародна солідарність пролетаріату!” [425].

Звернення про утворення окремої УСДП, підписали М. Бориславський, І. Глинчак, М. Котиляк, Ю. Сидорак (усі четверо були робітниками) та політики М. Ганкевич, І. Франко, Є. Левицький, М. Павлик.

На початку ХХ ст. загострилися міжнародні та суспільно-політичні процеси на Європейському континенті. Таким виразним випробуванням для більшості європейських держав залишалася Боснійська криза 1908–1909 рр., яка знову привернула увагу світової громадськості до Балкан, а кожна з великих європейських держав намагалася знайти власне бачення балканської проблеми у союзі із своїми сателітами. Вузол суперечностей, спочатку у Боснії і Герцеговині, а згодом у Сербії, призвів до появи нового європейського конфлікту, який спричинив світову війну.

Політичні сили Європи через власних лідерів, політичні партії та рухи висловлювали своє ставлення до міжнародного конфлікту. В особливо складній ситуації, як з точки зору теорії, так і практичної діяльності опинилися соціал-демократичні сили. До війни європейські соціал-демократи декларували

розв'язання соціальних і національних проблем. Мало того, окрім традиційного “соціального комплексу” новопостала “національна проблема” вирішувались кожною соціал-демократією як окремо, так і в загальноєвропейському контексті. Скажімо, лідери австрійської соціал-демократії виразно заявили про свою підтримку лозунгу “культурно-національної автономії”, тим самим, отримали значні дивіденди лояльності багатонаціональної монархії, як у середовищі німецькомовного населення, так і серед слов'янських народів. Гострота вирішення національної проблеми полягала і в тому, що кожен з народів Австро-Угорщини стремів до власної незалежності, можливо не завжди декларуючи це у програмних творах, проте активно підтримуючи ідею самостійності у громадській думці [282, с. 55–63].

Тому військовий конфлікт, який розпочався улітку 1914 року, поставив соціал-демократичні партії перед дилемою: кого вони мають підтримувати у війні яка розпочалася, яким має бути лозунг соціальної демократії. Позицію УСДП стосовно війни у Галичині висловив її лідер М. Ганкевич, опублікувавши роботу “Соціалістичний Інтернаціонал і Війна” [229].

Світова війна 1914 р. привела до замішання у середовищі європейської соціал-демократії. Вибухового ефекту набули дії німецьких соціалістів, які проголосували за воєнні кредити. Німецькі соціалісти, які завжди виступали проти мілітаризації, для яких завжди актуальним було гасло “Keinen Mann und Keinen Pfennig!” (“Жодного рекрута, жодної копійки” [229, с. 2] – відповідально заявили, що у небезпечну для Німеччини пору, голосують за воєнні кредити.

На парламентських засіданнях 4 серпня і 2 грудня 1914 р. лідери німецьких соціалістів Й. Газе і К. Шайдемманн заявили, що “не хочуть рідного краю віддати на поталу ворогам і готові на всі жертви для оборони вітчизни”.

Французькі соціалісти пішли ще далі і окрім голосування за воєнні кредити, висловили клич “війна аж до краю”, що на практиці означало: допоки німецький мілітаризм не стане цілком розтрощений. Такий заклик виголосив у міністерстві національної оборони Франції Жюль Гед.

Для представників інших соціал-демократій стало шоком, що дві могутні соціалістичні партії, представники революційного соціалістичного пролетаріату двох передових держав і народів європейського континенту, які стояли на чолі культури і цивілізації розійшлися, роз'єдналися, опинилися у ворогуючих таборах. У цих двох таборах опинилися ті, які закликали до міжнародного братерства поневолених робітничих мас і виступали під гаслом новочасного революційного соціалізму: “Пролетарі всіх країн, єднайтеся!”.

Микола Ганкевич зазначав, що підтримка військового конфлікту з боку німецької і французької соціал-демократії привела до того, що противники соціалізму заявили про крах цієї теорії: “Соціалізм, мовляв, – збанкрутував по цілій лінії! Засади, принципи міжнародного соціалізму не видержали критики дійсности” [229, с. 4].

Одночасно М. Ганкевич писав, що не тільки вороги і противники, але також окремі приятелі і симпатичні соціалізму, окремі соціалісти із сумом констатують, що соціалізм не витримав “огненної проби воєнного всесвітнього конфлікту”. “Се погром Соціалістичного Інтернаціоналу! Се зрада принципів міжнародного революційного соціалізму! ” заявляють вони [229, с. 4].

Микола Ганкевич ставить перед собою завдання розглянути чи насправді принципи новочасного соціалізму “розбилися о тверду дійсність”. Передовсім він з'ясував, що всі учасники конфлікту діяли під “кличем оборони волі і самостійності народів”. Навіть царська Росія оголосила, що іде “визволяти” слов'янські народи з “австрійсько-германського ярма, що ніби Росія іде не то “визволити”, не то “об'єднати Польщу” [229, с. 5].

Наступний аспект конфлікту М. Ганкевич вбачав у тому, що в ході війни вирішувалося не тільки майбутнє держав і народів Європи, а у значній мірі також доля позаєвропейських країн і народів [229, с. 5].

Микола Ганкевич наголошував, що теперішня світова війна вибухнула помимом і проти волі Соціалістичного Інтернаціоналу; Соціалістичний Інтернаціонал, застерігав керівників держав, що постійне озброєння є виявом

суперечностей між цивілізованими народами, є виявом імперіалістичної політики, яка може привести до кривавого військового конфлікту, якого ще не бачила історія. Тому, на думку М. Ганкевича, Соціалістичний Інтернаціонал бачив небезпеку війни, але вона вибухнула помимо і проти його волі; європейський пролетаріат не мав доволі сили, щоби зупинити воєнний конфлікт, стримати тих, які свідомо і несвідомо довели до великого світового катаклізму; нарешті, Соціалістичний Інтернаціонал став перед доконаним фактом, перед страшною дійсністю, перед воєнним конфліктом, що загрожує руїною цілим державам і народам [229, с. 7].

Микола Ганкевич стверджував, що соціалістична теорія будується на провідних ідеях: “Братерство народів, міжнародна солідарність пролетаріату! Але вона мусить не лише відповідати програмним цілям, а давати відповідь у кожній державі, для кожного народу на виклики реальної дійсності. Тобто, Соціалістичний Інтернаціонал в нових умовах, коли всесвітня війна поставила на порядок денний питання життя і смерті народів, їх волі і самостійності, зрештою, питання їх існування, зобов’язувався долати цю проблему”.

У справі вирішення національного питання провідні ідеї Соціалістичного Інтернаціоналу були ясними і недвозначними. Вони, стверджував М. Ганкевич, розроблені одним з творців сучасного соціалізму Фрідріхом Енгельсом, у студіях про утворення німецької держави. М. Ганкевич цитував Ф. Енгельса: “Від кінця середніх віків шлях історії веде до того, щоби перетворити Європу на основі великих національних держав. Єдино такі держави є нормальною політичною конституцією, що відповідає інтересам пануючої буржуазії, а рівночасно з тим вони є необхідно конечні до того, щоб створити гармонійне інтернаціональне співділення народів, без якого не може існувати панованне (диктатура) пролетаріату. Щоб забезпечити міжнародний мир, конче треба перед тим усунути всякі національні конфлікти, які тільки можна усунути, конче мусить кожний народ мати свою незалежність, мусить бути господарем в своїй хаті” [229, с. 7].

Ідеологи соціалізму неодноразово заявляли, що воля і самостійність кожного народу є кінцевою умовою перемоги соціалізму, оскільки соціалістична теорія не є ворогом національної волі і самостійності, з'єднання націй в одній державі, а якраз навпаки – вона її домагається, як умови для свого розвитку, майбутнього й своєї перемоги [229, с. 7].

Як приклад ставлення до військових конфліктів М. Ганкевич звертався до французького досвіду. Французький соціалізм зародився тоді, коли Франція перетворилася шляхом революції у сучасну національну державу, народ якої історично був позбавлений чужоземного панування і національного гніту. У 1870 р., коли розпочалася франко-пруська війна і німецькі війська окупували французькі землі, французькі соціалісти вперше постали перед проблемою: як діяти в час війни. І хоча до німецької окупації вони рішуче виступали проти війни, в нових умовах що склалися рішуче стали на захист національних інтересів. “*La patrie en danger!*” (“Вітчизна в небезпеці!”) – цей заклик підняв французький революціонер Луї Огюст Бланкі, якого переслідували різні французькі уряди, через що він роками поневірявся у тюрмах.

До такої позиції схиляв французьких соціалістів і К. Маркс. Коли утворилося тимчасове правління “національної оборони”, К. Маркс, як рішучий прихильник об'єднання Німеччини, заявив, що французькі соціалісти не повинні думати в цю хвилину про соціалістичну революцію, а передовсім виконати свій громадянський обов'язок, тобто стати разом з усією нацією на захист своєї держави. К. Маркс заявив, що після Седанського погрому війна з боку Франції є виправданою, хоча вважав, що з вибухом війни, яку французький і німецький пролетаріат не мали змоги зупинити, війна з боку Німеччини є війною оборонною, бо Німеччина мусить вести її для оборони своєї незалежності і свого з'єднання перед новою агресією Наполеона III.

У листі до Ф. Енгельса 15 серпня 1870 р. Карл Маркс писав: “Я думаю, що наші люди (німецькі соціалісти) можуть: 1) прилучитися до національного руху, як довго і о скільки він обмежується на оборону Німеччини (що серед

певних обставин не виключає офензиви аж до мира); 2) підчеркувати різницю між німецько-національними і династично-пруськими інтересами; 3) йти проти всякої анексії Ельзас-Лотарингії; 4) коли в Парижі буде при кермі республіканське, не шовіністичне правління, домагатись заключення з ним чесного, необидливого мира; 5) безнастанно підчеркувати єдність інтересів німецьких і французьких робітників, що не були за війну і що не ведуть війни між собою; 6) вказувати на грізну небезпеку Росії, що стоїть позаду подій, так як на се вказує інтернаціональна адреса” (“В інтернаціональній адресі Маркс заявляє, що заборча німецька політика, анексія Ельзасу-Лютарингії, пониження Франції, роз’єднання двох великих цивілізованих народів європейського континенту, зробить величезну прислугу варварській царській імперії, передасть російському цареві верховенство у всесвітній політиці, кине Францію в обійми Росії і може довести до величезної, катастрофічної війни між коаліцією романсько-слов’янською і Німеччиною. Тривожні передбачення Маркса у 1870 році сповнились цілком!”) [229, с. 9]. На думку М. Ганкевича подібну позицію щодо війни займав і один із діячів Соціалістичного Інтернаціоналу Вільгельм Лібкнехт.

У своїй промові на процесі про державну зраду В. Лібкнехт акцентував на двох провідних ідеях його політичної діяльності і боротьби: воля і єдність Німеччини та визволення працюючих мас з капіталістичної неволі. Водночас він підтримував Францію, виступав проти анексії Ельзасу і Лотарингії, “шовіністичної юнкерської політики крові і заліза” та реакційної міжнародної політики Отто фон Бісмарка. Водночас позиція В. Лібкнехта на конгресах інтернаціоналу зводилася й до того, що роззброєння Європи він бачив лише у тому випадку, доки не буде розбита царська імперія, побудована на закріпаченню численних племен і народів.

Микола Ганкевич наводить такий випадок, що коли на конгресі новоствореного Інтернаціоналу відомий голландський соціаліст, а згодом анархіст Домеля-Невенгайс зробив пропозицію, щоб з вибухом війни усі

соціалістичні партії проголосили загальний страйк і цим унеможливили війну, В. Лібкнехт виступив проти такої заяви голландця. Його позиція полягала у тому, що роззброєння загальним страйком, у випадку його проведення, довело б тільки до наступного: західноєвропейські і східноєвропейські держави, де міцна організація соціалістичного пролетаріату, яка б здійснила дезорганізацію збройних сил, створили б умови для захоплення цих країн російськими військами, відчинила би ворота Європи перед московськими ордами [229, с. 11].

Аналогічну позицію займав і А. Бебель, заявляючи на Штутгартському конгресі, що коли якомусь народові загрожує небезпека втратити свою волю і самостійність, усі верстви народу, без огляду на класові відмінності і протиріччя мають з'єднатися для оборони власної держави. М. Ганкевич вказував: “А коли на його (А. Бебеля – С. С.) дальші виводи, що справа визволення, справа національно-політичної незалежності і волі народів, поневолених царатом, прийде на порядок дня, що національна справа прийде в межі царської імперії, коли на сі його виводи реагували заперечуючо Роза Люксембург, Бебель енергійним жестом відбив її замітку: “Я знаю ваші погляди в сій справі, але вони з ґрунту фальшиві” [229, с. 11–12].

На початку війни, коли німецькі війська захопили Бельгію і увійшли на територію Франції, французькі соціалісти стали докоряти німецьким, що останні голосували за воєнні кредити, зверталися до соціалістів інших країн, щоби ті проповідували війну проти Німеччини та Австрії.

Микола Ганкевич, у справі ставлення соціал-демократії до війни, посилається на твердження одного з керівників австрійської соціал-демократії Віктора Адлера: “Французькі соціалісти від першої хвилини війни, само собою розуміється, так само як всі ми соціалісти в усіх краях Австрії, стали на тім, що треба боронити рідний край. Це було не тільки їх право, се був їх обов’язок, зовсім так само, як своє право виконували та свій обов’язок сповняли німецькі соціал-демократи, коли в часі голосування в німецькім парламенті 4 серпня та 2

грудня з найбільшою силою та торжественністю заявили, що вони тепер, коли війна, яку вони осуджують, вже вибухнула, що тепер вони віддадуть всі свої сили, останню краплину крові на оборону німецької країни та німецького народу, в якого склад входить як найдорогоцінніша його частина німецька правляча кляса” [229, с. 14].

Аналогічну позицію займали власне німецькі соціал-демократи: “соціал-демократична фракція в Берліні говорила також в нашім імені, в імені австрійців, яких судьба поставила в далеко менше просту і ясну ситуацію і яким відібрано можливість промовляти” [229, с. 14–15].

Микола Ганкевич, будучи прихильником мирного врегулювання будь-яких міждержавних конфліктів, виправдовував таку категоричну позицію: “Так ми і тут, і там маємо чисту совість, як соціал-демократи і як члени Інтернаціоналу, які завжди з цілою пристрасстю виступали проти війни, а за всесвітнім миром, які одначе ніколи і нікому не вказували як на пролетарський обов’язок – віддавати рідний край ворогам на поталу. Кожний з нас відчував тоді, в сих страшливих днях серпня, важкий тягар трагічного конфлікту, а ніхто з тих, для яких пролетарська політика не є ідейною іграшкою (іграшкою думок) в просторі без воздуха, а передовсім в просторі без людей, – ніхто не міг зробити ні навіть очікувати іншої постанови” [229, с. 14–15].

На думку М. Ганкевича, необхідно з розумінням поставитися до оцінки воєнної ситуації німецькими соціал-демократами. Автор наголошував: “Коли дехто з товаришів, не вважаючи на все те, вишукує плями на постанові німецьких соціалістів, завважати треба! тільки німецьких, а не французьких – то мимо повної пошани для всякого щирого, чесного переконання, се треба в конечности вважати або проявом наївного доктринерства, або – а се річ далеко гірша – демагогічним визискуванням сього жаху і грози, які супроти всього того страшного, що принесла війна, переймають з днини на днину що раз то більше не тільки всіх нас, але й страждущі маси” [229, с. 15].

Позицію, яку зайняли німецькі соціалісти щодо світової війни назагал підтримав і бельгійський соціаліст Е. Вандервальде, точку зору якого дослідив М. Ганкевич: “Німецький народ переконаний глибоко, що він веде національну війну в обороні рідного краю. Так! справді суворо, безпощадно осуджувано німецьку соціал-демократію. Я радше хочу постаратися зрозуміти її, та коли намагаюсь бути безстороннім, то бачу її тяжку ситуацію. Вони поставлені були між республіканську Францію і козацьку Росію. Як голосували за воєнними кредитами, то давали оружжя імператорові проти республіканської Франції та демократичної Англії. Як їх відкидали, то отворяли цареви ворота до Шлеску” [229, с. 15–16].

При оцінці ситуації, що склалася у німецькому соціал-демократичному середовищі М. Ганкевич напевно поділяв думки Е. Вандервальде, коли писав про різне ставлення соціалістів Німеччини до Росії та Франції. М. Ганкевич стверджував: “Очевидно, що для німецького пролетаріату, для німецької соціал-демократії річ незвичайно болюча, високо трагічна, що вона рівночасно з війною проти московських наїзників мусить іти війною проти французької республіки. Та се не їх вина, що республіка поєдналася з варварською імперією, яка є грозою для цілої європейської демократії, яка є завсігди ще останнім, наймогутнішим забором загальноєвропейської реакції і капіталізму” [229, с. 16].

На думку М. Ганкевича, зовсім іншим було ставлення англійських соціалістів до війни і воєнних приготувань. У той час, коли частина англійських соціалістів, боячись німецької інвазії, виступає за ведення війни аж до перемоги над “німецьким імперіалізмом”, то найбільша соціалістична робітнича партія “Незалежна робітничая партія Англії” рішуче виступає проти війни і гостро критикує усі тези про “визвольну війну”, ведену на чолі з царем проти “німецького імперіалізму”. (Відомий англійський лідер соціал-демократії Г. Гайдман завжди виступав за створення могутнього англійського флоту, який би став гарантом оборони Англії. Він був рішучим противником російського

царату і царофільства. Коли ж на початку Першої світової війни він став односторонньо бити на “німецький імперіалізм”, то його партія – Британська соціалістична партія висловила йому прилюдний протест) [229, с. 16].

Лондонська конференція соціалістів Англії, Франції, Бельгії та Росії (з російського боку участь у конференції взяли лише російські соціалісти-революціонери; російські соціал-демократи участі у конференції не брали – С. С.) прийняла компромісну резолюцію між представниками “Незалежної робітничої партії Англії” та бельгійськими і французькими соціалістами. М. Ганкевич цитував текст резолюції: “Інвазія німецьких військ до Бельгії і Франції загрожує існуванню незалежних націй та завдає удар довір’ю до міжнародних договорів. У таких обставинах перемога німецького імперіалізму була б рівнозначна з поразкою і знищенням демократії і волі в Європі. Соціалісти Великої Британії, Бельгії, Франції і Росії не думають про те, щоб політично і економічно розтрощити Німеччину; вони не ведуть війни проти народів Німеччини і Австрії, а тільки проти правителів тих країв, які їх гноблять. Вони домагаються, щоб Бельгія була визволена та відшкодована. Вони жадають, щоб справа Польщі була полагоджена по бажанням польського народу, чи в формі автономії в межах іншої держави, чи в формі повної незалежності. Вони бажають, щоб в цілій Європі, від Ельзас-Лотарингії аж до Балканів, ті народи, що силою зістали загарбані до чужої держави, мали право вільно рішати про свою долю” [229, с. 16].

Соціалісти на конференції заявили про необхідність недопущення перетворення оборонної війни у війну завойовницьку. Зазначалося: “Члени конференції переконані, що остали вірні принципам інтернаціоналу, висловлюють надію, що робітнича кляса всіх країв незабаром знов знайдеться з’єднана в боротьбі проти мілітаризму і проти капіталістичного імперіалізму. Перемога з’єднаних держав “три порозуміння” мусить бути перемогою справи волі народів, з’єдинення, незалежності та автономії народів в мирній федерації сполучених держав Європи та цілого світу...” [229, с. 17].

Конференція також висловила протест проти закриття соціалістичних видань у Росії і переслідування її редакторів, а також проти переслідування фінів, євреїв поляків у Росії та Німеччині [229, с. 17–18].

На думку М. Ганкевича, це останнє положення резолюції викликало незадоволення “англійських, а більше ще французьких імперіалістів”, які поставали як “сердечні друзі царату”. Зміна ставлення Англії і Франції до царської Росії розглядається М. Ганкевичем, як новий і важливий елемент міжнародної політики [229, с. 18]. При цьому він стверджував, що “західноєвропейським соціалістам важко помирितись з тим соромним союзом англійської демократії і французької республіки з варварським царизмом”, вважаючи, що царський уряд не вбачав за необхідне змінювати свою політику стосовно поневолених народів Російської імперії, а одночасно “віддавав неоцінену прислугу справі демократії і соціалізму, розбиваючи безстыдно і цинічно всякі легенди про “визвольну війну” тридержавного порозуміння”. При цьому М. Ганкевич констатував: “Безличне, брутальне московщення Галичини, ширення православ’я кнутом і рублями, завзяте нівечення українського національного життя, нехтовання польського народу – помімо фарисейської прокламації Николая Николаєвича; топтання свобод Фінляндії, жидівські погроми, переслідування магометан на Кавказі, систематичне задавлювання російського робітничого руху, висилка соціалістичних послів російської Думи на каторгу, висилка на Сибір на вічне поселення нещасного Бурцева, що повірив в визвольну війну, ведену царем, все те такі вопіючі до небес факти, що їх не могли поминути мовчанням західно-європейські соціалістичні приклонники російсько-французького союзу, союзу хоч би на час війни [229, с. 19].

Європейська соціал-демократія, в основному, була противником співпраці та порозуміння з царизмом та засуджувала воєнно-політичний союз провідних європейських держав з Росією. М. Ганкевич також акцентував увагу на такому неоднозначному ставленні Європи і зазначав, що “більше ширшає

серед західно-європейських соціалістів думка про се, що навіть тепер, в часі війни, союз з кровавим царем – річ дуже сумнівної вартости” [229, с. 19].

Проти союзу Англії з російським царем висловились також Незалежна робітничка партія Англії. У резолюції англійського конгресу вказувалося: “перемога російського і англійського імперіалізму була б для демократії в Європі так само грізна і небезпечна, як перемога німецького імперіалізму” [229, с. 20].

Окрему лінію в соціал-демократичному русі представляли російські соціалісти, які по-різному ставилися до війни. М. Ганкевич підкреслював: “На щастя! не вся російська соціал-демократична інтелігенція піддалась дурманові московського завойовничого патріотизму. Не помогли поклики Плеханових та Алексінських, які не мали сорому підтримувати своєю фальшиво-революційною, вивітрилою і обманливою балаканиною грабіжницькі змагання того ж царату, проти якого вони досі боролись. Тепер сі російські революціонери шукали робітників підтримати державу Романових в ім’я буржуазних “економічних інтересів” Московщини, в ім’я фальшивого демократизму сеї французької республіки, яка підтримує усіма силами царат під час російської революції” [229, с. 21–22].

Микола Ганкевич, оцінюючи позицію російських соціал-демократів, вважав, що революції і соціалізму зрадила в Росії лише російська інтелігенція, яка масово перейшла на службу чорносотенному патріотизмові. Що ж до російського робітництва, російських депутатів у Думі, керівники обидвох фракцій соціал-демократії, а, особливо, більшовики, залишились вірні революції і основному гаслу соціал-демократії – боротьбі з царизмом [229, с. 22].

У відповідь на відкритий лист лідера бельгійських соціал-демократів Е. Вандервальде, який закликав російських соціалістів на період війни укласти перемир’я з царем, російська соціал-демократична фракція у Думі, рішуче відмовила. Свою негативну відповідь вони обґрунтували тим, “що грізним для демократії є пруський, юнкерський мілітаризм” [229, с. 22–23].

Позицію фракції “більшовиків” висловив лідер В. Ленін у рефераті “Соціал-демократія і війна”. М. Ганкевич особливо цитував російського політика в тій частині, де йшлося про Україну і українське питання. М. Ганкевич писав: “Змалювавши капіталістичний розвиток Західної Європи, досягнути котрого вона змогла тільки зорганізувавшись в національні одиниці, доводив Ленін, що Росія, в якій живе кількадесят націй, а між ними така численна як Українська, позбавлена своєї рідної мови, не може досягнути сього розвою. Мова бо се головний чинник в торговельних зносинах, без котрого ніяка торгівля та промисловість не можуть розвиватися. Україна, позбавлена сього головного культурного чинника, застається країною натурального господарства. Вона стала для Росії тим, чим Ірландія для Англії: з неї тягнуть все, що можна, не даючи їй нічого. Інтереси інтернаціонального пролетаріату, а московського особливо, вимагають того, щоб Україна мала свою державну самостійність, при котрій буде вона мати змогу досягнути необхідного для пролетаріату культурного розвою. На жаль, казав він далі, декотрі з наших товаришів зробилися російсько-державними патріотами. Ми, московці, раби. Ми не тільки даємо гнітити нас, а ще пасивно допомагаємо гнітити других, а се зовсім не в наших інтересах. Московська нація досить велика, щоб сама – одна могла становити свою окрему національну державу. А се дасть їй можливість найскорішого розвитку” [229, с. 23].

“В сій війні, продовжував референт, – буржуазна преса багато кричить про зруйнування Бельгії, але всі мовчать про зруйнування прекрасної України, начебто кров Українця – селянина не так червона, як кров бельгійського буржуя. Та се для буржуазної преси цілком зрозуміло, – в Бельгії руйнується війною добро великих власників, на послугах котрих стоїть ся преса. Що ж до Галичини, то там здійснюються давні мрії російського уряду, там руйнується такими ворогами всякого прогресу, як гр. Бобрінський, культура українського народу, яка знайшла собі захист в Австро-Угорській державі під панів “панславистів”. У нас багато говориться про боротьбу з Австро-Угорщиною за визволення слав’ян, але відповідайте панове, де слав’яне мають

таку свободу для свого культурного розвою, як в Австро-Угорщині, і де вони, як от і українці, позбавлені всіх національних прав, – прав учитися рідною мовою, як не в “славянській” Росії? Коли вже говорити про славянську державу, то такою є саме Австрія, а ні в якому разі Росія. Інтереси російського пролетаріату не можуть вимагати перемоги в цій війні Росії [229, с. 23–24].

Микола Ганкевич, не дивлячись на підтримку і схвалення позиції більшовиків стосовно національного питання, зокрема висловлювань В. Леніна, з острахом та застереженням сприймав такі заяви більшовицького вождя. Він усвідомлював загрозу та небезпеку для повноправного розвитку української соціал-демократії в рамках більшовицької ідеології, а також наполягав щодо орієнтації Української соціал-демократичної партії на західноєвропейські соціалістичні угруповання.

Микола Ганкевич запропонував власну історичну оцінку та порівняння двох імперій – Російської та Австро-Угорської. На його думку, “в цій війні буржуазна преса багато кричить про зруйнування Бельгії, але всі мовчать про зруйнування прекрасної України, начебто кров Українця – селянина не так червона, як кров бельгійського буржуя. Що ж до Галичини, то там здійснюються давні мрії російського уряду, там руйнується ... ворогами всякого прогресу, як гр. Бобрінський, культура українського народу, яка знайшла собі захист в Австро-Угорській державі під панів “панславистів”. У нас багато говориться про боротьбу з Австро-Угорщиною за визволення слав’ян, але відповідайте панове, де слав’яне мають таку свободу для свого культурного розвою, як в Австро-Угорщині, і де вони, як от і українці, позбавлені всіх національних прав, прав учитися рідною мовою, як не в “славянській” Росії? Коли вже говорити про славянську державу, то такою є саме Австрія, а ні в якому разі Росія. Інтереси російського пролетаріату не можуть вимагати перемоги в цій війні Росії [229, с. 23–24].

Деякі російські теоретики соціалізму, серед них, наприклад, Л. Троцький, не бачили жодної різниці в укладі Росії і Австрії. Як зазначає М. Ганкевич, навпаки, антипатії Л. Троцького були звернені більше проти Австрії, “бо він мече громи на тих соціалістів, що наважились творити легіони проти царату, бо тим вони – мовляв – поповнили “злочинну авантуру”, в’яжучи свою долю з долею “загнилої Австрії!”.

М. Ганкевич пише, що Троцький забуває зовсім про се, що про значіння Австрії в теперішнім історичнім моменті писав Енгельс в своїй класичній студії п. з. “Загранична політика царату”: “Як довго царат не буде розбитий революцією, се основа виводів великого соціаліста про міжнародне значення Австрії, так довго Австрія є конечна, як забороло проти завойовницької, розбишацької традиційної політики царату, зверненої на захід і на Царгород. Як довго царат не розбитий, так довго програна Австрії буде програною загально-європейської демократії і соціалізму” [229, с. 25].

Позиція М. Ганкевича стосовно переваг та недоліків імперських держав, а також його політико-національний ідеал майбутнього Центрально-Східної Європи зокрема України полягала в наступному: “для нас, для соціалістів Сходу Європи, для демократії східно-європейських поневолених царатом народів, відповідь на сю проблему, яку нам на порядок дня ставить нині історія, є ясна і недвозначна. Розвалення, розтrocення російської імперії, воля, самостійність, незалежність народів європейського сходу – се програмовий постулат, який нині мусить поставити кожний демократ і кожний соціаліст” [229, с. 25–26].

Таким чином, на думку М. Ганкевича, “хто каже: демократія, суверенність люду, сей каже: визволення з під всякого панування наїздників, сей каже: національна воля і самостійність кожної нації”. Такі слова К. Каутського, на думку М. Ганкевича, були визначальними для соціаліста і демократа.

Натомість М. Ганкевич заперечив Л. Троцького. Він писав: “Не можуть сього зрозуміти, не хотять сього зрозуміти псевдореволюційні соціалісти в ряді Н. Троцьких; вони вважають, що національне питання – се пережита справа, що тепер має розігратись боротьба між інтернаціональним імперіалізмом, а інтернаціональним революційним соціалізмом, боротьба, в якій нема місця на національні проблеми. Історія – мовляв – перейшла вже до порядку денного над національним питанням. І тому – говорять сі мудреці архиреволюційні – видвигати квестію польську, українську і т. д. і т. д. – се значить оставити позаду за історією, іменем якої Н. Троцькі і його товариші проголошують перехід від теперішньої, псевдоконституційної Росії відразу за одним розмахом до нової доби, де буде тільки проблема: соціалізм чи імперіалізм?” [229, с. 26].

Бачимо наглядно, як національне питання, про яке говорить Енгельс в уступі, наведеним до сих виводів, стає нині як “злоба дня” на дневнім порядку теперішньої історичної доби на Сходні Європи, і в Австрії, і на Балканах, і в Російській імперії. Теперішня історична доба, від 1905 року до наших днів, є для сходу Європи тим, чим були великі історичні перевороти 1789–1815 рр. для Заходу Європи, чим була “весна народів”, революція 1848 року і часи “революцій з гори”, і безнастанних воєн для середньої Європи. Національне питання в західній і середній Європі розв’язали революційні перевороти і криваві воєнні конфлікти. Тепер черга приходить на схід Європи [229, с. 26–27].

Аналізуючи сучасне розуміння національної проблеми як для цілої Європи, так і для Сходу Європи М. Ганкевич цитує з цього приводу К. Реннера: “Принцип національності, який західно-європейська історія видвинула і сформувала в дев’ятнадцятому столітті і там є вже пережитий в столітті двадцятому, розпочинає нині свій революційний воєнний похід Сході. Товариш, що йде з ним крок за кроком в парі, се капіталізм, його наступник – се соціалізм” [229, с. 25–27].

“До нового життя, повного ясної будучности прокидаються безісторичні народи, до геройського бою пориваються історичні народи – отсе найважніші внутрішні причини війни на Сході...” [229, с. 27].

“Вірний масовий інстинкт німецького пролетаріату повитав війну на сході з горячим ентузіазмом. Війна на Сході, без огляду на те, чим би вона не скінчилась, буде підмогою поступу, бо вона прилучить сотки народів до світа західної культури. А нива, яку весною має засівати соціалізм, мусить переорати в осени капіталізм” [229, с. 27–28].

Головне питання, яке мають розв’язати партії на Сході, це українська проблема, а вирішення її пов’язане з упадком царату. Стосовно цього М. Ганкевич писав: “І проти сего походу чорносотенного варварства зірвалась ціла українська суспільність Галичини. Молоде її покоління пішло в легіони стрілецькі, воскресли спомини давного “славного Запорожжя”, нав’язалась нитка історична до давньої Січі, що її цариця Катерина зруйнувала. А всі політичні партії українські заявили, що найбільшим і єдиним ворогом України є царат. І ті російські українці, що опинились за кордоном,

поза теплим крилом царофільських “визволителів”, стали теж в один ряд проти ворога поступу свободи, проти ката українських селян, тюремщика соціалізму, проти царської Росії. І неначе сама жива душа великого моменту стала серед сих людей і дала їм силу творити” [229, с. 29].

“І кожний з нас, соціалістів тих народів, яких одними кайданами неволі скував в одно царат, відчуває, що в теперішню історичну добу тут, на Сході Європи, важиться найважливіша боротьба, що тут рішається доля й будучність європейської демократії, європейського соціалізму” [229, с. 29-30].

Микола Ганкевич детально проаналізував усі загрози, ризики та перспективи для українського національного руху в ході Першої світової війни, наполягаючи на невідворотності процесів соціально-економічних змін, національного самовизначення для українців та побудови незалежної соціально-справедливої Української держави.

ВИСНОВКИ

Сучасний стан розвитку української історичної науки вимагає активізації просопографічних досліджень, які передовсім повинні спрямовуватися на вивчення життєвого та творчого шляху осіб, чия діяльність у зв'язку з радянськими ідеологемами замовчувалась, або подавалася у викривленому контексті. До таких історичних персоналій належить Микола Ганкевич – лідер українських соціал-демократів Галичини, профспілковий діяч, публіцист і теоретик національного соціал-демократичного руху в Галичині;

Формування ідейного та політичного світогляду М. Ганкевича почалося на рубежі 1880–1890-их рр. в умовах організаційного оформлення галицького робітничого руху, діяльності перших соціалістичних організацій. Соціалістичні гуртки у Львові та усій Галичині діяли під впливом ідей європейської соціал-демократії, зокрема австрійської та німецької. Політична діяльність М. Ганкевича розпочалася у колі І. Франка, М. Павлика, В. Будзиновського та інших галицьких демократів, які тяжіли до ідей радикального поступу;

Микола Ганкевич долучився до утворення у 1890 р. Русько-Української радикальної партії – першої партії модерного типу. Однак, вже у 1890-их рр. він тяжів до ідеї поєднання радикалізму із європейською соціал-демократією. На даному етапі діяльності, М. Ганкевич виступав як теоретик марксизму, утверджуючи це вчення як платформу соціальних і національних перспектив розвитку українців та поляків Галичини. Теоретичним органом мав стати часопис “Robitnyk”

У теоретичному плані М. Ганкевич поділяв ідеї австромарксизму, які привніс в українську соціал-демократію, підтримував і розвивав принципи “культурно-національної автономії”, як засади побудови усієї Австрійської соціал-демократичної партії, в тому числі Української соціал-демократичної партії Галичини та Буковини. М. Ганкевич відстоював в УСДП позицію, що

партія повинна служити справі як соціального, так і національного визволення трудового народу, а соціалістичні ідеали можна реалізувати шляхом організованої боротьби робітників. Важливим засобом досягнення соціалістичних ідеалів розглядалася й парламентська боротьба;

Микола Ганкевич працював над структурним оформленням Польської соціал-демократичної партії Галичини і Сілезії (1892 р.); діяв у структурах польських соціал-демократів у Львові та Галичині, а згодом очолив міський комітет польських соціал-демократів у Львові; активна діяльність М. Ганкевича у структурах ППСДГ і Сілезії продовжувалася до початку Першої світової війни;

Початок ХХ ст. пов'язаний з активною журналістською діяльністю М. Ганкевича – редагував газети “Воля”, “Земля і Воля”, “Селянин”, друкувався у польському соціал-демократичному виданні “Naprzód”. Завдяки діяльності М. Ганкевича соціал-демократична преса стала не лише інформаційною і представляла подієву історію, а й друкувала статті теоретичного змісту;

Микола Ганкевич належав до того крила української соціал-демократії (С. Вітик, Т. Мелень та ін.), які залишалися прихильниками співпраці з ППСД аж до початку Першої світової війни. Натомість молода генерація галицьких соціал-демократів (В. Левинський, П. Буняк, Л. Ганкевич, В. Старосольський та ін.) з 1907 р. рішуче виступали за повну незалежність УСДП від ППСД;

Працюючи у середовищі польських соціал-демократів М. Ганкевич не завжди бачив перспективи та необхідність змін в УСДП, які були обумовлені політичною ситуацією, яка склалася у Галичині на початку ХХ ст.; нерозуміння ним причин та змісту польсько-українського протистояння відбивалося на його лінії в УСДП, що вело до конфлікту у партійному комітеті, коли молоді члени більш чітко бачили і відстоювали національні перспективи для УСДП; натомість М. Ганкевич залишався в фоваторії ілюзій польсько-українського конформізму і поєднання;

Напередодні Першої світової війни УСДП виступила за цілковиту підтримку Австро-Угорщини у майбутньому протистоянні з Росією. Вже від початку XX ст. УСДП однозначно кваліфікувала російський царизм як найбільшого ворога України. Разом з іншими політичними партіями Галичини у 1912 р. УСДП звернулася із закликом до населення краю про підтримку австрійської влади. Водночас позиція у ставленні до війни нівелювала розкол у рядах українських соціал-демократів;

У період Першої світової війни М. Ганкевич продовжував політичну діяльність, увійшовши як представник УСДП до складу Головної Української Ради у Львові та ставши заступником голови. Згодом працював віце-президентом Загальної Української Ради у Відні;

Ідеї національної соціал-демократії та свою практичну діяльність в Галичині завжди намагався поєднати з українським національним рухом на Наддніпрянщині. Такі можливості склалися в рамках співпраці із Союзом Визволення України. Зміни на Наддніпрянщині пов'язував із крахом російського царизму та створенням умов для з'єднання українського етносу;

У період Західно-Української Народної Республіки та польсько-української війни 1918–1919 рр. на жаль не оцінив політичних реалій і виступив з нереальними ідеями польсько-українського поєднання;

Умовах Другої Речі Посполитої М. Ганкевич намагався відновити соціал-демократичні структури, виступав проти переходу УСДП на комуністичну платформу, за що у 1923 р. був виключений з партії відновив свою діяльність у структурах польських соціал-демократів. У міжвоєнний період займався виключно публіцистикою.

Аналіз науково-публіцистичного доробку М. Ганкевича дає підстави стверджувати, що він вдало поєднав у собі талант громадсько-політичного діяча та публіциста. Праці автора “Про жіночу неволю в історичнім розвою”, “Соціалістичний Інтернаціонал і Війна” та ін. свідчать, що політик обґрунтовував власні оригінальні погляди щодо розвитку фемінізму та соціал-демократії в Галичині.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Архівні матеріали

Центральний державний архів громадських об'єднань України

1. Ф. 6 Центральний комітет комуністичної партії Західної України (1917-1936 рр.).

оп. 1

Спр. 470. Картотека, 115 арк.

Центральний державний історичний архів України у м. Львові

2. Ф. 146 Галицьке намісництво, м. Львів. 1772–1921 рр.

оп. 4

Спр. 1320. Справа про реорганізацію окружних і повітових старост в зв'язку з ліквідацією Крайових урядів у Кракові та Чернівцях, т. 7, 1860–1862 рр., 118 арк.

3. Ф. 146 Галицьке намісництво, м. Львів. 1772–1921 рр.

оп. 4

Спр. 3633. Матеріали про святкування 1-го Травня трудящими Галичини (донесення, зведення і ін.), т. 20 і ост., 1913–1914 рр., 53 арк.

4. Ф. 146 Галицьке намісництво, м. Львів. 1772–1921 рр.

оп. 7

Спр. 4759. Рапорт Львовской дирекции полиции о работе конференции Украинской фракции социал-демократических партий, 1899 г., 3 арк.

5. Ф. 146 Галицьке намісництво, м. Львів. 1772–1921 рр.

оп. 8

Спр. 582. Статистичні звіти про збори політичних партій, проведені у IV кварталі 1905 р. і 1906 р., 1906 р., 14 арк.

6. Ф. 146 Галицьке намісництво, м. Львів. 1772–1921 рр.

оп. 8

Спр. 1003. Донесення Дирекції поліції у Львові та староств у Станіславові і Бережанах про збори соціал-демократичної партії, 1909 р., 16 арк.

7. Ф. 159 Галицька фінансова прокуратура, м. Львів. 1773–1919 рр.

оп. 1

Спр. 1718. Переписка ликвидационной комиссии о погашении долгов монастырей и прекращении дел против несостоятельных дебиторов. Т. X, 1787 г., 18 арк.

8. Ф. 205 Прокуратура апеляційного суду, м. Львів. 1919–1939 рр.

оп.1

Спр. 442. Звіти відділу громадської безпеки Львівського воєводського управління про політичне становище за I кв. 1927 р., 1927, 79 арк.

9. Ф. 309 Наукове товариство ім. Шевченка, м. Львів. 1873–1939, 1941–1944 рр.

оп. 1

Спр. 1918. Статті Ткачука Д., Телятинського В., Токаржевського Я., Турянського В. і Тютюника Ю., 1920 р., 70 арк.

10.Ф. 309 Наукове товариство ім. Шевченка, м. Львів. 1873–1939, 1941–1944 рр.

оп. 1

Спр. 2183. Паспорт, листи, посвідчення та ін. особисті документи Ганкевича М., 1909–1919 рр., 18 арк.

11.Ф. 309 Наукове товариство ім. Шевченка, м. Львів. 1873–1939, 1941–1944 рр.

оп. 1

Спр. 2257. Листи кореспондентів з прізвищами на літери «Б–Н» до адвоката Ганкевича Л. про надання їм громадянства СРСР, 1917–1931 рр., 53 арк.

12. Ф. 309 Наукове товариство ім. Шевченка, м. Львів. 1873–1939, 1941–1944 рр.

оп. 1

Спр. 2258. Листи Безпалка О., Вітика С., Чайковського А. та ін. до Ганкевича М., 1909–1921 рр., 157 арк.

13. Ф. 309 Наукове товариство ім. Шевченка, м. Львів. 1873–1939, 1941–1944 рр.

оп. 1

Спр. 2395. Листи Шмигельського А. до Остапчука В., 1913–1919 рр., 12 арк. (Арк. 3).

14.Ф. 309. Наукове товариство ім. Шевченка, м. Львів. 1873–1939, 1941–1944 рр.

оп.1

Спр. 2472. Листи Буняка П., Довганя Т., Левинського В. та ін. до Шмигельського А., 1907–1913 рр., 29 арк.

15. Ф. 309 Наукове товариство ім. Шевченка, м. Львів. 1873–1939, 1941–1944 рр.

оп. 1

Спр. 2585. Виписки Ганкевича М. з газет про політику РСДРП і листи Ганкевича М. до ЦК УСДРП. Копії, 1921–1922 рр., 15 арк.

16.Ф. 328 Редакція «Української Загальної Енциклопедії», м. Львів. 1930–1935 рр.

оп. 1

Спр. 104. Біографії письменників, вчених та політичних діячів з прізвищами на літери «П–Ю», б/д, 94 арк.

17.Ф. 360 Старосольський Володимир-Степан, адвокат, правник, соціолог, громадський і політичний діяч, дійсний член НТШ, професор. 1878–1942 рр.

оп. 1

Спр. 53. Статути, звернення, звіти ат ін.. документи про діяльність «Союзу Визволення України», Комітету допомоги знищеним установам, Всеукраїнської Національної Ради, 1915–1938, 46 арк.

18.Ф. 360. Старосольський Володимир-Степан, адвокат, правник, соціолог, громадський і політичний діяч, дійсний член НТШ, професор. 1878–1942 рр.

оп. 1

Спр. 496. Листи Ганкевича Л., 1916–1936 рр., 44 арк.

19.Ф. 360 Старосольський Володимир-Степан, адвокат, правник, соціолог, громадський і політичний діяч, дійсний член НТШ, професор. 1878–1942 рр.

оп. 1

Спр. 562. Листи Темницького В., 1902–1921 рр., 50 арк.

20.Ф. 372 Охримович Володимир, адвокат, письменник, етнограф, етнолог, громадсько-політичний діяч, журналіст, дійсний член НТШ. 1870–1931 рр.

оп. 1

Спр. 38. Листи Ганкевича М., 1889–1901, 49 арк.

21.Ф. 387 Левинський Володимир, публіцист, політичний діяч, теоретик українського соціалістичного руху, один з засновників УСДП, редактор і співробітник ряду соціал-демократичних видань. 1880–1983 рр.

оп. 1

Спр. 64. Листи до невстановлених осіб, 1899–1911 рр., 28 арк. Арк. 20.

22.Ф. 408 Греко-католицький митрополичий ординаріат, м. Львів. 1531–1945 рр.

оп. 1

Спр. 587. Лист невстановленого автора з Косова про надання допомоги для організації музею народних виробів Гуцульщини, 1923 р., 2 арк.

23.Ф. 581 Колекція документів про діяльність урядів та армій Української Народної Республіки та Західно-Української Народної Республіки. 1914–1939 рр.

оп. 1

Спр. 128. Стаття К. Левицького про створення Української Народної Ради і боротьбу за об'єднання ЗУНР і Української Народної Республіки в єдину державу, 1922 р., 11 арк.

24.Ф. 683 Бачинський Юліан, адвокат, суспільно-політичний діяч, публіцист. 1870–1940 рр.

оп. 1

Спр. 12. Листи від Вали А., Вілінського С., Волчука А. і Ганкевича М., 1894–1910 рр., 21 арк.

25.Ф. 868 Косевич Євген, адвокат, громадський діяч. 1875–1914 рр.

оп.1

Спр.11. Листи Темницького В., 1904–1914 рр., 24 арк.

Державний архів Івано-Франківської області

26.Ф. 2 Станіславівське воєводське управління, м. Станіславів Станіславського повіту Станіславського воєводства (1915–1939 рр.)

оп.1

Спр. 1066. Інформації Львівського воєводського управління про VII конгрес Української селянської демократичної партії, що відбувся у Львові 4 березня 1934 р., 3 арк.

27.Ф. 2 Станіславівське воєводське управління, м. Станіславів Станіславського повіту Станіславського воєводства (1915–1939 рр.)

оп.1

Спр. 1486. Інформації Львівського воєводського управління про VIII конгрес УСДП, що відбувся у Львові 17 жовтня 1937 р., 8 арк.

28.Ф. 7 Магістрат м. Станіслав Станіславського повіту (1841–1919)

оп. 1

Спр. 200. Заяви товариства “Proletariat” про видачу йому дозволів на проведення зборів і мітингів 21 лютого 1902 – 13 серпня 1903 р., 14 арк.

29.Ф. 7 Магістрат м. Станіслав Станіславського повіту (1841–1919)

оп. 1

Спр. 256. Дозволи Станіславського повітового староства організаціям і товариствам на проведення 1-травневих демонстрацій 29 квітня 1910 р., 2 арк.

30.Ф. 225 Станіславська державна прокуратура, м. Станіслав Станіславського повіту (1863–1923 рр.)

оп. 1

Спр. 58. Справа про звинувачення Бойка Петра та інших у страйку сільськогосподарських робітників і погрозі побиття штрейкбрехерів 2 серпня 1902 – 9 січня 1904, 19 арк.

31.Ф. 225 Станіславська державна прокуратура, м. Станіслав Станіславського повіту (1863–1923 рр.)

оп. 1

Спр. 59. Справа про звинувачення Булака Петра та інших в організації страйку сільськогосподарських робітників в селі Жниброди Буцацького повіту 2 серпня 1902 – 10 жовтня 1902, 12 арк.

32.Ф. 225 Станіславська державна прокуратура, м. Станіслав Станіславського повіту (1863–1923)

оп. 1

Спр. 60. Справа про звинувачення групи селян села Куйданів за розгін праці у поміщика селян села Бериш, 5 серпня 1902 – 3 листопада 1902, 16 арк.

33.Ф. 225 Станіславська державна прокуратура, м. Станіслав Станіславського повіту (1863–1923)

оп. 1

Спр. 72. Листування з Тлумацьким повітовим староством про вилучення листівки “Брати селяни і міщани”, яка вимагала надання в парламенті депутатських місць від селян (27 серпня 1905 – 9 вересня 1905), 9 арк.

34.Ф. 225 Станіславська державна прокуратура, м. Станіслав Станіславського повіту (1863–1923)

оп. 1

Спр. 75. Звинувачувальне заключення в справі Федака Олексія Васильовича за супротив поліцейським при розгоні передвиборчих зборів 25 жовтня 1905 р., 6 арк.

35.Ф. 225 Станіславська державна прокуратура, м. Станіслав Станіславського повіту (1863–1923)

оп. 1

Спр. 87. Справа про звинувачення Кузьми Івана і Бурого Івана в організації походу з червоним прапором 24 січня 1906 – 5 лютого 1906), 22 арк.

36. Ф. 229 Станіславівський окружний суд, м. Станіслав Станіславського повіту
(1880, 1892, 1898–1921)

оп. 1

Спр. 284. Заяви селян та рішення табуляторного відділу про проведення записів і змін в книгах обліку домоволодіння і земельних ділянок. Кадастрова волость Станіслав № 900913, 54 арк.

37.Ф. 229 Станіславівський окружний суд, м. Станіслав Станіславського повіту
(1880, 1892, 1898–1921)

оп. 1

Спр. 285. Заяви селян та рішення табуляторного відділу про проведення записів і змін в книгах обліку домоволодіння і земельних ділянок. Кадастрова волость Станіслав № 950999, 273 арк.

38.Ф. 229 Станіславівський окружний суд, м. Станіслав Станіславського повіту
(1880, 1892, 1898–1921)

оп. 1

Спр. 286. Заяви селян та рішення табуляторного відділу про проведення записів і змін в книгах обліку домоволодіння і земельних ділянок. Кадастрова волость Станіслав № 11101139, 225 арк.

39.Ф. 229 Станіславівський окружний суд, м. Станіслав Станіславського повіту
(1880, 1892, 1898–1921)

оп. 1

Спр. 287. Заяви селян та рішення табуляторного відділу про проведення записів і змін в книгах обліку домоволодіння і земельних ділянок. Кадастрова волость Станіслав № 11401149, 145 арк.

40.Ф. 229 Станіславівський окружний суд, м. Станіслав Станіславського повіту
(1880, 1892, 1898–1921).

оп. 1.

Спр. 288. Заяви селян та рішення табуляторного відділу про проведення записів і змін в книгах обліку домоволодіння і земельних ділянок. Кадастрова волость Станіслав № 11501199, 120 арк.

41.Ф. 229 Станіславівський окружний суд, м. Станіслав Станіславського повіту (1880, 1892, 1898–1921).

оп. 1

Спр. 289. Заяви селян та рішення табуляторного відділу про проведення записів і змін в книгах обліку домоволодіння і земельних ділянок. Кадастрова волость Станіслав № 12001299, 193 арк.

42.Ф. 229. Станіславівський окружний суд, м. Станіслав Станіславського повіту (1880, 1892, 1898–1921).

оп. 1

Спр. 290. Заяви селян та рішення табуляторного відділу про проведення записів і змін в книгах обліку домоволодіння і земельних ділянок. Кадастрова волость Станіслав № 14001449, 55 арк.

Державний архів Львівської області

43.Ф. 1 Львівське воєводське управління, м. Львів

оп. 57

Спр. 410. Переписка с министерством внутренних дел, дирекцией полиции по вопросу составления списков политических партий и организаций и их краткие характеристики, 13 мая – 11 августа 1922, 18 арк.

44.Ф. 11 Львівський окружний суд, м. Львів 1919–1939.

оп. 29

Спр. 3489. Дело о конфискации статьи «Свято пролетарської боротьби», с приложением конфискованного номера, 6 мая 1923, 6 арк.

45.Ф. 121 Львівська воєводська команда державної поліції, м. Львів (1921–1939).

оп. 2

Спр.190. Решения поветовых управлений государственной полиции в Станиславе, Дрогобыче и других о реорганизации и деятельности партии УСДП в 1928 г. и установлении наблюдения за деятелем УСДП Козицким Спиридоном, 6 ноября 1924, 24 октября 1928, 9 арк.

46.Ф. 256 Матеріали з історії революційного руху трудящих Західної України за своє звільнення і возз'єднання із Радянською Україною (колекція), 1917–1939.

оп. 1

Спр. 40. Документы Львовського воеводського управління державної поліції і других ведомств о боротьбі з революційним рухом (13 січня 1923 – 6 грудня 1923), 146 арк.

47.Ф. 256 Матеріали з історії революційного руху трудящих Західної України за своє звільнення і возз'єднання із Радянською Україною (колекція), 1917–1939.

оп. 1

Спр. 45. Документы Львовського воеводського управління державної поліції і других ведомств о боротьбі з революційним рухом (31 січня 1925 – 29 грудня 1925), 68 арк.

48.Ф. 350 Дирекція поліції у Львові 1802–1918.

оп. 1

Спр. 2669. Справа про відмову у видачі Мокловському Казимиру і Ганкевичу Миколі дозволу на проведення зборів, присвячених становищу народів у Росії 1901., 6 арк.

49. Ф. 350 Дирекція поліції у Львові 1802–1918.

оп. 1

Спр. 2933. Справа про встановлення таємного нагляду за діяльністю М. Ганкевича (січень 1907 р.), 46 арк.

Праці М. Ганкевича

50. Ганкевич М. Болгарська преса й українська справа / Микола Ганкевич // Вістник. – 1915. – № 29–30. – С. 1920.
51. Ганкевич М. З перед двайцяти літ : початки української соціал-демократії в Галичині / М. Ганкевич // Календар “Впереду” : 1920. – Львів, 1920. – С. 87–98.
52. Ганкевич М. Завдання соціалізму / М. Ганкевич // Воля. – 1919. – 4 грудня. – С. 57.
53. Ганкевич М. Під теперішню хвилю / М. Ганкевич // Вісник СВУ. – 1915. – Ч. 21–22. – С. 67.
54. Ганкевич М. Поляки й українці / М. Ганкевич // Вістник. – 1916. – № 56. – С. 602.
55. Ганкевич М. Російська небезпека для Європи / М. Ганкевич // Вістник. – 1916. – № 45. – С. 439–440.
56. Ганкевич М. Україна і Польща / М. Ганкевич // Соціялістична думка. – 1921. – 3 вересня. – С. 89.
57. Hankiewicz M. Jak statem się socialistą // Promień. — 1920. – 21 marca. – s. 35.

Опубліковані джерела

58. Бачинський Ю. Гльосси / Ю. Бачинський. – Львів, 1904. – 14 с.
59. Вперед. Односторінка Екзекутивного комітету УСДП. – Львів, 1911. – 8 с.
60. Запорожець. – Календар на 1914 рік. Укл. Кирило Трильовський, Іван Чупрей. – Коломия, 1913. – 281 с.
61. Звіт Партиїної Конференції Української Соціал-Демократичної Партії Зах. Обл. УНР, яка відбулася дня 28 і 29 березня 1919 р. в Станіславові. – Дрогобич, 1919. – 8 с.
62. Макух І. На народній службі: конспект спогадів / І. Макух. – Дітройт, 1958. – 628 с.

63. Письмо українських селян-радикалів із Галичини та Буковини до селян-послів Російської державної думи в Петербурзі. – Львів: Видав. М. Павлик із “Загальної друкарні”, 1906. – 5 с.
64. Поясненє програми русько-української радикальної партії написав др. Северин Данилович. – Львів: Накл. ред. “Громадського голосу”, 1897. – 14 с.
65. Робітничий календар на 1910 рік. – Львів, 1910. – 31 с.
66. Статут Товариства українських ремісників, промисловців і торговців “Зоря”. – Львів, 1927. – 18 с.
67. Українська суспільно-політична думка в ХХ столітті. Документи і матеріали [за ред. Т. Гунчак, Р. Солчаник]. – Сучасність, 1993. – Т. I. – 252 с.
68. Чернецький А. Спомини з мого життя / А. Чернецький. – К., 2001. – 102 с.
69. Що тепер діяти? Письмо М. Павлика до зїзду русько-української радикальної партії з 22.9.1902 р. і додаток. – Чернівці : Друк. тов. “Руська Рада”, 1903. – 8 с.

Періодичні видання

70. Борба. – 1911. – 25 квітня. – С. 4.
71. Борба. – 1914. – 18 березня. – С. 1.
72. Будзиновський В. Смішне в поважнім / Володимир Будзиновський // Нові шляхи. – 1930. – №. 10. – С. 67.
73. Вісник СВУ. – 1915. – №21–22. – С. 12.
74. Вісник СВУ. – 1917. – №28. – С.443–445.
75. Вістник. – 1916. – № 58. – 1 жовтня. – С. 635.
76. Воля. – 1900. – 1 січня. – С. 3.
77. Воля. – 1901. – 15 травня. – С. 6.
78. Воля. – 1903. – 15 лютого. – С. 2.
79. Воля. – 1903. – 1 квітня. – С. 5.
80. Воля. – 1903. – 15 квітня. – С. 4.
81. Воля. – 1906. – 15 лютого. – С. 6.

82. Воля. – 1906. – 1 липня. – С. 2.
83. Вперед. – 1918. – 27 листопада. – С. 3.
84. Вперед. – 1918. – 29 листопада. – С. 5.
85. Вперед. – 1919. – 25 січня. – С. 2.
86. Вперед. – 1919. – 30 січня. – С. 4.
87. Вперед. – 1919. – 8 лютого. – С. 6.
88. Вперед. – 1919. – 16 лютого. – С. 4.
89. Вперед. – 1919. – 28 лютого. – С. 1–4.
90. Вперед. – 1920. – 7 липня. – С. 1.
91. Вперед. – 1921. – 6 серпня. – С. 3.
92. Вперед. – 1921. – 16 листопада. – С. 5.
93. Вперед. – 1922. – 30 березня. – С. 2.
94. Ганкевич Л. З минулого нашої партії [Матеріяли до історії УСДП] / Л. Ганкевич // Календар "Впереду" : 1920. – Львів, 1920. – С. 12–13.
95. Ганкевич Л. Останній австрійський Інтернаціонал / Лев Ганкевич // Календар "Впереду" : 1920. – Львів, 1920. – С. 163–166.
96. Громадський голос. – 1905. – 20 квітня. – С. 5.
97. Громадський голос. – 1906. – 6 березня. – С. 12.
98. Громадський голос. – 1907. – 15 лютого. – С. 4.
99. Громадський голос. – 1910. – 27 квітня. – С. 6.
100. Громадський голос. – 1930. – 11 жовтня. – С. 2.
101. Громадський голос. – 1933. – 14 січня. – С. 3.
102. Діло. – 1901. – 26 березня. – С. 5.
103. Діло. – 1901. – 16 червня. – С. 3.
104. Діло. – 1905. – 16 вересня. – С. 2.
105. Діло. – 1911. – 24 червня. – С. 5.
106. Діло. – 1911. – 12 грудня. – С. 2.
107. Діло. – 1914. – 19 березня. – С. 5.
108. Діло. – 1931. – Ч. 171. – С. 5.

109. Діло. – 1938. – 28 січня. – С. 7.
110. Жіночий День [19 марта 1911 р.] // Борба. – 1911. – Ч. 6. – С. 45.
111. Земля і Воля. – 1906. – 1 березня. – С. 5.
112. Земля і Воля. – 1907. – 10 січня. – С. 4.
113. Земля і Воля. – 1907. – 31 січня. – С. 5.
114. Земля і Воля. – 1907. – 5 квітня. – С. 3.
115. Земля і Воля. – 1907. – 7 червня. – С. 2.
116. Земля і Воля. – 1907. – 8 червня. – С. 4.
117. Земля і Воля. – 1907. – 14 червня. – С. 5.
118. Земля і Воля. – 1907. – 22 червня. – С. 79.
119. Земля і Воля. – 1909. – 4 квітня. – С. 4.
120. Земля і воля. – 1909. – 11 квітня. – С. 6.
121. Земля і Воля. – 1909. – 20 падолиста. – С. 4.
122. Земля і Воля. – 1911. – 21 січня. – С. 3.
123. Земля і Воля. – 1911. – 5 лютого. – С. 5.
124. Земля і воля. – 1911. – 28 квітня. – С. 2.
125. Земля і Воля. – 1911. – 15 вересня. – С. 5.
126. Земля і Воля. – 1911. – 30 грудня. – С. 4.
127. Земля і Воля. – 1920. – 11 липня. – С. 12.
128. Квасниця І. Велика втрата. Над могилою тов. Володимира Темницького / І. Квасниця // Робітничий голос. – 1938. – Березень. – С. 2.
129. Конференція // Вперед. – 1928. – 22 січня. – С. 1.
130. Конференція народоправних сил // Громадський голос. – 1935. – 19 січня. – С. 2.
131. Краєва Партійна Конференція // Вперед. – 1920. – 9 липня. – С. 3.
132. Левинський В. З українського робітничого руху в Галичині / Володимир Левинський // Дзвін. – Київ, 1913. – Т. II. – С. 411–423.
133. Львівська конференція // Вперед. – 1933. – 14 травня. – С. 2.
134. Микола Ганкевич // Вперед. – 1922. – 18 січня. – С. 3.

135. Мир на Сході і польсько-українське питання // Вперед. – 1920. – 4 лютого. – С. 2.
136. Молода Україна. – 1900. – Ч. 1. – С. 12.
137. Молода Україна. – 1900. – Ч. 8. – С. 32.
138. Наради Екзекутиви УСДП // Громадський голос. – 1935. – 7 грудня. – С. 7.
139. Народ. – 1890. – Ч. 20. – С. 301.
140. Наш голос. – 1910. – Грудень. – № 2. – С. 86–100.
141. Наш голос. – 1911. – №4. – С. 192–197.
142. Наш голос. – 1911. – № 9 -10. – С. 434–435.
143. Наш голос. – 1919. – 3 червня. – С. 211–213.
144. Наша партія в час війни // Українська робітнича газета. – 1918. – 23 березня. – С. 3.
145. Наші кандидати. Тов. Володимир Темницький // Земля і воля. – 1911. – 21 травня. – С. 4.
146. Новий Громадський голос. – 1904. – 14 липня. – С. 76.
147. Новий Громадський голос. – 1905. – 11 мая. – С. 151.
148. Павлик М. В справі робітних людей і жінок у Галичині / Михайло Павлик // Народ. – 1890. – Ч. 23 – С. 372.
149. Павлик М. Дещо про рух русинок / Михайло Павлик // Народ. – 1894. – Ч. 19. – С. 296–298.
150. Павлик М. Другі загальні збори “Общества руських жінок в Буковині” / Михайло Павлик // Народ. – 1895. – Ч. 1516. – С. 261–262.
151. Павлик М. Перш ступні русько-українського жіноцтва / Михайло Павлик // Народ. – 1890. – Ч. 4. – С. 42–50.
152. Павлик М. Подружжя і сім'я в світлі новіших наукових дослідів / Михайло Павлик // Народ. – 1892. – Ч. 2. – С. 33–35.
153. Павлик М. Товариство руських жінок на Буковині / Михайло Павлик // Народ. – Ч. 19. – С. 296–298.

154. Павлик М. Ще із-за товариства руських жінок на Буковині / Михайло Павлик // Народ. – Ч. 21. – С. 331–333.
155. Праця. – 1914. – 1 квітня. – С. 3.
156. Праця. – 1914. – 15 квітня. – С. 5.
157. Проти більшовицького гнету і проти русифікації України // Діло. – 1934. – 20 січня. – С. 34.
158. V конгрес // Вперед. – 1929. – 20 січня. – С. 12.
159. Республіка. – 1919. – 16 лютого. – С. 2.
160. Республіка. – 1919. – 29 березня. – С. 4.
161. Республіка. – 1919. – 6 квітня. – С. 2.
162. Робітничий прапор. – 1915. – Ч. 1. – С. 11.
163. Робітничий голос. – 1938. – Травень. – С. 1.
164. Розбудова професійних союзів // Професійний вісник. – 1929. – Жовтень. – С. 1.
165. Селянсько-Робітничий Трудовий З'їзд // Республіканець. – 1919. – 10 липня. – С. 2.
166. Січові Вісті [Додаток до “Громадського голосу”]. – Львів, 1912. – Січень. – Ч. 1. – С. 4.
167. Солідарний голос політичних партій про події в краю // Діло. – 1930. – 1 жовтня. – С. 1.
168. “Соціалістичний бльок” і наша тактика // Соціалістичний думка. – 1921. – 1 липня. – С. 21–22.
169. Темницький В. Завдання Української Соціал-Демократії / Володимир Темницький // Робітничий голос. – 1938. – Травень. – С. 3.
170. Темницький В. Памяти Миколи Ганкевича / Володимир Темницький // Діло. – 1931. – Ч. 176. – С. 4; Ч. 177. – С. 3; Ч. 178. – С. 3–4; Ч. 179. – С. 34.
171. Темницький В. Першого Травня 1919 р. у Рівному / Володимир Темницький // Вперед. – 1927. – 1 травня. – С. 12.
172. Українська робітнича газета. – 1918. – 23 березня. – С. 4.

173. Українська робітнича газета. – 1918. – 6 квітня. – С. 3.
174. Українська робітнича газета. – 1918. – 27 квітня. – С. 4.
175. Українська робітнича газета. – 1918. – 30 червня. – С. 2.
176. Українська робітнича газета. – 1918. – 28 липня. – С. 5.
177. Українська робітнича газета – 1918. – 25 серпня. – С. 2.
178. Українські соціалістичні партії про положення на Україні // Громадський голос. – 1934. – 20 січня. – С. 2.
179. Український Соціалістичний Блок. Резолюції Української Соціалістичної Конференції // Громадський голос. – 1935. – 26 січня. – С. 2.
180. Франко І. В Наймах у сусідів / І. Франко // Громадський голос. – 1896. – 15 червня. – С. 34.
181. Konferencja lwowska // Ibid. – 2 lutego. – S. 1.
182. Naprzód. – 1907. – № 42. – S. 22.
183. Pierwszy poseł ukraińskiej socjalnej demokracji w Sejmie Rzeczypospolitej // Robotnik. – 1930. – 24 maja. – S. 3.
184. Praca. – 1880. – 1 marca. – S. 2.
185. Praca. – 1881. – 10 maja. – S. 4.
186. Sprawy narodowościowe. – 1929. – № 3–4. – S. 482.
187. Sprawy narodowościowe. – 1934. – № 5–6. – S. 609.
188. Sprawy narodowościowe. – 1937. – № 4 – 5. – S. 439.
189. Współpraca socjalistyczna // Robotnik. – 1933. – 1 lutego. – S. 1.

Науково-критична література

190. Аркуша О. Галицький сейм. Виборчі кампанії 1889 і 1896 рр. / Олена Аркуша. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1996. – 174 с.
191. Баран С. Наша програма і організація. Програма і організація української національно-демократичної (народної) партії / С. Баран. – Львів: Друк. “Діла”, 1913. – 36 с.

192. Батенко Т. До історії формування виборчої системи у Галичині та виборчих змагань галицьких українців 2-ї половини ХІХ ст. Спроба аналізу / Т. Батенко // Республіканець. – 1994. – №. 34. – С. 11–18.
193. Бачинський Ю. Взаємні відносини соціал-демократичних партій української і польської в Східній Галичині / Юліан Бачинський. – Львів : Друк. “Уділова”, 1910. – 56 с.
194. Бачинський Ю. Зразок публіцистичної несовісності: відповідь О. Бауеру / Юліан Бачинський. – Львів : УСДП, 1912. – 18 с.
195. Бачинський Ю. Україна *irredenta* / Юліан Бачинський. – Львів, 1895. – 22 с.
196. Бегей І. Юліан Бачинський : соціал-демократ і державник / І. Бегей. – К. : Основні цінності, 2001. – 256 с.
197. Богодист І. Боротьба трудящих Галичини за Радянську владу в 1918–1920 рр. / І. Богодист. – Львів : Кн.- журн. Вид-во, 1952. – 16 с.
198. Босак О. Активізація робітничого руху і масово-політична діяльність в Галичині на початку ХХ ст. / О. Босак // Проблеми гуманітарних наук. Наукові записки ДДПУ. – Дрогобич : Вимір, 2000. – Вип. 6.– С. 151–161.
199. Босак О. Галицька соціал-демократія про державну незалежність України / О. Босак // Студії політичного центру “Генеза”. – 1995. – № 6. – С. 360–363.
200. Босак О. До питання про парламентську діяльність С. Вітика на початку ХХ ст. / О. Босак // Наукові записки УАД. – Львів, 1999. – Вип. 1. – С. 168–169.
201. Босак О. З історії розвитку соціал-демократичної періодики / О. Босак // Українська періодика : історія і сучасність : Тези доповідей і повідомлень Всеукраїнської науково-теоретичної конференції (9-10 грудня 1993 р.) – Львів, 1993 – С. 3438.

202. Босак О. Світоч галицької політичної думки (до 65-річчя з дня смерті М. Ганкевича) / О. Босак // Студії політичного центру “Генеза” –1997 – № 1 – С. 8994.
203. Босак О. Суспільно-політичні погляди М. Ганкевича / О. Босак // Наукові зошити історичного факультету. – Львів, 1999. – Вип. 2. – С. 122–128.
204. Босак О. Суспільно-політична діяльність Семена Вітика наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. / О. Босак // Наукові записки УАД – Львів, 2000 – Вип. 2 – С. 146–147.
205. Босак О. Українські соціал-демократи в суспільно-політичному русі Галичини (кінець ХІХ – початок ХХ століття) / О. Босак. – Запоріжжя; Львів : Дике Поле, Фенікс, 2001. – 130 с.
206. Босак О. Управлінські процеси як складова ідеології УСДП в Галичині наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. / О. Босак // Актуальні проблеми державного управління : Збірник наукових праць Української Академії державного управління при Президентіві України (Львівський філіал) / За заг. ред. А. О. Чемериса. – Львів : ЛФ УАДУ, 2001. – Вип. 5 – С. 273–282.
207. Босак О. Періодичні видання української соціал-демократичної партії Галичини і Буковини (1896-1914 рр.) / О. Босак // Поліграфія і видавнича справа. Збірник наук. Праць УПІ ім. Ів. Федорова – 1993 - № 28 – С. 127-131.
208. Босак О. Юліан Бачинський – речник ідеї політичної самостійності України (До 100-річчя виходу у світ книги “Україна irredenta”) / О. Босак // Студії політичного центру “Генеза” 1995 – № 3 – С. 197–200.
209. Будзиновський В. Руский страйк в 1902 році / В. Будзиновський. – Львів : Громадський голос, 1902. – 12 с.
210. Будзиновський В. Хлопська посілість / В. Будзиновський. – Львів : Друк. “Уділова”, 1902. – 32 с.

211. Василик І. Аграрні проекти Костя Левицького / І. Василик // Український селянин : Збірник наукових праць / За ред. С. В. Кульчицького, А. Г. Морозова. – Черкаси, 2004. – Вип. 8. – С. 27–30.
212. Василик І. Громадсько-політична діяльність Костя Левицького (остання чверть XIX ст. – 1919 р.) / І. Василик // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Історія / За заг. Ред. М. М. Алексієвця. – Тернопіль, 2005. – Вип. 2. – С. 122–135.
213. Василик І. Діяльність Костя Левицького у товаристві “Просвіта” / І. Василик // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Історія / За заг. ред. М. М. Алексієвця. – Тернопіль, 2003. – Вип. 1. – С. 48–58.
214. Василик І. Діяльність Костя Левицького в Головній та Загальній Українській Радах. Ч. 1. / І. Василик // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Історія / За заг. Ред. М. М. Алексієвця. – Тернопіль, 2003. – Вип. 2. – С. 69–74.
215. Василик І. Діяльність Костя Левицького в Головній та Загальній Українській Радах. Ч. 2. / І. Василик // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Історія / За заг. ред. М. М. Алексієвця. – Тернопіль, 2003. – Вип. 2. – С. 69–77.
216. Василик І. Діяльність Костя Левицького в НТШ / І. Василик // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Історія : Збірник наукових праць / За заг. ред. П. С. Григорчука. – Вінниця :ДП “ДКФ”, 2004. – Вип. 8. – С. 82–85.
217. Василик І. Кость Левицький в політичному житті Східної Галичини 1917 року / І. Василик // Наукові записки Тернопільського державного

- педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Історія / За заг. ред. М. М. Алексієвця. – Тернопіль, 2003. – Вип. 4. – С. 47–56.
218. Василик І. Кость Левицький в економічному житті Східної Галичини кінця XIX – початку XX століття / І. Василик // Збірник наукових праць Харківського державного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. Серія “Історія та географія”. – Харків, 2003. – Вип. 1415. – С. 103–111.
219. Василик І. К. Левицький у передвиборчій кампанії 1911 р. / І. Василик // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Історія / За заг. ред. П. С. Григорчука. – Вінниця, 2003. – Вип. 6. – С. 44–49.
220. Василик І. Українська фракція Галицького крайового сейму в боротьбі за новий виборчий закон напередодні Першої світової війни / І. Василик // Український Історичний збірник (2003) / Гол. ред. В. Смолій. – Київ, 2004. – Вип. 6. – С. 202–214.
221. Великочий В. С. Українська історіографія суспільно-політичних процесів у Галичині 1914–1919 рр. : монографія / Володимир Великочий / Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. – Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ Центру інформаційних технологій Прикарпатського університету імені Василя Стефаника, 2009. – 812 с.
222. Верига В. Нариси з історії України (кінець XVIII – початок XX ст.) / В. Верига. – Львів: Світ, 1996. – 524 с.
223. Вітик С. Під теперішню пору / Семен Вітик. – Львів : Накл. Автора, 1906. – 12 с.
224. Вітик С. Проч з відокремленням Галичини! / Семен Вітик. – Львів, 1906. – 14 с.
225. Вітик С. Що далі робити? Відозва в справі великого страйку хлопського / Семен Вітик. – Львів, 1902. – 18 с.

226. Возняк В. Іван Франко про національне питання і шляхи його розв'язання в Галичині / В. Возняк // Іван Франко. Статті і матеріали. Зб. одинадцятий. – Львів : Вид-во Львівського ун-ту, 1964. – С. 51–74.
227. Воблий К. Производительные силы Галиции / К. Воблий. – К. : Брокгалузь, 1915. – 378 с.
228. Ганкевич М. Про жіночу неволю в історичнім розвою / Микола Ганкевич. – Торонто : Робітнича книгарська і вид. Спілка, 1918. 80 с.
229. Ганкевич М. Соціалістичний Інтернаціонал і Війна / Микола Ганкевич. – Софія, 1915. – 31 с.
230. Гербільський Г. Передова суспільна думка в Галичині / Г. Гербільський. – Львів : ЛДУ, 1959. – 224 с.
231. Голуб А. Європейські обрії української соціал-демократії (кінець ХІХ - перша половина ХХ ст.) / А. Голуб. – Дніпропетровськ, 1998. – 242 с.
232. Голубець М. Рік грози і надій / М. Голубець. – Львів: Накладом Івана Тиктора, 1934. – 28 с.
233. Грицак Я. До генези ідеї політичної самостійності України / Ярослав Грицак // Культурна спадщина, національна свідомість, державність. – К., 1992. – Вип. 1. – С. 49–72.
234. Грицак Я. “Молоді” радикали в суспільно-політичному житті Галичини / Ярослав Грицак // ЗНТШ. – 1991. – Львів, 1991. – ССХХІІ – С. 71110.
235. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації ХІХ – ХХ століття / Ярослав Грицак. – К.: Генеза, 1996. – 358 с.
236. Грушевський М. З починів українського руху. Начерки і фрагменти. Мих. Донцов і женеvський соціалістичний гурток / Михайло Грушевський. – Відень : Б. н. в., 1922. – 88 с.
237. Грушевський М. К. польско-украинским отношениям в Галиции / М. Грушевський. – Киев : Б. н. и., 1905. – 80 с.
238. Грушевський М. На українські теми : Два роки галицької політики / М. Грушевський // ЛНВ. – 1903. – Т. 47. – С. 47–82.

239. Грушевський М. Очерк истории украинского народа / М. Грушевський. – К. : Б. н. и., 1911. – 204 с.
240. Дашкевич Я. Східна Галичина : етнічні відносини, національні міфи та ментальність / Я. Дашкевич // Україна в минулому. Випуск VI. – Київ; Львів, 1994. – С. 78–93.
241. Довгаль І. Вплив російської революції 1905 року на розвиток революційного руху в Галичині / І. Довгаль. – К., 1952. – 258 с.
242. Довідник з історії України. Видання в трьох томах. Т. I.; Т. II.; за ред. І. Підкови та Р. Шуста. – К.: Генеза, 1994–1995. – 432 с.
243. Дорошенко Д. З історії української політичної думки за часів світової війни / Д. Дорошенко. – Прага, 1936. – 258 с.
244. Єдність трудящих Західної України і Польщі у революційній боротьбі. – Львів : Вища школа, 1979. – 300 с.
245. Жерноклеєв О. Активізація робітничого руху і масово-політична діяльність в Галичині на початку ХХ ст. / О. Жерноклеєв // Проблеми гуманітарних наук. Наукові записки ДДПУ. – Дрогобич: Вимір, 2000. – Вип. 6. – С. 151–161.
246. Жерноклеєв О. Володимир Старосольський: політичний портрет (до 125-річчя від дня народження / Олег Жерноклеєв, Ігор Райківський // Людина і політика. – 2003. № 5. С. 135–150.
247. Жерноклеєв О. Галицька соціал-демократія про державну незалежність України / О. Жерноклеєв // Студії політичного центру “Генеза”. – 1995. – № 6. – С. 360–363.
248. Жерноклеєв О. До питання про парламентську діяльність С. Вітика на початку ХХ ст. / О. Жерноклеєв // Наукові записки УАД. – Львів, 1999. – Вип. 1. – С. 168–169.
249. Жерноклеєв О. Українська соціал-демократична преса в Галичині на початку ХХ ст. (1900–1914 рр.) / О. Жерноклеєв // Доповіді і повідомлення II

- Всеукраїнської науково-теоретичної конференції “Українська періодика: історія і сучасність”. – Львів – Житомир, 1994. – С. 27–29.
250. Жерноклеєв О. Лідери західноукраїнської соціал-демократії. Політичні біографії / О. Жерноклеєв, І. Райківський. – К.: Вид-во “Основні цінності”, 2004. – 283 с.
 251. Жерноклеєв О. Національна ідея "Молодої України" (1900 – 1903) / О. Жерноклеєв // Галичина. – 1997. – №1. – С.31–52.
 252. Жерноклеєв О. Періодичні видання української соціал-демократичної партії Галичини і Буковини (1896–1914 рр.) / О. Жерноклеєв // Поліграфія і видавнича справа. Збірник наук. праць УПІ ім. Ів. Федорова. – 1993. – № 28. – С. 127–131.
 253. Жерноклеєв О. Світоч галицької політичної думки (до 65-річчя з дня смерті М. Ганкевича) / О. Жерноклеєв // Студії політичного центру “Генеза”. – 1997. – № 1. – С. 89–94.
 254. Жерноклеєв О. Суспільно-політичні погляди М. Ганкевича / О. Жерноклеєв // Наукові зошити історичного факультету. – Львів, 1999. – Вип. 2. – С. 122–128.
 255. Жерноклеєв О. Українська соціал-демократична партія (1899–1918) / О. Жерноклеєв. – Івано-Франківськ, 1997. – 156 с.
 256. Жерноклеєв О. Українська соціал-демократія в Галичині: Нарис історії (1899–1918) / О. Жерноклеєв. – К., 2000. – 168 с.
 257. Жерноклеєв О. Українські соціал-демократи в суспільно-політичному русі Галичини (кінець ХІХ – початок ХХ століття) / О. Жерноклеєв. – Запоріжжя; Львів : Дике Поле, Фенікс, 2001. – 130 с.
 258. Жерноклеєв О. Юліан Бачинський – речник ідеї політичної самостійності України (До 100-річчя виходу у світ книги “Україна irredenta”) / О. Жерноклеєв // Студії політичного центру “Генеза”. – 1995. – № 3. – С. 197–200.

259. Жерноклеєв О. Райківський І. Антін Чернецький / О. Жерноклеєв, І. Райківський // Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923 / Упоряд. Микола Литвин, Іван Патер, Ігор Соляр. – Львів, 2009. – С. 323–346.
260. Злупко С. Економічна думка на Україні: Нариси історії економічної думки на західноукраїнських землях у другій половині ХІХ ст. / С. Злупко. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1969. – 182 с.
261. Злупко С. Сумління голос. А. І. Павлик – перша жінка-соціалістка на Прикарпатті / С. Злупко – Львів : ЛДУ, 1989. – 142 с.
262. Ісаєвич Я. Україна давня і нова. Народ, релігія, культура / Я. Ісаєвич. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1996. – 335 с.
263. Історія Львова. У трьох томах // Редколегія Я. Ісаєвич, М. Литвин, Ф. Стеблій. – Львів : Центр Європи, 2007. – Т. 2. – 560 с.
264. Історія України. Нове бачення. У двох томах. – К.: Вид-во “Україна”, 1995. – Т. 1. – 458 с. Т. II. – 1996.
265. Історія України. Нове бачення. У двох томах. – К.: Вид-во “Україна”, 1996. – Т. 2. – 432 с.
266. Історичні постаті Галичини ХІХ – ХХ ст. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто: НТШ, 1961. – 248 с.
267. Історія суспільних рухів і політичних партій в Україні (ХІХ ст. 1920 р.). – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1993. – 74 с.
268. Каковський К. На шляху до Великого жовтня: страйковий рух в Галичині кінця ХІХ – початку ХХ ст. / К. Каковський. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1970. – 198 с.
269. Качмар В. За український університет у Львові. І дея національної вищої школи у суспільно-політичному житті галицьких українців (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) / В. Качмар. – Львів : ЛДУ, 1999. – 119 с.
270. Квасниця І. Іван Жовнір УСДП. На стійці / І. Квасниця // Ювілейна збірка. – Львів; Перемишль : УСДП, 1924. – 102 с.

271. Кедрин І. Адам Коцко і його жертва / І. Кедрин // Альманах Українського Народного Союзу на 1970 рік. – Джерзі; Нью-Йорк : Свобода, 1970. – С. 25–78.
272. Кедрин І. Світлі і похмурі роки. “Галичина” М. Лозинського – чому її передруковано / І. Кедрин // Галичина в рр. 1918–1920. – Нью-Йорк: Червона калина. – Б. р. – С. 748.
273. Кліш А. Кирило Студинський – життя та діяльність: монографія / А. Кліш. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2011. – 220 с.
274. Кравець М. Масові робітничі виступи у Східній Галичині на початку ХХ ст. / М. Кравець // З історії західноукраїнських земель. – К.: Вид-во АН УРСР, 1957. – К., 1960. – Вип. 5. – С. 31–52.
275. Кравець М. Початок робітничого руху в Східній Галичині / М. Кравець // З історії західноукраїнських земель. – К.: Вид-во АН УРСР. – 1957. – Вип. 2. – С. 57–84.
276. Кравець М. Робітничий рух у Східній Галичині наприкінці ХІХ ст. (1892–1900 роки) / М. Кравець // З історії західноукраїнських земель. – К.: Вид-во АН УРСР, 1957. – К., 1960. – Вип. 4. – С. 113–124.
277. Кондратюк К. Нариси історії українського національно-визвольного руху ХІХ століття. - Тернопіль, 1993. – 282 с.
278. Компанієць І. Становище і боротьба трудящих мас Галичини, Буковини і Закарпаття на початку ХХ ст. (1900–1919 рр.) / І. Компанієць. – К.: В-во АН УРСР, 1960. – 372 с.
279. Красівський О. Галичина у першій чверті ХХ ст. Проблеми польсько-українських стосунків / О. Красівський. – Львів : Каменярь, 2000. – 254 с.
280. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії: Нарис суспільно-політичного руху (ХІХ ст. 1939 р.) / М. Кугутяк. – Івано-Франківськ, 1993. – 198 с.
281. Кугутяк М. Радикальна партія в Східній Галичині / М. Кугутяк // Український історичний журнал. – 1990. – № 10. – С. 55–63.

282. Кульчицький В. Вплив російської революції 1905 р. на реформу виборчого права в Австро-Угорщині / В. Кульчицький // 50 років першої російської революції. – Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1955. – С. 51–72.
283. Кульчицький С. В. Україна між двома війнами (1921–1939 рр.) / С. В. Кульчицький. – К. : Видавничий дім “Альтернатива”, 1999. – 336 с.
284. Левинський В. Нарис розвитку українського робітничого руху в Галичині / В. Левинський. – К. : Б. н. в., 1914. – 128 с.
285. Левинський В. Нарис розвитку українського робітничого руху в Галичині / В. Левинський. – Харків; Київ : Пролетар, 1930. – 132 с.
286. Левинський В. Селянство і соціал-демократія / В. Левинський. – Львів : Друк. “Уділова”, 1910. – 102 с.
287. Романюк М. Українська преса Північної Буковини як джерело вивчення суспільно-політичного життя краю (1870–1940 рр.) / М. Романюк. – Львів : Фенікс, 2000. – 588 с.
288. Левицький К. Діяльність нового парламенту в справах податкових / К. Левицький. – Львів : Накл. ред. “Діла”, Б. р. – 12 с.
289. Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918 : перша часть. – Львів, 1929. – 285 с.
290. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914 / К. Левицький. – Львів, 1926. – 737 с.
291. Левицький К. Перший рік парламенту загального голосування (1907–1908) / К. Левицький. – Львів : Друк. “Діла”, 1908. – 52 с.
292. Левицький К. Українські політики. Сильвети наших давніх послів і політичних діячів 1907 – 1914 рр. Частина перша / К. Левицький. – Львів, 1936. – 528 с.
293. Левицький К. Українські політики. Сильвети наших давніх послів і політичних діячів 1907 – 1914 рр. Частина друга / К. Левицький. – Львів, 1937. – 556 с.

294. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. / І. Лисяк-Рудницький. К.: Основи, 1994. – Т. I.; Т. II. – 564 с.
295. Лозинський М. Боротьба за національний характер територій в Версальському договорі / М. Лозинський // Наук. зб. Українського Вільного Університету в Празі. – Т. 1. – Прага, 1923. – С. 19–32.
296. Лозинський М. Галичина в рр. 1918 – 1920 / М. Лозинський. – Відень, 1922. – 224 с.
297. Лозинський М. Маркс-Енгельс-Лібкнехт про відбудованє Польщі / М. Лозинський. – Львів, 1906. – 58 с.
298. Лозинський М. Поділ Галичини / М. Лозинський. – Львів : Друк “Діла”, 1917. – 36 с.
299. Лозинський М. Польський і руський революційний рух і Україна / М. Лозинський. – Львів : Вид. УСДП, 1908. – 87 с.
300. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції. 1917 – 1921. / І. Мазепа // Прага, 1942 – Т. 2. – 352 с.
301. Макаєв В. Робітничий клас Галичини в останній третині XIX ст. / В. Макаєв. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1968. – 168 с.
302. Макарчук С. Етнонаціональне розвитие и національные отношения на западноукраинских землях в период империализма / С. Макарчук. – Львов: Выща школа, 1983. – 302 с.
303. Макарчук С., Сухий О. Дрогобицька кривава освята австрійської демократії / С. Макарчук, О. Сухий // Жовтень. – 1981. – № 8. – С. 87–91.
304. Макарчук С., Сухий О. Каменярі на Стрілецькій площі / С. Макарчук, О. Сухий // Жовтень. – 1982. – №. 6. – С. 89–92.
305. Макух І. На народній службі / І. Макух. – Львів, 1932. – 398 с.
306. Маланчук-Рибак О. Ідеологія та суспільна практика жіночого руху на західноукраїнських землях XIX – першій третині XX ст. : типологія та європейський культурно-історичний контекст / О. Маланчук-Рибак. Монографія. – Чернівці : Книги – ХХІ, 2006. – 500 с.

307. Малик Я., Прокіп А. Михайло Галущинський : період парламентської діяльності / Я. Малик, А. Прокіп // Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету імені І. Франка. Збірник наукових праць – Вип. 3 – Львів: Вид-во ЛНУ, 2000 – С. 133–139.
308. Малик Я., Прокіп А. Парламентська діяльність Михайла Галущинського / Я. Малик, А. Прокіп // Михайло Галущинський – лицар обов'язку і чину. Матеріали наукової конференції, присвяченої 120-річниці від дня народження М. Галущинського і 90-річниці відкриття Рогатинської гімназії ім. Володимира Великого – Рогатин, 19 вересня 1998 р. – Львів : ЛДУ ім. І. Франка, 1999 – С. 51–61.
309. Мельник В. Діяльність Теофіла та Ярослава Окуневських у Віденській “Січі” / В. Мельник // Аналітично-інформаційний журнал “Схід” № 9 (100) грудень 2009. – С. 66–71.
310. Мельник В. Діяльність Теофіла та Ярослава Окуневських під час Першої світової війни та в роки окупації Галичини Польщею / В. Мельник // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Держава та армія. – Львів, 2012. – № 715. – С. 45–51.
311. Мельник В. Діяльність Теофіла та Ярослава Окуневських під час Першої світової війни та в роки окупації Галичини Польщею / В. Мельник // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Держава та армія. – Львів, 2012. – № 715. – С. 45–51.
312. Мельник В. Просвітницька діяльність Теофіла Окуневського / В. Мельник // “Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність”. – Вип. 21 : Skripta manent. Ювілейний збірник на пошану Богдана Якимовича / [гол. Редкол. М. Литвин]; Національна академія України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2012. – 556–562.

313. Мельник В. Теофіл Окуневський – посол до Державної Ради / В. Мельник // Визначні постаті України : Андрій Чайковський. Теофіл Окуневський. – Львів, 2010. – С. 110–116.
314. Мельник В. Теофіл Окуневський та його юридична практика / В. Мельник // Аналітично-інформаційний журнал “Схід”. – Листопад-грудень 2011. – № 7 (114). – С. 129–132.
315. Мельник В. Участь Теофіла та Ярослава Окуневських у національній боротьбі українського народу / В. Мельник // Національна ідея у сухопутних військах України : досвід, проблеми та перспективи реалізації. – Львів, 2010. – С. 106–110.
316. Миллер И. Революционное движение и национальная борьба в Галиции в 1848 г. / И. Миллер // Революция 18481849 гг. – М., 1952. – Т. 1. – С. 34–56.
317. Місько В. “Амністійна” кампанія 1926 р. в Західній Україні / В. Місько // Дні науки історичного факультету. – 2009 : Матеріали II Міжнародної наукової конференції молодих учених, присвяченої 175-річчю Київського національного університету імені Тараса Шевченка (2324 квітня 2009 р.). – Вип. II : у 4-х част. Ч. 1 / Відпов. ред. І. В. Семеніст. – К.: б/в, 2009. – С. 100–102.
318. Місько В. Боротьба польської поліції з першотравневими акціями в Західній Україні (19271939 рр.) / В. Місько // Шості Богданівські читання : Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. Зб. наук. праць / Ред. кол. : В. Масненко, Ю. Присяжнюк, В. Гарнага та ін. – Черкаси, 2011. – С. 220–223.
319. Місько В. Діяльність українських депутатів польського сейму в захисті політв'язнів (1922–1930 рр.) / В. Місько // Історичні студії Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2010. – Вип. 3. – С. 79–86.
320. Місько В. Діяльність місцевої поліції у здійсненні державної політики Польщі щодо ліворадикального руху в Західній Україні (1919 – 1926 рр.) / В. Місько // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного

- університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Історія / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. – 2010. – Вип. 2. – С. 85–91.
321. Місько В. Діяльність міжнародної організації допомоги революціонерам у Західній Україні (1922–1938 рр.) / В. Місько // Вісник Черкаського університету. Серія : Історичні науки. – 2010. – Вип. 192. – С. 78–84.
 322. Місько В. Причини та передумови репресивної політики Польщі щодо ліворадикального руху на території Західної України у міжвоєнний період / В. Місько // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Історія / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. – 2010. – Вип. 1. – С. 119–125.
 323. Місько В. Політика польської влади щодо ліворадикального руху в Західній Україні (на матеріалах газети “Діло” за 1924 р.) / В. Місько // Наукові праці : науково-методичний журнал. – Миколаїв : Видавництво Чорноморського державного університету імені Петра Могили, 2010. – Вип. 134. – Т. 147. Історія. – С. 23–29.
 324. Місько В. Становище українських політичних в'язнів у польських в'язницях упродовж 1919 – 1926 рр. / В. Місько // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Історичні науки. – 2010. – № 23 (210). – С. 252–263.
 325. Місько В. Створення та діяльність громадських комітетів допомоги полів'язням у Західній Україні упродовж 1922–1926 рр. / В. Місько // Волинські історичні записки : Збірник наукових праць. – 2010. – Т. 5. – С. 116–121.
 326. Місько В. Судочинство Другої Речі Посполитої у реалізації державної політики щодо ліворадикального руху в Західній Україні / В. Місько // Збірник наукових праць. Серія “Історія та географія” / Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди. – 2011. – Вип. 40. – С. 11–17.

327. Мудрий М. Виборчі кампанії до Галицького сейму : суспільство, політика та міжнаціональні взаємини (60 – 70 -ті рр. XIX ст.) / М. Мудрий // Республіканець – 1995 № 12 – С. 35–42.
328. Мудрий М. Місцеве самоврядування Галичини в контексті українсько-польських взаємин (друга половина XIX століття) / М. Мудрий // Україна в минулому. К.; Львів, 1996. Вип. IX. С. 77–102.
329. Нагаєвський І. Історія української держави двадцятого століття / І. Нагаєвський.– К.: Український письменник, 1993. – 482 с.
330. Найдус В. С. Влияние первой русской революции на революционное движение в Галиции / В. С. Найдус // Вопросы истории. – 1956. – № 4. – С. 25–42.
331. Неділя М. Діяльність товариства українських ремісників і промисловців “Зоря” у Львові / М. Неділя // Наукові записки. Львівський історичний музей. – Львів, 1997. – Випуск VI.– Частина 2. – С. 33–38.
332. Осечинський В. Вплив першої російської революції на піднесення революційного руху в Галичині в 1905 – 1907 рр. / В. Осечинський // 50 років першої російської революції. – Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1955. – С. 55–72.
333. Осечинський В. Галичина під гнітом Австро-Угорщини в епоху імперіалізму / В. Осечинський. – Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1954. – 184 с.
334. Олійник М. Дипломатична діяльність М. Лозинського на Паризькій мирній конференції 1919 р. / Микола Олійник // Мандрівець – 2009 № 5 (83) – Вересень–жовтень – С. 25–31.
335. Павлик М. Жіноча бібліотека / М. Павлик / Вид. Наталія Кобринська. – Кн. 1. Наша доля. – Стрий, 1893. – С. 46–49.
336. Павлик М. Причинок до “Етнографії любви” / М. Павлик // Переписка М. Павлика з М. Драгомановим. – Т. 5. – С. 154–160.
337. Павлик М. Про жоночу долю / М. Павлик // Переписка М. Павлика з М. Драгомановим. – Т. 4. – С. 378–387.

338. Патер І. Союз Визволення України: проблеми державності і соборності / І. Патер. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. – 346 с.
339. Пилат І. Документи ЦДІА України у Львові про діяльність Семена Вітика наприкінці XIX – початку XX ст. / І. Пилат // Історичні пам'ятки Галичини. Матеріали другої краєзнавчої конференції 24.11.2004 р. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2004. – С. 95–99.
340. Пилат І. Парламентська діяльність Семена Вітика (1907–1911 рр.) / І. Пилат // Ефективність державного управління в контексті європейської інтеграції : Матеріали щорічної науково-практичної конференції 23.01.2004 / За заг. ред. А. О. Чемериса. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2004. – Ч. 2. – С. 107–110.
341. Пилат І. Парламентська діяльність Семена Вітика / І. Пилат // Актуальні проблеми реформування державного управління в Україні. Міжнародна науково-практична конференція. – Львів, 20 січня 2006. – С. 138–144.
342. Пилат І. Парламентська діяльність Семена Вітика / І. Пилата // Наукові записки Національного університету “Острозька академія” : Історичні науки. – Острог , Вид-во Національного університету “Острозька академія”, 2006. – Вип. 6. – С. 190–199.
343. Пилат І. Партійно-політична діяльність Семена Вітика / І. Пилат // Поляки, українці, білоруси, литовці у міжвоєнній Польщі (1921–1939) : Матеріали міжнародної наукової конференції , Дрогобич, 8–9 жовтня 2004 р. / Упорядк. В. Футала. – Дрогобич : “Коло”, 2005. – С. 215–222.
344. Пилат І. Питання агітації та пропаганди в діяльності та працях Семена Вітика / І. Пилат // Ефективність державного управління : Збірник наукових праць Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України / За заг. ред. А. О. Чемериса. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2006. – Вип. 10. – С. 236–242.

345. Пилат І. Питання еміграції в суспільно-політичній діяльності Семена Вітика / І. Пилат // Наукові записки Національного університету “Острозька академія” : Історичні науки. – Острог, 2007. – Вип. 9. – С. 124–129.
346. Пилат І. Участь Семена Вітика в робітничому і селянському русі Галичини наприкінці XIX – початку XX ст. / І. Пилат // Ефективність державного управління : Збірник наукових праць Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України / За заг. Ред. А. О. Чемериса. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2004/2005. – Вип. 6/7. – С. 140–146.
347. Погодин А. Славянский мир. Политическое и экономическое положение славянских народов перед войной 1914 г. / А. Погодин. – М.: Тип. Сытина, 1915. – 226 с.
348. Політичні партії Західної України. – Львів : ЛДУ, 1991.
349. Прокіп А. До питання політичної діяльності М. Галущинського / А. Прокіп // Актуальні проблеми державного управління. Збірник наукових праць / Львівський філіал Української Академії державного управління при Президентові України – Львів : Вид-во ЛФ УАДУ, 2001 – Вип. 6 – С. 320–330.
350. Прокіп А. Михайло Галущинський : державницькі погляди / А. Прокіп // Українське державотворення : уроки, проблеми, перспективи. Матеріали науково-практичної конференції. 22 листопада 2001 року. – Львів : ЛФ УАДУ, 2001 – Ч. 1 – С. 110–113.
351. Радикали і радикалізм. – Львів : Накл. ред. “Громадського голосу”, 1896. – 16 с.
352. Райківський І. Взаємини українських соціал-демократів Галичини з Польською партією соціалістичною в 1918–1939 рр. / І. Райківський // Галичина. – 2002. – № 8. – С.70–86.

353. Райківський І. Галицька соціал-демократія в Українській революції 1917–1920 років / І. Райківський // Галичина. – Івано-Франківськ, 1998. – С. 57–72.
354. Райківський І. Діяльність Української соціал-демократичної партії в ЗУНР (листопад 1918 року – липень 1919 року) / І. Райківський // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Вип.1. – Івано-Франківськ, 1998. – С. 113–126.
355. Райківський І. Ідея української Національної єдності в громадському житті Галичини ХІХ – століття: монографія / І. Райківський. – Івано-Франківськ : Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2012. – 930 с.
356. Седляр О. Вплив радикалів на громадську діяльність і світогляд Андрія Чайковського (90-ті роки ХІХ ст. / О. Седляр // Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. Луцьк, 2003 - № 10 – С. 16–21.
357. Свежинский П. Аграрные отношения в Галиции в 1905 – 1907 гг. / П. Свежинский // Ученые записки Львовского торгово-экономического института. – Вып. 1. – 1958. – С. 79–84.
358. Свежинський Л. Аграрні відносини в Західній Україні в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. / Л. Свежинський. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1966. – 352 с.
359. Соляр І. Зовнішні орієнтації національно-державницьких партій Західної України (1923–1939) / І. Соляр. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2011. – 354 с.
360. Сохоцький І. Будівничі новітньої української державности в Галичині / Ізидор Сохоцький // Історичні постаті Галичини ХІХ – ХХ ст. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто: НТШ, 1961. – 248 с.
361. Стахів М. Західня Україна. Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918–1923 рр. / М. Стахів – Скрантон, 1960 – Т. 4 – 282 с.

362. Стахів М. Народні маси і русі. Історія українського політичного руху / М. Стахів. – Львів : Друк. “Діла”, 1939. – 48 с.
363. Стахів М. На переломі. Коротка історія українського політичного руху в новіших часах / М. Стахів. – Львів : Друк. “Діла”, 1938. – 56 с.
364. Стахів М. Проти хвиль. Історичний розвиток українського соціалістичного руху на західних українських землях / М. Стахів. – Львів : Друк. “Діла”, 1934. – 74 с.
365. Субтельний О. Україна. Історія / О. Субтельний – К.: Либідь, 1991. – 562 с.
366. Сухий О. Галичина: між Сходом і Заходом. Нариси історії XIX – початку XX ст. / О. Сухий. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 1997. – 224 с.
367. Сухий О. Галичина: між Сходом і Заходом. Нариси історії XIX – початку XX ст. / О. Сухий. – Львів : Львівський національний університет ім. І. Франка; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1999. – 2-ге видання, доповнене. – 226 с.
368. Сухий О. Михайло Лозинський: вчений, громадський діяч, політик (Забуті імена української історії) / О. Сухий. – Львів, 1995. – 36 с.
369. Сухий О. Михайло Лозинський / О. Сухий // Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923 / гол. ред. ради Ярослав Ісаєвич; упоряд. Микола Литвин, Іван Патер, Ігор Соляр. – Львів, 2009. – С. 159–171.
370. Сухий О. Національна ідея в програмах та діяльності українських політичних партій Галичини (кінець XIX – початок XX ст.) / О. Сухий. – Львів: Каменярь, 1998. – 132 с.
371. Сухий О. Проблема української державності в діяльності західноукраїнських політичних партій (друга половина XIX – 1918 р.) / О. Сухий // Республіканець. – Львів, 1995. – № 12. – С. 79–84.
372. Томашівський С. Галичина. Політично-історичний нарис з приводу світової війни / С. Томашівський. – Львів : Б. н. в., 1915. – 202 с.

373. Темницький В. Микола Ганкевич / В. Темницький. – Львів, 1932. – 48 с.
374. Темницький В. Сецесія з Львівського університету / В. Темницький // Історичний огляд життя в студентських українських організаціях. – Львів, 1908. – С. 62–67.
375. Темницький В. Часопис "Молода Україна" / В. Темницький // Історичний огляд життя в студентських українських організаціях. – Львів, 1908. – С.53–59.
376. Ульянов Н. Происхождение украинского сепаратизма / Н. Ульянов. – М., 1996. – 278 с.
377. Феденко П. Український громадський рух у ХХ ст. / П. Феденко. – Подєбради, : Б. н. в., 1934. – 204 с.
378. Франко І. Галицьке українофільство. Відповідь на "Уваги русина" / І. Франко // Зібр. творів : У 50-т. – К.: Наук. думка. – Т. 46 – Кн. 1. – С. 59–64.
379. Франко І. Два панславізми / І.Франко // Зібр. творів у 50-т. – К. : Наук. думка. – Т. 46. – Кн. 1. – С. 89–96.
380. Франко І. Земельна власність в Галичині / І. Франко // Зібр. творів у 50 т. – К., 1978. – Т. 44. – Кн. 1. – С. 51–72.
381. Франко І. Ліси і пасовиська / І. Франко // Зібр. тв. у 50 т. – К., 1978. – Т. 16. – С. 17–34.
382. Франко І. Одвертий лист до галицької молодіжи // Літературно-науковий вісник. – Львів, 1905. Т. XXX. – С. 720.
383. Франко І. Панщина та її скасування 1848 р. в Галичині / І. Франко. – Львів : Друк. "Уділова", 1902. – 32 с.
384. Франко І. Про життя і діяльність Олександра Кониського / І. Франко. – Львів : Вид-во товариства "Просвіта", 1901. – 36 с.
385. Химка Дж.-П. Зародження польської соціал-демократії та українського радикалізму в Галичині (1860–1890) / Дж. - П. Химка. – К.: Основні цінності, 2002. – 326 с.

386. Хімяк О. Українська соціал-демократична партія: періодичні видання та діяльність (кінець XIX – початок XX ст.) / О. Хімяк // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – Львів: Видавництво Національного університету “Львівська політехніка”, 2008. – Випуск 20. – С. 144–149.
387. Цегельський Л. З чого виникла війна та що вона нам може принести / Л. Цегельський. – Відень : Союз Визволення України, 1915. – 18 с.
388. Цьох Й. Подвиг Адама Коцка / Й. Цьох. – Львів : Кн. журн. Вид-во, 1960. – 58 с.
389. Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр. / І. Чорновол. – Львів: Львівська академія мистецтв, 2000. – 203 с.
390. Штавецька Л. Кониський і Галичина / Л. Штавецька // Наукові записки. Львівський історичний музей. – Львів, 1997. – Випуск VI. – Частина 2. – С. 320.
391. Щурат В. Перша галицько-українська просвітня організація / В. Щурат // На досвітку нової доби : Статті і замітки до історії відродження Галицької України. – Львів, 1919. – С. 47–58.
392. Якимович Б. Книги, просвіта, нація. Видавнича діяльність Івана Франка у 70-80 роках XIX ст. / Б. Якимович. – Львів, 1996. – 692 с.
393. Ярославин С. Визвольна боротьба на західно-українських землях у 1918-1923 рр. / С. Ярославин. – Філадельфія, 1956. – 472 с.
394. Ястребовъ Н. Галиция накануне Великой войны / Н. Ястребовъ. – Спб. : Изд. “Мир”, 1914. – 448 с.
395. Яцкевич Є. Становище робітничого класу Галичини в період Комітерну / Є. Яцкевич. – К., 1958. – 358 с.
396. Baranowski M. O wychowaniu dziewcząt z uwzględnieniem obecnych stosunków i potrzeb / M. Baranowski M. – Lwów, 1889. – 24 s.
397. Bachman Klaus. Piąta kolumna Moskwy Ruch sokilski w Galicji I austriacka polityka zagraniczna przed Pierwszą Wojną Światową / Klaus Bachman //

- Biuletyn Ukrainoznawczy. Українознавчий бюлетень. Przemyśl: Południowo-Wschodni instytut mubowy w Przemyślu, 1999. – S. 11–19.
398. Bibliński L. O pracy kobiet ze stanowiska ekonomicznego / L. Bibliński. – Lwów, 1874. – 36 s.
 399. Bujwiolowa K. O postępowym i niepostępowym ruchu kobiet w Galicji / K. Bujwiolowa K. – Lwów, 1913. – 28 s.
 400. Bełcikowska A. Stronnictwa i związki polityczne w Polsce. Warszawa Polityka, 1925. – 88 s.
 401. Buszko J. Narodziny ruchu socjalistycznego na ziemiach Polskich / J. Buszko. – Kraków, 1967. – 242 s.
 402. Buszko J. Sejmowa reforma wyborcza w Galicji. 1905 – 1907 / J. Buszko. – Warszawa, 1956. – 378 s.
 403. Buszko J. Zum Wandel der Gesellschaftsstruktur in Galizien und in der Bukowina / J. Buszko. – Wien, 1978. – 282 s.
 404. Buszko J., Dobrowolski H. Udział Galicji w rewolucji 1905–1907. / J. Buszko, H. Dobrowolski. – Kraków, 1959. – 342 s.
 405. Dąbkowski T. Ukraiński ruch narodowy w Galicji Wschodniej 1912–1923/ T. Dąbkowski. – Warszawa : PAN, 1985. – 242 s.
 406. Dzieduszycka A. Kilka myśli o wychowaniu i wykształceniu niewiast naszych. - Lwów, 1871. – 52 s.
 407. Frasz Zbigniew. Florian Ziemieliński (1817–1900). Biografia polityczna / Zbigniew Frasz. – Wrocław; Warszawa; Kraków : Ossolineum, 1991. – 282 s.
 408. Grodziński W. Królestwo Galicji i Lodomerii / W. Grodziński. – Kraków Ossolineum, 1975. – 252 s.
 409. Grzybowski K. Galicja 1848–1914. Historie ustoju politycznego na tle historii ustoju Austrii / Grzybowski K. – Kraków; Wrocław; Warszawa : W. P. A. N., 1959. – 328 s.
 410. Hankiewicz Mikołaj. Niepodległość Polski / Mikołaj Hankiewicz. – Warszawa, 1910. – 59 s.

411. Hornowa E. Ukraiński obóz postępowy I jego współpraca z polską lewicą w Galicji 1876–1895. / E. Hornowa. – Wrocław; Warszawa; Kraków : Ossolineum, 1968. – 252 s.
412. Hoszowski S. Ekonomiczny rozwój Lwowa w latach 1772–1914 / S. Hoszowski. – Lwów, 1935. – 78 s.
413. Kurcyusz A. O kwestii kobiecej ze stanowiska antropologii / A. Kurcyusz. – Lwów, 1898. – 44 s.
414. Magocsi P. - R. Galicia : A Historial Survey and Bibliographic Guide / P. – R. Magocsi. – Toronto a.o. : University of Toronto Press, 1983. – 272 s.
415. Najdus W. Szkice z historii Galicji (1900 – 1914) / W. Najdus. – Warszawa, 1958. – 426 s.
416. Najdus W. Polska Partia Socjalno-Demokratyczna Galicji I Śląska. 1890–1919 / W. Najdus. – Warszawa : PWN, 1983. – 402 s.
417. Prawda o wyborach drohobyckich. – Lwów, 1936. – 36 s.
418. Podręcznik statystyki Galicji T. IX. – Lwów, 1913. – 56 s.
419. Sierczyk Władysław. Historie Ukrainy / Władysław Sierczyk. – 2 wyd. – Wrocław : Ossolineum, 1990. – 502 s.
420. Śliwa Michał. Tradycje I wartości ruchu socjalistycznego w Polsce / Michał Śliwa. – Warszawa, 1990. – 142 s.
421. Tryłowski Cyrul. Nacyonalny ruch Rusinów a Sicze / Cyrul Tryłowski. – Kraków, 1905. – 43 s.
422. Warnicki S. Prawo kobiet w państwie austriackim / S. Warnicki. – Lwów, 1910. – 42 s.
423. Wityk S. Precz z Rusinami! Za San z Polakami! / S. Wityk. – Lwów, 1903. – 14 s.
424. Wygodzina Z. Kobieta wiejska jako czynnik gospodarszy I kulturelny / Z. Wygodzina. – Lwów, 1916. – 16 s.
425. Pokłyk do robitnykiw rusyniw. 1896. 17 weresnia.

Дисертації, автореферати

426. Василик І. Б. Громадсько-політична діяльність Костя Левицького (остання чверть XIX – 1918 р.) : автореферат дис. канд. історичних наук / І. Василик. – Львів, 2007. – 20 с.
427. Григорук Н. А. Наукова та громадська діяльність Миколи Чубатого (1889–1975 рр.) : автореферат дис. канд. історичних наук / Н. Григорук. – Львів, 2006. – 19 с.
428. Голуб А. Міжнародна діяльність Української соціал-демократичної робітничої партії (1900–1938 рр.) : автореферат дис. докт. Історичних наук / А. Голуб. – Дніпропетровськ, 1999. – 33 с.
429. Жерноклеєв О. Український соціал-демократичний рух у Галичині в кінці XIX - на початку XX ст. (1899–1918 рр.) : автореферат дис. канд. історичних наук / О. Жерноклеєв. – Чернівці, 1995. – 20 с.
430. Місько В. Політика Польщі щодо ліворадикального руху в Західній Україні (1918–1939 рр.) : автореферат дис. канд. історичних наук / В. Місько. – Тернопіль, 2011. – 20 с.
431. Прокіп А. В. Громадська і політична діяльність Михайла Галущинського : автореферат дис. канд. історичних наук / А. Прокіп. – Львів, 2003. – 17 с.
432. Райківський І. Українська соціал-демократична партія (1918–1939 рр.) : автореферат дис. канд. історичних наук / І. Райківський. – Львів, 1996. – 20 с.
433. Седляр О. В. Громадсько-політична діяльність Андрія Чайковського : автореферат дис. канд. історичних наук / О. Седляр. – Львів, 2005. – 20 с.